

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
Σχολή Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών
Τμήμα Νηπιαγωγών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Δημιουργική Γραφή και Λογοτεχνική Συγγραφή

Ριζίτικο Τραγούδι:
Αντιφέγγισμα της Κρητικής Ψυχής

Πτυχιακή Εργασία

Αικατερίνη Καλαϊτζάκη
(ΑΜ:7772)

Επιβλέπων Καθηγητής
Αλέξανδρος Μυροφορίδης

Φλώρινα
Ιούνιος 2024

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας

Ριζίτικο Τραγούδι:
Αντιφέγγισμα της Κρητικής Ψυχής

Αικατερίνη Καλαϊτζάκη
(Α.Μ. 7772)

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

1. Αλέξανδρος Μυροφορίδης
Δρ. Δημιουργικής Γραφής

2. Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος
Καθηγητής & επιστημονικά υπεύθυνος Μ.Π.Σ. «Δημιουργική Γραφή», Π.Δ.Μ.

3. Άννα Βακάλη
Μέλος Ε.Δ.Ι.Π. Δημιουργικής Γραφής, Π.Δ.Μ.

Φλώρινα
Ιούνιος 2024

Copyright © 2024 Αικατερίνη Καλαϊτζάκη

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν αποκλειστικά τον συγγραφέα και δεν αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας. Ως συγγραφέας της παρούσας εργασίας δηλώνω πως η παρούσα εργασία δεν αποτελεί προϊόν λογοκλοπής και δεν περιέχει υλικό από μη αναφερόμενες πηγές.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία ασχολείται με το ριζίτικο τραγούδι ως αντιφέγγισμα και αντανάκλαση των πιο λεπτών και ευαίσθητων πτυχών της κρητικής ψυχής. Πρόκειται για μια φωνή ιερή που χάνεται στα βάθη της ιστορίας και εξακολουθεί να ακούγεται με την ίδια ένταση και φλόγα ως τις μέρες μας.

Η εργασία αυτή αποτελείται από δύο μέρη: το θεωρητικό και τη δημιουργική γραφή. Στο πρώτο μέρος εξετάζεται το ριζίτικο τραγούδι ως προς την καταγωγή και την πορεία του στον χρόνο, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, τη θεματολογία του, τα πρότυπα που προβάλλει και τις αξίες που υμνεί, καθώς και τους λόγους που οδηγούν στη διάσωση και διάδοσή του στην εποχή μας.

Στο δεύτερο μέρος παρατίθεται η συνέντευξη από τον κ. Πατεράκη, ο οποίος τραγουδά και γράφει ριζίτικα και τον κ. Καλαϊτζάκη, ο οποίος μιλάει για το ριζίτικο τραγούδι ως βίωμα των ανθρώπων της παλιάς εποχής. Επίσης, υπάρχουν ριζίτικα που έγραψα, καθώς και η ανάλυση των χαρακτηριστικών τους που μου επιτρέπει να τα κατατάξω σε αυτήν την κατηγορία της ποίησης.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

(Παραδοσιακό Ριζίτικο Τραγούδι, Κρητική Ψυχή, Γραφή Ριζιτικών Τραγουδιών)

ABSTRACT

This thesis deals with the rizitiko song as a reflection and embodiment of the most subtle and sensitive aspects of the Cretan soul. It is about a sacred voice coming from the depths of history and still, up to this day, heard with the same intensity and passion.

My work constitutes of two parts: the theoretical and the creative writing. The first part examines the rizitiko song as of its origin and historical progress, its unique characteristics, themes, ideals promoted and values praised, as well as reasons for its preservation and dissemination in our times.

The second part includes interviews with Mr. Paterakis, who sings and writes rizitika, and Mr. Kalaitzakis, who discusses rizitiko as an experience of people from the old times. Additionally, rizitika written by myself, together with an analysis of their characteristics, allowing me to classify them within this category of poetry, are included.

KEY WORDS

(Traditional Rizitiko Song, Cretan Soul, Writing of Rizitiko Songs)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ.....	10
1. Το κρητικό δημοτικό τραγούδι.....	10
2. Το ριζίτικο τραγούδι-ονομασία	15
3. Μέρη που τραγουδιούνται τα ριζίτικα τραγούδια.....	17
4. Η καταγωγή του ριζίτικου τραγουδιού.....	17
5. Ριζίτικο τραγούδι.....	21
5.1. Τα χαρακτηριστικά του ριζίτικου τραγουδιού.....	21
5.2. Η γλώσσα του ριζίτικου τραγουδιού.....	23
5.3 Η μουσική του ριζίτικου τραγουδιού.....	25
6. Κατάταξη των ριζίτικων τραγουδιών.....	29
6.1 Με βάση τον χρόνο.....	29
6.2 Με βάση τη μελωδία	31
• Τραγούδια της τάβλας.....	31
• Τραγούδια της στράτας.....	34
6.2.1 Τραγούδια της τάβλας και της στράτας-ομοιότητες και διαφορές.....	36
6.3. Με βάση τη θεματολογία.....	37
• Ακριτικά-ηρωικά τραγούδια.....	37
• Αλληγορικά	38
• Γνωμικά-Διδακτικά.....	39
• Νανουρίσματα-Ταχταρίσματα.....	41
• Παραλογές.....	42
• Ποιμενικά (Βουκολικά)-Της ζωοκλοπής.....	44
• Σατιρικά.....	45
• Της ξενιτιάς.....	47
• Του γάμου.....	48
• Του έρωτα-της αγάπης	51
• Του Κάτω κόσμου – Χαροντικά.....	51
• Φυσιολατρικά.....	53

7. Αρχές και αξίες που υμνούν τα ριζίτικα.....	54
8. Μορφές μέσα από το ριζίτικο τραγούδι.....	57
8.1 Η Γυναίκα.....	57
8.2 Ο Ήρωας-Ανδρειωμένος.....	64
8.3 Ο Φρόνιμος.....	67
9. Η ξενιτιά στο ριζίτικο τραγούδι.....	69
10. Συναισθήματα στα ριζίτικα τραγούδια.....	73
11. Η ιστορία της Κρήτης μέσα από τα ριζίτικα τραγούδια.....	77
12. Νεοριζίτικα.....	80
13. Ριζίτικο-μαντινάδα: ομοιότητες και διαφορές.....	84
14. Η αξία του ριζιτικού τραγουδιού-Γιατί πρέπει να διασωθεί.....	85
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	88
1.Συνεντεύξεις.....	88
• Πατεράκης Θανάσης.....	88
• Καλαϊτζάκης Φώτης.....	91
2. Δημιουργική γραφή-Ριζίτικα τραγούδια.....	92
Γενικές παρατηρήσεις.....	93
Ριζίτικα τραγούδια.....	93
Συμπεράσματα.....	100
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	103

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι μνήμες και τα βιώματά μου σχετικά με το ριζίτικο τραγούδι ανάγονται στην παιδική μου ηλικία. Γεννημένη σ' ένα ορεινό χωριό της επαρχίας Σελίνου Χανίων, θυμάμαι στα γλέντια και τα πανηγύρια της μικρής τοπικής κοινωνίας ανθρώπους να τραγουδούν με βροντερή, επιβλητική φωνή μέσα σε ατμόσφαιρα ενθουσιασμού και κατάνυξης. Κρατώ στην ψυχή μου την ιερότητα εκείνων των στιγμών ως αυθεντικό και γνήσιο κομμάτι μιας εποχής που οι αξίες τραγουδιόνταν ακόμη.

Στα πλαίσια του μεταπτυχιακού μου στη Δημιουργική Γραφή αποφάσισα ν' ασχοληθώ με το ριζίτικο τραγούδι, να το ερευνήσω και να το γνωρίσω καλύτερα καθώς πάντα ήταν ζωντανό στη μνήμη μου και πάντα με συγκινούσε το άκουσμά του. Έμεινα έκπληκτη από το πλήθος της βιβλιογραφίας που υπάρχει, γεγονός που δείχνει ότι άνθρωποι σε κάθε εποχή αφιέρωσαν χρόνο και μεράκι προκειμένου να το προσεγγίσουν και να γράψουν γι' αυτό.

Ασχολούμαι αρκετά χρόνια με την ποίηση, ωστόσο δεν είχα ποτέ τολμήσει να γράψω ριζίτικα τραγούδια. Αυτό αποτέλεσε για μένα μία μεγάλη πρόκληση. Μελέτησα την τεχνοτροπία, τη θεματολογία και τη μελωδία τους, επανέφερα στη μνήμη μου την κρητική διάλεκτο όπως την μιλούσαν οι απλοί, αγράμματοι άνθρωποι του χωριού μου και επιχείρησα να γράψω με τη σειρά μου τα δικά μου ριζίτικα. Ομολογώ ότι δεν ήταν εύκολο, καθώς έπρεπε να χρησιμοποιήσω λέξεις που δεν ανήκουν στο καθημερινό μου λεξιλόγιο, να συμπυκνώσω τα νοήματα και με τρόπο απλό και λυρικό να γράψω ποιήματα που δεν θα ήταν μια απλή αναπαραγωγή των στερεότυπων μοτίβων.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Αλέξανδρο Μυροφορίδη για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, καθώς και για την αμέριστη βοήθεια και καθοδήγησή του καθ' όλη τη διάρκεια υλοποίησης της πτυχιακής μου εργασίας. Επίσης, ευχαριστώ ιδιαίτερα τον κ. Δημήτρη Νάσκο για τις συμβουλές και τον χρόνο που μου αφιέρωσε, τον κ. Πατεράκη Θανάση για τις πολύτιμες πληροφορίες και τη συνέντευξη που μου έδωσε, καθώς και τον κ. Καλαϊτζάκη Φώτη που δέχτηκε να μου μιλήσει για το ριζίτικο τραγούδι ως βίωμα την εποχή που ήταν η μόνη διασκέδαση των ανθρώπων της υπαίθρου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία ασχολείται με το ριζίτικο τραγούδι ως αντιφέγγισμα της κρητικής ψυχής. Πρόκειται για ένα είδος ποίησης που η καταγωγή του χάνεται στα βάθη των αιώνων και συνεχίζεται ως τις μέρες μας. Κάθε εποχή, ο Κρητικός, μέσα από το ριζίτικο τραγούδι, βρίσκει τον τρόπο να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του, να καμαρώσει για τους ήρωές του, να υμνήσει τα υψηλά πρότυπα και την ομορφιά αλλά και να μιλήσει για την καθημερινότητά του, τους φόβους του, τις αγωνίες του, τις χαρές και τα πάθη του.

Στο θεωρητικό μέρος της εργασίας εξετάζεται αρχικά η καταγωγή και η ονομασία του ριζιτικού τραγουδιού, καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, η γλώσσα και η μουσική του. Στη συνέχεια, εξετάζεται η κατάταξή του ως προς τον χρόνο, τη μελωδία και τη θεματολογία του, η οποία είναι ποικίλη. Αναφέρονται οι μορφές που αναδύονται μέσα από αυτό, το θέμα της ξενιτιάς, καθώς και τα συναισθήματα που αντικατοπτρίζουν τη φιλοσοφία, τον τρόπο σκέψης, τα βιώματα και γενικότερα την κοσμοθεωρία του κρητικού λαού, η οποία μένει αμετάβλητη στο πέρασμα του χρόνου παρά τις ξένες επιρροές. Επίσης, αναφέρονται οι ομοιότητες και διαφορές με ένα άλλο είδος κρητικής λαϊκής ποίησης: τη μαντινάδα. Τέλος, εξετάζεται η ιστορία της Κρήτης μέσα από το ριζίτικο τραγούδι, τα νεοριζίτικα και οι λόγοι που μας οδηγούν στη διάσωση και διάδοσή των τραγουδιών αυτών.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας παραθέτονται οι συνεντεύξεις από τον κ. Πατεράκη, ο οποίος τραγουδά και γράφει ριζίτικα τραγούδια, και τον κ. Καλαϊτζάκη, ο οποίος βίωσε το ριζίτικο τραγούδι ως παιδί σε ένα ορεινό χωριό της επαρχίας Σελίνου -κοιτίδας του ριζιτικού- και συνεχίζει να το τραγουδά. Επίσης, μπορούμε να διαβάσουμε ριζίτικα που γράφτηκαν από εμένα στα πλαίσια της δημιουργικής γραφής.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1. Το κρητικό δημοτικό τραγούδι

«Το δημοτικό τραγούδι είναι ο καθρέφτης της ψυχής του λαού μας, το μέτρο της πνευματικότητας, και το πιστοποιητικό της ανθρωπιάς, της ομοιογένειας και της ζωντανίας της φυλής μας» (Αποστολάκης, 2010, σ.ix). Είναι η παρακαταθήκη που μας άφησαν οι πρόγονοί μας, η οποία από στόμα σε στόμα έφτασε ως τις μέρες μας. Ένα κομμάτι του είναι και το δημοτικό κρητικό τραγούδι.

Τα δημοτικά κρητικά τραγούδια διακρίνονται σε πέντε κατηγορίες: Μαντινάδες, Ριζίτικα, Πολύστιχα-Ιστορικά-Αφηγηματικά(Ρίμες),Μοιρολόγια και Ταμπαχανιώτικα¹.

Οι μαντινάδες είναι το πιο συνηθισμένο είδος τραγουδιού και απαντιέται σε ολόκληρη την Κρήτη. Πήραν την ονομασία τους από την ενετική λέξη «mantinada» (τραγούδι τις πρωινές ώρες²) και το ταυτόσημο ιταλικό «mantinnata». Πρόκειται για δίστιχα τραγούδια, με δεκαπεντασύλλαβους ομοιοκατάληκτους στίχους. Μελετώντας τις πηγές παρατηρούμε ότι οι Κρήτες ποιητές της Πρώιμης Κρητικής Λογοτεχνίας είχαν επιλέξει ως βασική στιχουργική φόρμα τον δεκαπεντασύλλαβο στίχο. Η μετάβαση ωστόσο από τον ανομοιοκατάληκτο στον ομοιοκατάληκτο γίνεται με τον Στέφανο Σαχλίκη.³(Μιχελουγιαννάκη-Καραβελάκη, 2017, σσ.90-91)

Η μαντινάδα μεγαλουργεί στην Κρήτη κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας και ειδικά κατά τον 15^ο αιώνα⁴. Οι Κρητικοί, έχοντας τις ποιητικές ρίμες στο αίμα τους, επηρεάστηκαν από τους Ενετούς και έγραψαν με μέτρο και ομοιοκαταληξία «προκειμένου να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, αλλά και να φτιάξουν κείμενα που θα μπορούσαν εύκολα να απομνημονευτούν». (Ιδομενέως κ.ά., 2010, σσ.296-297) Οι μαντινάδες θα βρουν το αποκορύφωμα της λογοτεχνικής πορείας τους στον Ερωτόκριτο. (Μιχελουγιαννάκη-Καραβελάκη, 2017, σ.92)

¹ Πηγή: <https://www.kritesegeo.gr/ta-kretika-tragoudia>

² Ήταν ένα ερωτικό τραγούδι που τραγουδιόταν τις πρωινές ώρες κάτω από το παράθυρο της αγαπημένης

³ Ο Σαχλίκης (1331-1391) είναι ο πρώτος που γράφει ομοιοκατάληκτα δίστιχα, όπως οι μαντινάδες.

⁴ Σε χειρόγραφο του 15^{ου} αιώνα υπάρχουν βυζαντινά ερωτικά νυχτερινά τραγούδια που μοιάζουν με τις μαντινάδες». (Ιδομενέως κ.ά., 2010, σ. 297)

Σταθερά μορφολογικά στοιχεία της μαντινάδας είναι η δίστιχη ομοιοκαταληξία⁵, ο δεκαπεντασύλλαβος, η λογική, η νοηματική ενότητα, η συντομία του λόγου της. Αξιοθαύμαστο είναι το γεγονός ότι μέσα σε αυτούς τους δύο στίχους περικλείονται ολοκληρωμένα και βαθιά νοήματα με σαφήνεια, ακρίβεια, πρωτοτυπία και εικονοπλασία που προκαλεί αισθησιακή συγκίνηση(Μιχελιογιαννάκη-Καραβελάκη, 2017, σ.93)

Η μαντινάδα είναι συνδεδεμένη με το κρητικό γλέντι⁶. Η θεματολογία της ποικίλει. Οι περισσότερες είναι ερωτικές (Ανιστορούμαι τσι στιγμές τσ' όμορφες που περνούσα/όντε με σφιχταγκάλιαζες και σε γλυκοφιλούσα⁷), υπάρχουν όμως και γνωμικές (Ηρωας είναι όποιος σταθεί στο ύψος των πραγμάτων/να τον χτυπούν αέρηδες και να μην πέφτει κάτω⁸), συμβουλευτικές (Μη συλλογάσαι μάτια μου κι όλα του κόσμου αλλάζουν/και τα θολότερα νερά κι αυτά κατασταλάζουν⁹), αστείες (Ποια είσ' εσύ που νόμιζες πως θα μου λείψεις φως μου/καλή 'σαι μα δεν είσαι δα κι η τέλειωση του κόσμου¹⁰), για τον χωρισμό (Στο Λιβυκό τη φόνισσα τη θάλασσα ρωτούσα/να μάθω πού τα ξόρισε τα μάτια που αγαπούσα¹¹), για τον Κλήδονα (Παραμονή του Κλήδονα πηγαίνου στο πηγάδι/κοπέλες δίχως ασκημιά μόνο με νοστιμάδι¹²) κ.ά.. Τραγουδιούνται συνήθως με τη συνοδεία μουσικών οργάνων, πάνω στις μελωδίες των παραδοσιακών κρητικών χορών.¹³

Τα ριζίτικα, που είναι και τα πιο γνωστά, είναι τα τραγούδια της δυτικής Κρήτης. Προέρχονται από τα χωριά που βρίσκονται στους πρόποδες των Λευκών Ορέων. Κάποιοι τα ονομάζουν «Λευκορείτικα», γιατί δημιουργήθηκαν και τραγουδήθηκαν από τους ανθρώπους που έζησαν σ' αυτήν την περιοχή. Μια ιδιαίτερη κατηγορία ριζίτικων είναι τα Σφακιανά, τα οποία αναφέρονται στα Σφακιά ή στους Σφακιανούς. Η θεματολογία τους είναι ποικίλη. Οι στίχοι τους είναι συνήθως δεκαπεντασύλλαβοι ανομοιοκατάληκτοι και οι πηγές τους ανάγονται στη βυζαντινή

⁵Ο κάθε στίχος δομείται από εναλλαγές τονισμένων (άρτιες ή ζυγές) και άτονων (μονών)συλλαβών. Η πρώτη συλλαβή κάθε στίχου τονίζεται. Κάθε στίχος αποτελείται από δύο ημιστίχια (το πρώτο οκτασύλλαβο και το δεύτερο επτασύλλαβο). Οι τελευταίες συλλαβές των στίχων ομοιοκαταληκτούν καθώς και των ημιστιχίων αν και το δεύτερο δεν συμβαίνει πάντα ούτε είναι απαραίτητο

⁶Βαβουλές, 2003, σ.3 «Η μαντινάδα η κρητικιά δούδει ζωή στο γλέντι/χάρη, πρεπιά στην κοπελιά κι αέρα στον λεβέντη»

⁷Βαβουράκης, 1998, σ.32

⁸Πατεράκης, 2018, σ.103

⁹Βαβουλές, 2003, σ. 10

¹⁰Πατεράκης, 2018, σ.124

¹¹Παπασηφάκης, 2010, σ.157

¹²Βαβουράκης, 1008, σ.95

¹³Πηγή: <https://shorturl.at/nDREP>

εποχή και κατ' άλλους μελετητές στη μακρινή αρχαιότητα. Τραγουδιούνται acapella, δηλαδή χωρίς συνοδεία μουσικών οργάνων. Οι στιχουργοί-δημιουργοί των τραγουδιών αυτών μας είναι άγνωστοι. (Φωτάκης, 2009, σ.28)

Τα Πολύστιχα-Ιστορικά-Αφηγηματικά είναι γνωστά και ως «Ρίμες». Σ' αυτά κατατάσσονται όσα έχουν ως θέμα τους κάποιο γεγονός (ηρωικά κατορθώματα ιστορικών προσώπων, μάχες, ναυμαχίες, πολιορκίες, αλώσεις και καταστροφές καθώς και ανάλογα συμβάντα). Είναι προσδιορισμένα τοπικά και χρονικά και «αναφέρονται πάντα σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα της πολεμικής ή πολιτικής ιστορίας μας». (Αποστολάκης, 2010, σ. 105) Ωστόσο δεν αποτελούν ταμείο ιστορικής μνήμης καθότι παρουσιάζουν τα περιστατικά δραματικά με άξονα ένα πρόσωπο ή μια προσωποποίηση. Το παρακάτω ριζίτικο αναφέρεται στον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, ο οποίος στην προσπάθειά του να σώσει την Κωνσταντινούπολη από τους Τούρκους αποφασίζει να στείλει προξενιό στην κόρη του ρήγα της Ιβηρίας και Τραπεζούντας.

Κάλεσμα κάνει ο Κωνσταντής το γάμο του να κάμει

Εννιά μέρες εζύμωνε κι άλλες εννιά εκάλιε

Στο ύστερό του κάλεσμα ο Χάρος τ' απαντήχνει.

«Αγάλια αγάλια Κωνσταντή και μη βαροξοδιάζεις

γιατί 'χομε λογαριασμό.

(Γερωνυμάκης, 2002, σ.38-39)

Στην εξιστόρηση υπάρχουν πολλές ανακρίβειες αφού εκείνο που προέχει είναι το ποιητικό στοιχείο. Όμως, μέσα από αυτά μπορούμε να συλλέξουμε πληροφορίες για τον τρόπο που ζούσε και ερμήνευε ο απλός άνθρωπος τα διάφορα γεγονότα.(Παυλάκης, 1997) Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω τραγούδι, το οποίο, όπως αναφέρει ο Γερωνυμάκης (2002), θα πρέπει να έχει ιστορική σημασία ωστόσο δεν μπορούμε ούτε να το χρονολογήσουμε αλλά ούτε και να το αιτιολογήσουμε.

Βασιλοπούλα εκάθεντον εις σε ψηλό παλάτι

Τση Κρήτης εθυμήθηκε πως ήτο του κυρού τση

Εννιά παπάδες έκραζε και τωνα ροζονάρει.

Πασάδες κι αν την πάρετε την παινεμένη Κρήτη

Θα σασε ντύσω ολόχρυσα κι ολομαλαματένια.

(Γερωνυμάκης, 2002, σ. 36)

Τα αρχαιότερα προέρχονται από τους ύστερους Βυζαντινούς χρόνους. Ιστορούν με δραματικότητα και έντονο λυρισμό την καταστροφή της Αδριανούπολης, την άλωση της Κωνσταντινούπολης και της Τραπεζούντας, την πολιορκία της Ρόδου, την άλωση του μεγάλου κάστρου (Ηράκλειο), ή μιλάνε για τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο. Τα περισσότερα όμως γνωστά ιστορικά τραγούδια έχουν ως αρχή τους τα γεγονότα μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Αναφέρονται σε γεγονότα της περιόδου της Τουρκοκρατίας και στους αγώνες που δόθηκαν μέχρι την ελευθέρωση της Ελλάδας (Αρκάδι - Ολοκαύτωμα του 1866). Κυρίως περιγράφουν τον ξεσηκωμό και τους αγώνες που έδωσαν οι Κρητικοί για να αποτινάξουν κάθε ξένο ζυγό. Εξυμνούν την τόλμη και τη λεβεντιά των Χαϊνηδων¹⁴ καθώς και τον ηρωισμό ονομαστών αρχηγών και παλικαριών (Δασκαλογιάννης, Θοδορομανώλης). Κάποια αναφέρονται και στην πιο πρόσφατη ιστορία (Μακεδονικός Αγώνας, μάχη της Κρήτης, Κατοχή και Αντίσταση, Κύπρος, Πολυτεχνείο) (Αποστολάκης, 2010)

Τα Μοιρολόγια είναι λυπητερά, θρηνητικά τραγούδια που αναφέρονται στον θάνατο και έχουν τις ρίζες τους στην ομηρική εποχή. Στην Ιλιάδα βλέπουμε να θρηνολογούν πάνω στον νεκρό Έκτορα, στην «Ηλέκτρα» του Σοφοκλέους ακούμε τον ολοφυρμό της, στον «Επιτάφιο» του Θουκυδίδη διαβάζουμε για τις «ολοφυρόμενες», στην τουρκοκρατία έχουμε θρήνους για αλώσεις ελληνικών πόλεων.

Συγκροτούνται από δεκαπεντασύλλαβους, άλλοτε ομοιοκατάληκτους και άλλοτε ανομοιοκατάληκτους στίχους, ενώ ένας άλλος ακόμα τύπος μοιρολογιού είναι τα ενδεκασύλλαβα ή δωδεκασύλλαβα με ομοιοκατάληκτο στίχο. Όπως αναφέρει ο Αποστολάκης, το βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα του μοιρολογιού κατά τον Fauriel είναι ότι «δεν στιχουργείται εκ των προτέρων και εν ανέσει, αλλά πάντοτε αυτοσχεδιάζεται, τη στιγμή μάλιστα κατά την οποίαν απαγγέλλεται» και πάντα τα λόγια προσαρμόζονται σ' εκείνον στον οποίον απευθύνονται. (Αποστολάκης, 2010, σ.352)

Ο Παυλάκης, (1997, σ. 486) αναφέρει ότι «ο καθηγητής Γ. Τσουδερός, ερευνητής των Κρητικών μοιρολογιών διακρίνει εννέα κατηγορίες τους: Μοιρολόγια άμεσα μπροστά στο νεκρό, στα μνημόσυνα του νεκρού, αυτομοιρολόγημα του νεκρού (σαν να θρηνεί ο ίδιος), μοιρολόγια – παραγγελίες του νεκρού, μοιρολόγια

¹⁴ Αντάρτες χριστιανοί οι οποίοι εμφανίστηκαν στην Κρήτη μετά την κατάκτησή της από τους Τούρκους. Είναι ανάλογοι με τους κλέφτες της υπόλοιπης Ελλάδας.
Πηγή: <https://shorturl.at/OgXkr>

του αγώνα ενάντια στον Χάρο, περιγραφικά του Χάρου και της Χαρόντισσας, θυμοσοφικά σχετικά με το μυστήριο του θανάτου, μοιρολόγια συγκριτικά ζωής στον άνω και στον κάτω κόσμο, μοιρολόγια για τους ζωντανούς.

Τα μοιρολόγια μπορούμε να τα χωρίσουμε σε δυο ακόμα κατηγορίες: Στα γνωστά, κοινά μοιρολόγια και στα πρωτότυπα ή αυθόρμητα δημιουργήματα της στιγμής. Τα πρώτα μπορεί να τα βρει κανείς σε διάφορες Συλλογές. Τα δεύτερα είναι αυθόρμητα, δεν υπάρχουν σε Συλλογές και η καταγραφή τους ήταν σχεδόν αδύνατη, γιατί απαγορευόταν σε άσχετους να βρίσκονται σε χώρο όπου οι συγγενείς θρηνούσαν τον νεκρό τους. Συνέβη όμως κάποιος να διατηρήσει στη μνήμη του, ολόκληρο ή αποσπασματικά, ένα γνήσιο αυθόρμητο μοιρολόι που ειπώθηκε σε ένα συγκεκριμένο νεκρό. Με αυτόν τον τρόπο διασώθηκαν ελάχιστα. (Αποστολάκης, 2010) Χαρακτηριστικά είναι τα Σφακιανά μοιρολόγια:

*«Μαρμαρωμένο σε θωρώ Πωλιό μου
αγρίμι τω Μαδάρω κι edικό μου
Μιλώ σου και δε μου μιλείς, κλωνάρι μου
πιάνω σε και μου φεύγεις παλικάρι μου.
Πού πάεις με τέθοιαν άνοιξη, καλέ μου,
πού πάεις με τέθοιον ήλιο, σύντροφέ μου¹⁵».*

Τα Ταμπαχανιώτικα¹⁶ είναι αστικά¹⁷ τραγούδια της Δυτικής Κρήτης. Τα πιο παλιά από αυτά εντοπίζονται στα Χανιά και η ονομασία τους συνδέεται με τους ταμπάκηδες (βυρσοδέψες) ή κατά μία άλλη άποψη με τα Ταμπαχανά της Σμύρνης. Ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή την περίοδο του μεσοπολέμου στα Χανιά, το Ρέθυμνο και το Ηράκλειο¹⁸. Πρόκειται για ένα κράμα δημοτικών τραγουδιών και σμυρναϊκών. Η μουσική με την οποία τα τραγουδούσαν ήταν ένας συνδυασμός της Κρητικής και της ρεμπέτικης. Το ρεπερτόριό τους συνδέεται με το αστικό περιθώριο, με το πάθος και τα πάθη, με την αντρική περηφάνια και μοναξιά, με τη μύηση σε ιδιαίτερους κώδικες και συμπεριφορές. (Λαϊνάκης, χ.χ., σ.3) Ο στίχος ήταν κυρίως ερωτικός, ωστόσο

¹⁵ Πρόκειται για μοιρολόι μιας μάνας από την Ανόπολη Σφακίων για τον θάνατο του γιου της που έπεσε στη μάχη του Κουρνά το 1770. Ήταν ο πρώτος νεκρός της επανάστασης του Δασκαλογιάννη. Πηγή: ΣΦΑΚΙΑ-η ρίζα της Κρήτης, «Μοιρολόγια», Πηγή: <https://shorturl.at/qV66S>

¹⁶ Λέγονται και «σταφιδιανά», «βαριά», «παραπονιάρικα», «τουρκοκρητικά», «σκοποί» κ.ά. (Λαϊνάκης, χ.χ., σ.7)

¹⁷ Πηγή: <https://shorturl.at/caZrF>

¹⁸ Στις μεγάλες πόλεις της Κρήτης που έχουν λιμάνι.

συναντάμε και στίχους λύπης, χαράς, αγάπης κ.ά. Αποδίδονταν με λαούτο ή μπουλγαρί¹⁹. Τραγουδιούνται με τρόπο ιδιαίτερα μάγικο, «κολομπίτικο²⁰» και διακρίνονται από ένα αυστηρό τόνο και ένα βαθύ εκφραστικό πάθος. Τα τραγούδια αυτά δεν χορεύονται. Το πρώτο ταμπαχανιώτικο τραγούδι που έγινε γνωστό στην Ελλάδα είναι το «Όσο βαρούν τα σίδερα».

*Όσο βαρούν τα σίδερα
βαρούν τα μαύρα ρούχα
γιατί τα φόρεσα κι εγώ, κόσμε ψεύτη
για μian αγάπη από 'χα*

*Είχα και υστερήθηκα το μωρό μου
θυμούμαι και στενάζω.
Άνοιξε, γης, μέσα να μπω, ψεύτη κόσμε,
κόσμο να μην κοιτάζω.²¹*

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί μελετητές (Αποστολάκης, Παυλάκης, Ψαρός κ.ά.) στις συλλογές τους με τα ριζίτικα συμπεριλαμβάνουν τις ρίμες και τα μοιρολόγια και τα εξετάζουν ως ριζίτικα τραγούδια.

2. Το ριζίτικο τραγούδι-ονομασία

Μέχρι τα μέσα του περασμένου αιώνα, οι Συλλογές Δημοτικών τραγουδιών της Κρήτης αναφέρουν τα ριζίτικα ως Δημοτικά ή Λαϊκά άσματα της Κρήτης. Το 1957, ο Ιδομενέας Παπαγρηγοράκης εκδίδει μία Συλλογή με τίτλο «Τα Κρητικά Ριζίτικα τραγούδια» δίνοντάς τους για πρώτη φορά όνομα. (Γεωργακάκης 2022) Σύμφωνα με όσα γράφει, η ονομασία αυτή προήλθε από τις «Ρίζες», τον τόπο που δημιουργήθηκαν και πρωτοτραγουδήθηκαν. Ρίζες στη Δυτική Κρήτη λένε τα χωριά της Κυδωνίας που βρίσκονται στις υπώρειες (πρόποδες) των Λευκών Ορέων(Λάκκοι,

¹⁹ «Το μπουλγαρί είναι ένα όργανο που προέρχεται από την αρχαία ελληνική πανδούρα, της οικογένειας του ταμπούρα, που στην Κρήτη πήρε αυτή τη μορφή και διακρίνεται από την ιδιαιτερότητα του ήχου, της κατασκευής και του παιχνιδιού»

Πηγή: <https://shorturl.at/caZrF>

²⁰ Χανιώτικος τρόπος ομιλίας του λιμανιού

²¹ <https://www.hainides.gr/discography/kathodos/1-oso-varoun-ta-sidera.html>

Μεσκλά, Θέρισσο, Καρανοσκάφιδα, Πρασές, Ρούματα, Κεραμειά) και κατ' επέκταση τα «ψηλά» χωριά των επαρχιών των Χανίων που βρίσκονται γύρω από τα Λευκά όρη. (Παπαρηγοράκης, 1957)

Με την άποψη αυτή διαφωνεί ο Ν. Ψαρός (Ψαρός, 2016, σ. 16) διότι θεωρεί ότι η λέξη «Ρίζα» δεν προσδιορίζει τον τόπο τους, αλλά το είδος του τόπου και τέτοιου είδους τόποι παντού υπάρχουνε. Παντού λοιπόν θα μπορούνε να τα κάνουνε δικά τους, οι κάθε ριζίτες. Αναφέρει ακόμα ότι άδικα αφήνει απ' έξω τους Σφακιανούς, τους κυρίως Λευκωρείτες. Κατά τη γνώμη του, πιο σωστό και ακριβοδίκαιο θα ήταν να τα ονομάσουν «Λευκωρείτικα». Ο Σηφάκης (Σηφάκης κ.ά, 2009, σ. 34) επίσης επισημαίνει ότι οι περισσότεροι όταν μιλάνε για ριζίτικο αναφέρονται -έστω και ασαφώς- στο περιεχόμενο και στη μουσική των τραγουδιών, ενώ κατά τον Μ. Βλαζάκη (1961) αποκλειστικά στη μουσική.

Κατά μία άλλη άποψη, τα τραγούδια πήραν το όνομά τους από την αρχαία πόλη Ριζηνία, τα σημερινά Μεσκλά της επαρχίας Κυδωνίας (Μουζουράκης, 2004). Ωστόσο, ο Γεωργακάκης (2022), δεν την αποδέχεται και θεωρεί σωστή την άποψη του Ι. Παπαρηγοράκη τεκμηριώνοντας ιστορικά τους λόγους. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ο προσδιορισμός του ονόματος Ριζίτικα προέρχεται από το όνομα εκείνων που κατοικούσαν στις Ρίζες της Μαδάρας, τους λεγόμενους Ριζίτες». Μ' εκείνους ερχόταν σ' επαφή οι Κατωμερίτες²², άκουγαν τα τραγούδια τους που τους ήταν άγνωστα και τα ονόμασαν ριζίτικα. Επομένως ο Ι. Παπαρηγοράκης δεν ονόμασε αυθαίρετα τα τραγούδια, το όνομα τους είχε δοθεί πριν από εκείνον. (Γεωργακάκης, 2022, σσ. 53-54)

Ο Ν. Τωμαδάκης (2009) συνδέει τα ριζίτικα με τους «αρχοντορωμαίους» της Κρήτης. Ξεκινά από τη διαπίστωση ότι σ' αυτά δεν υπάρχει ίχνος αντίθεσης των φτωχών χωρικών (βιλλάνων) προς τους άρχοντες άρα δεν εκφράστηκαν εκείνοι με αυτά. Ο Ε. Καψωμένος συμπληρώνει την παραπάνω θεωρία γράφοντας ότι ο όρος «ρίζα» έχει διττή σημασία: γεωφυσική (ημιορεινή ζώνη των Λευκών Ορέων στις περιοχές της Κυδωνίας και του γειτονικού Σελίνου) και κοινωνική: τα μεγάλα και αρχοντικά σόγια. Άρα, συμπεραίνει, ο όρος ριζίτικα εκφράζει «το αδάμαστο φρόνημα

²²Κατωμερίτες λέγονταν οι κάτοικοι των πεδινών περιοχών του νομού Χανίων, οι οποίοι την περίοδο της Ενετοκρατίας και της Τουρκοκρατίας ζούσαν υπό την καταπίεση των κατακτητών σε αντίθεση με τους Πανωμερίτες, τους κατοίκους των ορεινών, δύσβατων περιοχών που ζούσαν υπό καθεστώς μεγαλύτερης ελευθερίας. Οι δεύτεροι δεν είχαν καθόλου σε εκτίμηση τους πρώτους και τους θεωρούσαν υποδεέστερους. Αργότερα, όταν άρχισαν οι επαναστάσεις στις οποίες συμμετείχαν και οι Κατωμερίτες μαζί με τους Ριζίτες και τους Σφακιανούς, ο Κρητικός λαός έγινε «μια ενιαία και αδιαίρετη μάζα χωρίς διαφορές και διακρίσεις». (Κελαϊδής, 1984, σ. 130)

και το περήφανο αυτοσυναίσθημα του Κρητικού, όπως το ενσάρκωναν οι Ρίζες -οι αρχοντορωμαίοι- και το συνειδητοποιούσε ο λαός» (Καψωμένος κ.ά. 2009, σ. 62)

Τέλος, υπάρχει και η άποψη ότι ριζίτικα είναι τα τραγούδια της ρίζας, των προγόνων, της γενιάς²³.

3. Μέρη που τραγουδιούνται τα ριζίτικα τραγούδια

Η αρχική κοιτίδα του ριζίτικου τραγουδιού ήταν τα χωριά της Ρίζας στην ορεινή και ημιορεινή περιοχή της βόρειας πλαγιάς των Λευκών Ορέων (επαρχίες Κυδωνίας και Σελίνου). (Γεωργακάκης, 2022) Στη συνέχεια διαδόθηκαν στις όμορες επαρχίες των Σφακίων και του Αποκορώνου πρώτα και ύστερα στην Κίσσαμο, καθώς και στα ορεινά χωριά του γειτονικού Ρεθύμνου. Ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα ήταν άγνωστα πέρα από την επαρχία Μυλοποτάμου. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα γιατί είναι γνωστά ως ιδίωμα και συνηθίζονται αποκλειστικά και μόνο στη Δυτική Κρήτη. Σύμφωνα με τον Ι. Παπαρηγοράκη κάποιοι μελετητές το αποδίδουν στον χαρακτήρα των κατοίκων της περιοχής, ο οποίος -λόγω της τραχύτητας του εδάφους- είναι διαφορετικός από εκείνο των κατοίκων των άλλων διαμερισμάτων. «Ίσως και διότι η επικοινωνία των μερών αυτών με την άλλη Ελλάδα διά της Πελοποννήσου ήταν στα παλιά χρόνια συχνότερη και ευκολότερη, αν υποθέσουμε ότι τα ριζίτικα τραγούδια έχουν σχέση με τα Κλέφτικα της λοιπής Ελλάδας που σαν κι αυτά, είναι μακρόσυρτα και τα περισσότερα θρηνώδη» (Παπαρηγοράκης 1957, σ.13)

4. Η καταγωγή του ριζίτικου τραγουδιού

«Hortantur socii Cretan proavosque petmus»²⁴ Βιργίλιος

Ένας πρόγονος του Βιργιλίου τοποθετούσε την Κρήτη «in mezzo del mondo», διότι, κατά την άποψή του, απείχε ίση απόσταση από την Ευρώπη, την Αφρική και την Ασία. Στην Οδύσσεια του Ομήρου εμφανίζεται σαν όαση μαγική «μέσω ενί οίνοπι

²³Πηγή: <https://shorturl.at/aeEJ3>

²⁴Μετάφραση: «Οι σύντροφοι μας προτρέπουν να κατευθυνθούμε στην Κρήτη και στους προγόνους μας».

πάντω, καλή και πείρα, περίρρυτος εν δ' άνθρωποι πολλοί, απειρέσιοι, και ενεθήκοντα πόλεις».²⁵ Η ιστορία του «περίρρυτου» αυτού νησιού χάνεται στα βάθη του χρόνου. «Μέσα από τα απύθμενα αυτά βάθη αναδύονται θεοί, άνθρωποι, δαιμονικές οντότητες, ιδέες, λάβα ασταμάτητη ζωής και θανάτου, σε μια αιώνια τιτανική αναψύχωση!» (Καβρουλάκης, 1992, σ. 7)

Ο Νίκος Καζαντζάκης, γέννημα-θρέμμα αυτής της γης, γράφει στον Πρόλογο του βιβλίου του «Αναφορά στον Γκρέκο»: «...δεν ήταν ο Γεχωβάς, ήσουν εσύ παππού, από το αγαπημένο χώμα της Κρήτης, και στεκόσουν μπροστά μου, άρχοντας αυστηρός [...] Με κοίταζες, κι ως με κοίταζες ένιωσα πως ο κόσμος ετούτος είναι ένα σύννεφο φορτωμένο αστροπελέκι κι άνεμο κι από πάνω φυσάει ο Θεός [...] Κι ολομεμιάς, [...] μια φλόγα σούριξε ξεσχίζοντας τον αέρα, αφανίστηκε από τα μάτια μου ο αδάμαστος πρόγονος [...] κι απόμεινε στην κορφή του Σινά μια φωνή όρθια, γεμάτη προσταγή κι ο αέρας έτρεμε: -Φτάσε όπου δεν μπορείς!»

«Στην Κρήτη τα πάντα είναι ιστορία: ζωντανή, αιώνια, αινιγματική!» (Καβρουλάκης, 1992, σ. 8) Η ζωή που ξεκίνησε πριν χιλιάδες χρόνια συνεχίζει την αέναη πορεία της σαν «βακχική μανία» ενώνοντας το παρελθόν με το μέλλον με δεσμούς ακατάλυτους. Γιατί, ό,τι γνήσιο και καθαρό υπάρχει στο σήμερα, έχει τις ρίζες του στην κοινή παράδοση, στους προγόνους: τα ήθη και τα έθιμα, οι συνήθειες, η τέχνη, η ποίηση, η μουσική, όλα τα στοιχεία του πολιτισμού που διαμόρφωσαν τον ιστορικό χαρακτήρα των Κρητικών.

Τα στοιχεία της παράδοσης και οι ιστορικές πληροφορίες μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι όλες εκείνες οι πανάρχαιες καταβολές που δίνουν ζωή και τρέφουν τον πολιτισμό μας διαφυλάχτηκαν και διατηρήθηκαν στην Κρήτη με στοργική ευλάβεια. Εδώ, όπως και στην αρχαία Σπάρτη, κυριάρχησαν τα ήθη και τα έθιμα σε τέτοιο βαθμό ώστε έγιναν θεσμοί με ισχύ μεγαλύτερη από τους νόμους. Το «έθος» υπήρξε ο πρωταρχικός παράγοντας στη διατήρηση της κοινωνικής μορφής και της πνευματικής έκφρασης σε όλη τη μακραίωνη ιστορία της.

Για να μπορέσει κάποιος να μελετήσει και να ερμηνεύσει σωστά το ριζίτικο τραγούδι θα πρέπει να λάβει υπόψη του το περιβάλλον που γεννήθηκε και την ιστορική γραμμή που ενώνει το παρελθόν με το παρόν. Η κοιτίδα του, τα Λευκά Όρη, είναι μια περιοχή δύσβατη, κατοπράχαλη, απρόσιτη, καταφύγιο των αετών, των αγριμιών και των επαναστατών. Εκεί, στις «Ρίζες» τραγουδιούνται ακόμα και σήμερα

²⁵Οδύσσεια, ραψωδία Γ, στ.172

τα πανάρχαια αυτά άσματα με τόνο δωρικό. Σε κανένα άλλο μέρος της Ελλάδας δεν διατηρήθηκε τόσο καθάρια ο δωρικός τύπος ανθρώπου, τόσο ακέραια η λακωνική παρουσία. (Καβρουλάκης, 1992, σ. 9-11)

Υπάρχουν πολυάριθμες πηγές που αναφέρουν την εγκατάσταση των Δωριέων στο νησί. Ο Στράβωνας στα «Γεωγραφικά» και ο Διόδωρος ο Σικελιώτης γράφουν ότι η πρώτη αποίκηση στην Κρήτη έγινε πέντε γενιές πριν από τον Τρωικό Πόλεμο. Η πρώτη εγκατάσταση, η οποία είχε χαρακτήρα εισβολής, έγινε μετά το 1049 π.Χ.. Κι ενώ στην ανατολική Κρήτη κατάφεραν να υποτάξουν τον ντόπιο πληθυσμό και να κυριαρχήσουν, στη δυτική και ιδιαίτερα στις περιοχές των Χανίων δεν μπόρεσαν και σκορπίστηκαν στην δυσπρόσιτη ορεινή περιοχή των Λευκών Ορέων. (Καβρουλάκης, 1992, σσ. 12-13) Το σημαντικότερο λατρευτικό τους κέντρο το είχανε στην αρχαία Τάρρα, τη σημερινή Αγία Ρούμελη Σφακίων. (Ν. Ψαρός 2016) Έμειναν πάντα βουνίσιοι πολεμιστές που στον γηγενή πληθυσμό αντέταξαν την ορμητικότητα, τη σιδερένια πειθαρχία τους και τον πολιτισμό τους με την αυστηρή και καθολική του διαπαιδαγώγηση. Ωστόσο δεν μπόρεσαν να αποφύγουν την επιμειξία με τους ντόπιους, ιδιαίτερα με τους Αχαιούς με τους οποίους είχαν περισσότερα κοινά στοιχεία και αυτό στάθηκε η απαρχή της καθολικής ένωσης των δυο αυτών φυλών. Στους ιστορικούς χρόνους, η επιβολή του νέου αυτού στοιχείου ήταν τόση ώστε ολόκληρος ο Κρητικός πολιτισμός να «εκφράζεται με τις ρωμαλέες μορφές της δωρικής λεβεντιάς μέσα στο βαθύ και αινιγματικό φόντο ενός πανάρχαιου πολιτισμού». (Καβρουλάκης, 1992, σ. 14)

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι παρά τα χρόνια και τους κατακτητές που πέρασαν από την Κρήτη, παρά τις επιμειξίες και τις αλλοιώσεις που υπέστη ο κρητικός πολιτισμός, στα απόκεντρα και απομακρυσμένα μέρη του νησιού μπορεί κανείς να βρει ήθη και έθιμα, συνήθειες και δοξασίες, φράσεις και λέξεις αντικείμενα καθημερινής χρήσης και τύπους ανθρωπολογικούς που έχουν τη ρίζα τους στα πανάρχαια χρόνια.

Σύμφωνα με τον Καβρουλάκη (1992), ο χαρακτήρας και η τεχνική του ριζίτικου τραγουδιού -στοιχεία που έμειναν αναλλοίωτα στο πέρασμα του χρόνου- σε συνδυασμό με τις ιστορικές αναφορές, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα ριζίτικα τραγούδια έχουν δωρική καταγωγή. Είναι τραγούδια πολεμικά, λεβέντικα και τραγουδιούνται μόνο από άντρες. Γράφει δε χαρακτηριστικά για τους βρακοφόρους τραγουδιστές: «Κι ήταν το τραγούδι τους θαρρείς πολεμική ιαχή και βαρύγδουπος στόνος που έφτανε από τα τρίςβαθα των αιώνων, μέσα από τους βόγγους και τους

αλαλαγμούς της πολύβουης μάχης». (Καβρουλάκης, 1992, σ. 21) Η εκτέλεσή τους, που μοιάζει με ιεροτελεστία, ακολουθεί συγκεκριμένη τάξη και κανόνες, σκοπούς και μελωδίες, οι οποίες θυμίζουν τη δωρική μουσική όπως την αναφέρει ο Στράβων στα Γεωγραφικά: «...ως δ' αὐτως και τοις ρυθμοῖς Κρητικοί και τας ωδὰς συντομοτάτοις οὖσιν ...». (Καβρουλάκης, 1992, σ. 20)

Κάποιοι άλλοι μελετητές ισχυρίζονται ότι το ριζίτικο τραγούδι είναι βυζαντινής καταγωγής και έχει μεγάλη σχέση με τη βυζαντινή μουσική. (Ψαρός, 2016) Σύμφωνα με τον Αλεξίου (2022, σ.71), την αρχαιότερη μαρτυρία για το δημοτικό κρητικό τραγούδι μας τη δίνει ο Ιταλός περιηγητής Buondelmonti, ο οποίος το 1415 μ.Χ. ταξιδεύοντας (προφανώς με γαλέρα) περιηγήθηκε στα παράλια της Κρήτης. Σε πολλά σημεία της αφήγησής του αναφέρει τα κρητικά τραγούδια τα οποία αποκαλεί «Cretice Cantilene». Η πρώτη αναφορά γίνεται όταν το πλοίο παραπλέει τις νοτιοδυτικές ακτές: «Οι ναύτες, χαρούμενοι, ενώ προχωρούμε, αρχίζουν κρητικά τραγούδια.[...] Με τη γλύκα του τραγουδιού θέλγουν τον καθένα και νιώθουν και οι άλλοι την επιθυμία να μάθουν ένα τέτοιο τραγούδι». (Buondelmonti, 2022, σ.30) Ο περιηγητής μάς δίνει κι άλλες εικόνες από τον βίο της κρητικής υπαίθρου και επισημαίνει πόσο σημαντικό ρόλο παίζει το τραγούδι στη ζωή των ανθρώπων.

Ο Μ. Δουλγεράκης (1961) στο βιβλίο του «Η χρονολόγηση του Κρητικού Δημοτικού Τραγουδιού»²⁶, επιχειρεί να εντοπίσει την καταγωγή του «γνήσιου Κρητικού τραγουδιού». Ως γνήσιο Κρητικό τραγούδι θεωρεί εκείνο που προέρχεται από την Κρήτη, ακόμα κι αν συναντιέται σε παραλλαγές που προέρχονται από άλλους τόπους. Τέτοιο, κατά τη γνώμη του, είναι μόνο το ριζίτικο και οι ιστορικές ρίμες (πολύστιχα, ιστορικά, αφηγηματικά ποιήματα). Πιστεύει ότι η τεχνική τους έχει την πηγή της στην Κρήτη και η σύλληψη των θεμάτων τους θα πρέπει να έγινε από Κρητικό. Πολλά θέματα του ριζιτικού τραγουδιού είναι παρμένα από τον ακριτικό κύκλο. Οι κρητικές παραλλαγές των ακριτικών τραγουδιών αποδεικνύουν ότι τα τραγούδια αυτά γνώρισαν μεγάλη εξάπλωση και επηρέασαν βαθιά τους κατοίκους του νησιού. Ωστόσο «αποτέλεσαν αντικείμενο μιας λεπτής και επιμελημένης επεξεργασίας. Προσαρμόστηκαν σ' ένα διαφορετικό από τους άλλους τόπους ποιητικό κλίμα, και ξανατραγουδήθηκαν με άγνωστους σχεδόν στην υπόλοιπη Ελλάδα ποιητικούς τρόπους». (Δουλγεράκης, 1961, σ.70) Έπεσαν σε γόνιμο έδαφος, αφομοιώθηκαν και μεταπλάστηκαν με μια τεχνοτροπία που θα πρέπει να προϋπήρχε

²⁶Πηγή: <https://shorturl.at/Agpxn>

στην Κρήτη και να κυριαρχούσε στη λαϊκή ποίηση ήδη εκείνη την εποχή. Για τον λόγο αυτό συναντάμε πολλές παραλλαγές των τραγουδιών αυτών, ιδίως στις δυτικές επαρχίες. Όλες οι κρητικές παραλλαγές του Ακριτικού κύκλου δείχνουν μια «ανανεωμένη και αισθητικά βελτιωμένη ποίηση». Χαρακτηριστική είναι η παραλλαγή που αναφέρεται στον θάνατο του Διγενή Ακρίτα:

*Ο Διγενής ψυχομαχεί κι η γη τότε τρομάσσει.
Βροντά κι αστράφτει ο ουρανός και σειέτ' ο απάνω κόσμος,
κι ο κάτω κόσμος άνοιξε και τρίζουν τα θεμέλια,
κι ή πλάκα τον ανατριχιά πώς θα τότε σκεπάση,
πώς θα σκεπάση τον αητό, τση γης τον αντρειωμένο...*
(Δουλγεράκης, 1961, σ.70)

Τα ακριτικά τραγούδια, τα οποία δημιουργήθηκαν τον 9^ο-10^ο αιώνα, φαίνεται να εισήχθησαν στην Κρήτη κατά τη δεύτερη βυζαντινή περίοδο (961-1210μ.Χ.), μετά την ανάκτησή της από τον Νικηφόρο Φωκά. Ο Δουλγεράκης (1961) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το ριζίτικο τραγούδι θα πρέπει να ήταν ευρύτατα γνωστό στη Δυτική Κρήτη κατά τους πρώτους δυόμισι αιώνες της δεύτερης Βυζαντινής περιόδου του νησιού ή μόνο κατά τον πρώτο ενάμισι αιώνα, δηλαδή την εποχή που έγιναν οι μεγάλοι εποικισμοί στο νησί.

5. Ριζίτικο τραγούδι

5.1. Τα χαρακτηριστικά του ριζιτικού τραγουδιού

Όπως αναφέρει ο Παυλάκης (1997, σ.9) «τα ριζίτικα [...] είναι σταλακτίτες και σταλαγμίτες των σπηλαίων της Κρητικής ψυχής, είναι σταγόνες αίματος της κρητικής καρδιάς, είναι αριστουργηματικά κεντήματα του κρητικού λόγου, είναι ρόδα αμάραντα, αγριολούλουδα ευωδιαστά της Κρητικής γης...» Με αυτά εκφράζεται ο απλός λαός που σε καιρούς δύσκολους τραγουδώντας τα πάθη του, υμνώντας τις αξίες του, εξωτερικεύοντας τα συναισθήματά του, προάγει στάσεις ζωής και παραδίδει μαθήματα ανθρωπιάς στις κατοπινές γενιές. Παρατηρώντας τη γλώσσα, τη

μουσική, την τεχνοτροπία τους, το περιεχόμενό τους, τα πρότυπα που προβάλλουν μπορούμε να εντοπίσουμε τα παρακάτω χαρακτηριστικά στα ριζίτικα τραγούδια:

- Είναι σύντομα (σχεδόν επιγραμματικά, συνήθως 3,5 στίχοι), λιτά, πυκνά σε νόημα, ακριβή, λυρικά, με μεγάλη εκφραστική δύναμη.
- Το λεξιλόγιο είναι κρητικό με διαλεκτικές λέξεις, πολλές από τις οποίες προέρχονται από την αρχαία ή από τη βυζαντινή εποχή. (Παυλάκης, 1996, σσ. 23-24)
- Η γλώσσα τους είναι παστρική από τούρκικες λέξεις (ακόμα και από εκείνες που είναι κοινές και κρητικοποιημένες) και από κάθε ξένο γλωσσικό στοιχείο. (Γεωργακάκης, 2022., Παυλάκης, 1996)
- Τα καλλιλογικά στοιχεία που εμπεριέχουν είναι πολλά και έντονα: σχήματα λόγου όπως το ασύνδετο (να κατεβώ στον Ομαλό, να κάμω..., να κάμω...), η παρήχηση συμφώνων και φωνηέντων (απέστειλέ με ο βασιλιάς τσι βίγλες να βιγλίσω...), σύνθετα και παρασύνθετα ονόματα και επίθετα (Μαύρε μου γοργογόνατε κι ανεμοκυκλοπόδη...). Επίσης, οι οπτικές εικόνες είναι άπειρες, έντονες και προκαλούν ρίγη συγκίνησης. (Γεωργακάκης, 2022, σ. 40)
- Δωρικό τους γνώρισμα είναι ότι οι ήρωές τους είναι ξανθοί και σγουροί, σε αντίθεση με τους ήρωες των μινωδιονυσιακών περιοχών που είναι μελαχρινοί. (Ψαρός κ.ά., 2009) Επίσης, η γυναικεία μορφή, κατά ένα παράξενο τρόπο είναι πάντα ξανθιά και μαυρομάτα. (Ψαρός, 2016,)
- Σε πολλά παρατηρείται υπέρβαση του μέτρου στις διαστάσεις, στο ηρωικό ύφος, στις πράξεις των ηρώων, στα αισθήματα. Ανάλογο είναι και το ύψος της έντασης της φωνής του τραγουδιστή.
- Μέσα από αυτά αναδίδεται ένα υψηλό πρότυπο που συνδυάζει το ηρωικό ήθος με την αρχοντιά, τη σωφροσύνη με την αποκοτιά, γνωρίσματα που δένουν με το αξιακό σύστημα των Κρητικών και χαρακτηρίζουν το μυθικό τους σύμπαν. Οι ήρωες είναι αυτάρκεις, πλήρεις, έτοιμοι να θυσιάσουν για το καλό του συνόλου.
- Σε πολλά από αυτά διατυπώνεται με ιδιαίτερη έμφαση η οικειότητα και η αρμονία του ανθρώπου με τη φύση. (Παυλάκης 1996)
- Εκφράζουν την ευγένεια, τη μεγαλοπρέπεια και τη μεγαλοψυχία της κρητικής ψυχής.

- Με τα ριζίτικα τραγούδια η ύλη μετουσιώνεται σε πνεύμα²⁷.(Ψαρός, 2016, σ.16)
- Πρόκειται για τραγούδια που δεν χορεύονται. Γι' αυτό απουσιάζουν οι οκτασύλλαβοι και επτασύλλαβοι στίχοι που απαντούν σε τραγούδια χορευτικά και ο ρυθμός των 7/8 που είναι ο κατεξοχήν ρυθμός του ελληνικού συρτού. (Σηφάκης κ.ά., 2009)
- Οι στίχοι είναι συνήθως δεκαπεντασύλλαβοι και ανομοιοκατάληκτοι. Αν υπάρχει ομοιοκαταληξία, αυτό δεν θεωρείται ψεγάδι.
- Έχουν μεγαλόπρεπη και τελετουργική μελωδία. Σχεδόν ποτέ δεν είναι ελεύθερου ρυθμού. Οι τραγουδιστές είναι υποχρεωμένοι να σέβονται τα βασικά περιγράμματα της μελωδίας. Η ρυθμική αγωγή του ριζίτικου εμφανίζει συνήθως εναλλαγή 2/4, η οποία υπερέχει, και 3/4. (Σηφάκης, κ.ά. 2009)
- Σπανίως τραγουδιούνται από έναν τραγουδιστή (σολιστικό). Συνήθως εκτελούνται από ζεύγη ή από ομάδες τραγουδιστών.
- Για έναν τραγουδιστή του ριζίτικου ουσιαστικό στοιχείο του τραγουδιού είναι η μουσική και όχι ο στίχος. Τραγουδάει δυνατά και επιβάλλεται με τη φωνή του. Η μελωδία διανθίζεται με εκτάσεις συλλαβών και μελίσματα, τομές λέξεων, επαναλήψεις φωνηέντων, συλλαβών, λέξεων (αναγιαέρματα ή αναγυρίσματα).(Σηφάκης, κ.ά. 2009)
- Τα ριζίτικα δεν τραγουδιούνται μόνο στις χαρές και στα ξεφαντώματα, αλλά ψάλλονται ακόμα και σήμερα και στις κηδείες «αντρειωμένων, επώνυμων αρχόντων, λεβέντηδων Κρητικών». (Πετρουλάκης, 1994)

5.2. Η γλώσσα του ριζίτικου τραγουδιού

Η ελληνική γλώσσα μιλιέται στην Κρήτη εδώ και 3.500 χιλιάδες χρόνια, από την υστερομινωική εποχή μέχρι τις μέρες μας. Όπως αναφέρει ο Όμηρος ήταν «μεμειγμένη» με πολλούς ιδιοματισμούς κατά περιοχή. Με την κάθοδο των Αχαιών και αργότερα των Δωριέων τα στοιχεία της γλώσσας των παλιών κατοίκων

²⁷Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Νίκος Ψαρός: «Στις λευκορείτικες πάλι περιοχές που λατρεύανε το πνεύμα, τον μοναδικό δημιουργό της τέχνης [...] ο χορός ήταν σίγουρο και επιβλητικό ουρανόλαμνισμα και το τραγούδι, αρχαγγελικό σάλπισμα και κανάκεμα» (Ψαρός, 2016, σ.13)

αφομοιώθηκαν από τους νέους, ενώ φαίνεται να υπερίσχυσε το δωρικό στοιχείο, κυρίως από τον 5^ο αιώνα π.Χ. . Το δωρικό στοιχείο, όσον αφορά τη γλώσσα, είναι πολύ πιο έντονο στη δυτική Κρήτη γι' αυτό και οι ρίζες των ριζίτικων, στη μορφή και στην ουσία, είναι περισσότερο δωρικές (Παυλάκης, 1997).

Η Νεοκρητική διάλεκτος με τον συντηρητικό αρχαϊκό της χαρακτήρα, τους δωρισμούς και τα αρχαϊκά λεξιλογικά στοιχεία, όπως αυτά διασώθηκαν στα ριζίτικα και στα τοπωνύμιά της, αποδεικνύει το γεγονός ότι η ελληνική γλώσσα μιλιόταν πάντα στο νησί. Σύμφωνα με τον Σ. Σπανάκη,²⁸ «Το Κρητικό γλωσσικό ιδίωμα είναι ο σπουδαιότερος συνδετικός κρίκος, πού συνδέει τη σημερινή Ελληνική Γλώσσα με τη Βυζαντινή, την άμεσο διάδοχο της Αρχαίας Ελληνικής. Το Κρητικό γλωσσικό ιδίωμα διασώζει, περισσότερες από κάθε άλλο ελληνικό ιδίωμα, βυζαντινές λέξεις, γιατί οι σχέσεις της Κρήτης με το Βυζάντιο ήτανε πάντοτε στενότερες». Κι ενώ η γλώσσα έμεινε καθαρή από ξένα γλωσσικά στοιχεία, την περίοδο της Ενετοκρατίας παρατηρείται να εισβάλλουν πολλές δάνειες ιταλικές λέξεις, ενώ την περίοδο της τουρκοκρατίας πολλές τουρκικές. Κι ενώ την τελευταία αυτή περίοδο δεν υπάρχει κάποια σημαντική επώνυμη φιλολογική και γενικότερα πνευματική κίνηση στην Κρήτη, ανθίζει η προφορική, παραδοσιακή και λογοτεχνική δημιουργία. Πλήθος είναι τα δημοτικά τραγούδια -μέσα σ' αυτά και τα ριζίτικα- που δημιουργήθηκαν εκείνα τα πικρά χρόνια της σκλαβιάς.

Στα ριζίτικα τραγούδια υπάρχουν πάρα πολλές διαλεκτικές λέξεις. Οι ιταλικές και οι τουρκικές σχεδόν απουσιάζουν. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Παυλάκη (1997, σ.24) «στο ποιμενικό λεξιλόγιο οι αρχαϊσμοί είναι άφθονοι».

Η γλώσσα των ριζίτικων τραγουδιών είναι η γλώσσα του παρελθόντος, η γλώσσα που μιλούσαν οι απλοί άνθρωποι. Οι απλοί αυτοί δημιουργοί εκφράζουν με απόλυτη γνησιότητα τις σκέψεις τους, τις αλήθειες τους, τα συναισθήματά τους. Η πλούσια φαντασία τους, η ταπεινή τους μεγαλοπρέπεια, η δωρική τους απλότητα γέννησε τα υπέροχα αυτά τραγούδια που το άκουσμά τους προκαλεί σε όλους θαυμασμό, ρίγη συγκίνησης, δέος.

Στους στίχους τους κυριαρχεί το πηγαίο και ανεπιτήδευτο κρητικό ιδίωμα. Ο λόγος είναι λιτός, δωρικός, περιεκτικός. Όπως αναφέρει ο Καβρουλάκης, (1967, σ.26) στο ριζίτικο τραγούδι «ο στίχος πρέπει να είναι πλατύς, αβίαστος, τραχύς και νευρώδης [...] Λακωνικός και απέριτος παίρνει καμιά φορά πρωτόφαντη ποιητική

²⁸Σπανάκης, Σ. «ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ» . σ.148 Πηγή: <https://shorturl.at/KPQ1t>

διόγκωση που καταπλήσσει με τη γρηγοράδα των λεκτικών σχηματισμών του και αφινιδιάζει σαν απροσδόκητη αστραπή την έκθαμβη σκέψη».

Σύμφωνα με τον Γ. Παυλάκη (1997) στα ριζίτικα τραγούδια παρατηρούνται πολλά γλωσσικά στοιχεία που τα κάνουν ξεχωριστά και συμβάλλουν στην αδιαμφισβήτητη αισθητική τους αξία. Κάποια από αυτά είναι: η εικονιστική παραστατικότητα (Σιγά σιγά βρέχει ο Θεός, σιγά σιγά χιονίζει), οι νατουραλιστικές εικόνες (...ο ποταμός σύρνει κλαδιά, δεντρά ξεριζωμένα/και στα περικλωνάρια ντων σφαγμένα τρι' αδέρφια), ο αναβατικός ρυθμός (Κόσμε χρυσέ, κόσμ' αργυρέ, κόσμε μαλαματένιε), η εναλλαγή αφήγησης και διαλόγου, οι παρομοιώσεις (ωσάν την κιτρολεμονιά και το κυπαρισσάκι/ν' αναθραφεί ο γιούκας μου, ν' ανθίσει, να ψηλώσει...), οι προσωποποιήσεις (Αγρίμια κι αγριμάκια μου), οι συμβολισμοί - ιδιαίτερα στ' αλληγορικά τραγούδια-, οι επαναλήψεις (ξένο εγώ, ξένο εσύ, ξένο και το περβόλι), οι αντιθέσεις (παιδιά χορεύουν στα Χανιά και τραγουδούν στι Λάκκουσ/μα κλαίνε στην Ανώπολη...), οι υπερβολές (Ποιος είναι π' αναστέναξε και εστάθη το καράβι;). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι τα ριζίτικα τραγούδια εμπιέχουν πλήθος από σύνθετα κοσμητικά επίθετα που δημιούργησε ο χαρισματικός, γλωσσοπλάστης, απλός λαός της Κρήτης (γαϊτανόφρυδη/βεργολυγερή/καστροπολεμάρχοι).

5.3 Η μουσική του ριζίτικου τραγουδιού

Οι Κρητικοί, καθ' όλη τη διάρκεια των κατακτήσεων που υπέστη το νησί, παρά τους διωγμούς και την τυραννική καταπίεση, κατάφεραν με πείσμα και φανατισμό να διατηρήσουν ανέπαφα τα τραγούδια τους ως προς τη μορφή και την ουσία τους. Όπως αναφέρει ο Γ. Χατζηδάκης, τα κρητικά τραγούδια μπορεί να υπέστησαν κάποιες φθορές διά μέσω των αιώνων, ωστόσο «διατηρούν ακόμη τον παμπάλαιον αυτών αρχικόν χαρακτήρα²⁹, τον οποίον, [...] η συντηρητικότις και ο εγωισμός της κρητικής φυλής διαφύλαξεν». Αποτελούν μια «αδιάφθορον και αδιάσπαστον συνέχεια από την αρχαίαν εποχήν μέχρι σήμερα». Αυτό φαίνεται τόσο από την εξωτερική τους μορφή, όσο και από την «τεχνικήν και όλωςιδιόρρυθον και

²⁹ Ο χαρακτήρας των ριζίτικων τραγουδιών μπορεί να είναι δραματικός, αφηγηματικός, λυρικός, ειδυλλιακός, ραψωδικός, ή επικόλυρικός. (Χατζηδάκης, 1958, σ.96)

πρωτότυπον αυτών σύνθεσιν». Συνεχίζοντας, αναφέρει επίσης ότι τα Ριζίτικα τραγούδια (σε αντίθεση με εκείνα της ανατολικής Κρήτης) έχουν «ύφος επιβλητικόν, ζωηρόν και αυστηρόν». (Χατζηδάκης, 1958, σ.95)

«Εκφράζουν το πένθος ως ο Θρήνος και ο Ιέλαμος, την χαράν ως ο Παιάν, και ο Διθύραμβος, ή την αγαλλίασιν των συμποσίων, καθώς τα αρχαία Σκόλια». (Χατζηδάκης, 1958, σ.96)

Την κρητική μουσική διακρίνει η απλότητα. Ο δημιουργός αποφεύγει επιμελώς στη μελωδική ανάπτυξη τα απότομα πηδήματα των ήχων σε απομακρυσμένα μουσικά διαστήματα. Η φωνητική έκταση της κρητικής μελωδίας (ambitus) περιορίζεται στην περιοχή της τετάρτης ή της πέμπτης. Στους «ενεστώτας» φθόγγους των διαστημάτων μεταβαίνει με διαδοχικούς μεταβατικούς φθόγγους και έτσι επιτυγχάνεται η σύνδεση των μερών και των μουσικών φράσεων. Στην περίπτωση αυτή γίνεται ένα ελαφρό σύρσιμο της φωνής (glissando) το οποίο μόνο εκ πείρας εκτελείται, διότι είναι πολύ δύσκολο να γραφεί επακριβώς με μουσικούς φθόγγους. Αυτό είναι ένα από τα βασικά γνωρίσματα της παραδοσιακών ριζιτικών τραγουδιών.

Επίσης, στον τρόπο σύνθεσης της μελωδίας διακρίνεται ο «ρυθμικός τονισμός», το ρυθμικό μέτρο το οποίο καθορίζει τη μουσική και την αρχιτεκτονική των φράσεων και των περιόδων του ριζιτικού τραγουδιού. Ο στίχος προσαρμόζεται στη μελωδία κατά τέτοιο τρόπο που μοιάζει αρκετά με τον αντίστοιχο της βυζαντινής μουσικής (Αποστολάκης, 2010., Καβρουλάκης, 1992)

Στα ριζίτικα τραγούδια, καθώς άδονται, επικρατεί η συνήθεια να επαναλαμβάνονται λέξεις του ποιήματος ή τμήματά τους ή ακόμα και φράσεις ολόκληρες. (Χατζηδάκης, 1958) Αυτό δίνει ποικιλία στη μελωδία, γεμίζουν τα κενά του ρυθμού και τονίζεται εντονότερα το νόημα του στίχου. Παρατηρείται συχνά να παρεμβάλλονται μονοσύλλαβες ή και δισύλλαβες λέξεις (νιος, εμ' να, έλα, μικρό μου, ενεχέ καθώς και το ευφωνικό σύμφωνο «ν») οι οποίες δεν έχουν σχέση με το νόημα του ποιήματος. (Αποστολάκης, 2010) Σε πολλά τραγούδια της τάβλας παρεμβάλλονται από τον τραγουδιστή σαν επωδοί λέξεις ή φράσεις χωρίς να είναι γραμμένα σε κείμενα. Αυτά είναι τα λεγόμενα «τσακίσματα». Για παράδειγμα, στο τραγούδι «Αητέ που κάθεσαι ψηλά» σε ορισμένα σημεία ακούγεται το τσάκισμα «αητέ και σταυραητέ μου». (Παπαρηγοράκης, 1957, σ.15)

Σύμφωνα με τον Μ. Βλαζάκη (1952, σ.27), από την άποψη του μέλους, εκείνα που χαρακτηρίζουν το ριζιτικό τραγούδι και του προσδίδουν μια ιδιαίτερη ομορφιά

είναι «το χρώμα, η ποικιλία της παραλλαγής, η συνεχής αλλαγή του χρόνου και η κλίμακα που είναι γραμμένο».

Από μορφολογικής πλευράς, το ριζίτικο τραγούδι είναι κυκλικό όμως χωρίς την απόλυτη συμμετρία όπως την εννοούμε σήμερα. Ένας κύκλος (μια στροφή) τραγουδιέται από έναν και οι υπόλοιποι τον επαναλαμβάνουν. Όταν εκείνοι τελειώσουν, ξαναρχίζει ο πρώτος τραγουδιστής, επαναλαμβάνουν οι άλλοι κι έτσι το τραγούδι παίρνει την κυκλική του μορφή.

Συνήθως τα ριζίτικα τραγούδια έχουν από 16 ως 20 μέτρα. Η κλίμακα στην οποία είναι μελοποιημένα είναι η Δωρική. Αυτή, ως προς τη διάταξη των τόνων και των ημιτονίων σχετίζεται με τη σημερινή μείζονα κλίμακα, ακουστικά όμως θα λέγαμε ότι είναι πιο κοντινά στην ελάσσονα. Όσα ριζίτικα έχουν μελοποιηθεί στη Δωρική κλίμακα -συνήθως εκείνα στα οποία απουσιάζει το ηρωικό στοιχείο- έχουν ύφος προσαρμοσμένο σε μια θλιμμένη αντίληψη της ζωής. Αντιθέτως, όσα έχουν γραφτεί με Λύδιο τρόπο έχουν ύφος μεγαλόπρεπο, αρρενωπό, ρυθμό σταθερό, χαρακτήρα σοβαρό, κίνηση μέτρια, εκτέλεση που θυμίζει μεγαλοπρεπή εμβατήρια. (Βλαζάκης, 1952, σ. 27) Χαρακτηριστικό παράδειγμα τραγουδιού που εκτελείται με τον τρόπο αυτό είναι το «Πότε θα κάνει ξαστεριά».

Η κρητική μελωδία γενικά αποτελείται από φθόγγους μακρόσυρτους και πλατιούς, οι οποίοι συχνά ποικίλλονται με επαιρέσεις, τρίλιες, διαβατικές μετατροπίες, αλλαγή της ρυθμικής αγωγής³⁰ «και γενικά με μια ευστροφία που δίνει τη σφραγίδα της ιδιορρυθμίας στην κρητική μελωδία». (Βλαζάκης, 1952, σ. 27) Η μελωδία των ριζιτικών τραγουδιών, έφτασε αναλλοίωτη στη βάση της ως τις μέρες μας, παρά τις ξένες επιρροές που δέχτηκε στο πέρασμα των αιώνων³¹.

Ενώ ο αριθμός των ριζιτικών τραγουδιών είναι αρκετά μεγάλος, οι σκοποί τους δεν ξεπερνούν τους τριάντα³². Αυτό οφείλεται μάλλον στο γεγονός ότι οι ποιητές προσάρμοσαν τα νέα τους τραγούδια πάνω στους παλιούς έτοιμους σκοπούς και έτσι απάλλασσαν τους τραγουδιστές να μάθουν μαζί με το στίχο και τη μουσική. Υπάρχει και η άποψη ότι θέλοντας να δώσουν έμφαση στα λόγια και στο νόημα του τραγουδιού, έθεσαν σε δεύτερη μοίρα τη μουσική.

³⁰Ο Παπαρηγοράκης (1957, σ. 16) αναφέρει ότι η ρυθμική αγωγή των τραγουδιών σε αντίθεση με τις χορευτικές στροφές βρίσκεται σχεδόν πάντα «εντός κάπως ασαφούς και ομιχλώδους ατμοσφαιράς».

³¹Βλαζάκης, Μ.(1952). «Ανάλυσες Κρητικής Μελωδίας». Κρητική Εστία, τεύχος 33-34, σ. 27-28

³²Ο Πατεράκης (2006, σ.35) αναφέρει 42 περίπου διαφορετικούς σκοπούς. «Κάθε τραγούδι ανήκει στη δική του κατηγορία και ήταν άγραφος νόμος στη δυτική Κρήτη ότι έπρεπε να το πεις με το σκοπό του ή δεν έπρεπε να το πεις καθόλου. Υπάρχουν σκοποί που συμπεριλαμβάνουν πολλά ριζίτικα αλλά και σκοποί που συμπεριλαμβάνουν ένα ή δύο τραγούδια μόνο»

Κατά την άποψη του Γ. Χατζιδάκη (1958), η σημερινή κρητική μουσική είναι συνέχεια της αρχαίας και της βυζαντινής. Μάλιστα διακρίνει απηχήσεις ακόμα και από τη μινωική εποχή. Ο Καβρουλάκης (1992, σ.34) παρατηρεί ότι η ποίηση των ριζίτικων τραγουδιών ακολουθεί «παμπάλαιους σκοπούς» και είναι φορέας «αρχαίων μουσικών τόνων». Επίσης, αναφέρει ότι ο Π. Βλαστός³³ διέγνωσε τον αρχαϊκό χαρακτήρα της μουσικής τους παραθέτοντας με νότες βυζαντινές όσα αποδίδονται καλύτερα με τους αρχαίους αυτούς σκοπούς.

Ο Γ. Χατζιδάκης ύστερα από μουσικολογική και ιστορική έρευνα καταλήγει στα εξής: (Καβρουλάκης, 1992, σσ. 40-41)

1. Η κρητική μουσική βασίζεται σε μία αρχαϊκή βάση που εκφράζεται με ένα ανάμεικτο «ήθος» (μεταξύ «Φρυγίου» και «Λυδίου»), το οποίο κυριαρχεί στα τραγούδια της ανατολικής Κρήτης και τις κοντυλιές και σ' ένα μεταγενέστερο ήθος που διακρίνεται για τον πολεμικό, αγέρωχο και μεγαλόπρεπο χαρακτήρα του (Δώριον ήθος) και το συναντάμε στα ριζίτικα τραγούδια της δυτικής Κρήτης. (Χατζιδάκης, 1958, Κεφ. Α')
2. Παρά τις αρχαϊκές επιρροές που δέχτηκαν τα ριζίτικα τραγούδια διατήρησαν το δωρικό χαρακτήρα και το πολεμικό ύφος.
3. Τα ριζίτικα, σε πολλές περιπτώσεις κράτησαν τη ρυθμική έκφραση κατά τα πρότυπα της βυζαντινής μουσικής.(Χατζιδάκης, 1958, Κεφ. ΙΓ')
4. Τα τραγούδια της δυτικής Κρήτης διαφέρουν από τα υπόλοιπα δημοτικά διότι τηρούν την αρχαία μουσική παράδοση και τον μονωδιακό και διατονικό χαρακτήρα τους. (Χατζιδάκης, 1958, Κεφ. Η')

Τελειώνοντας, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η σωστή διάγνωση της μουσικής των ριζίτικων τραγουδιών θα είναι ένα ακόμα τεκμήριο αναγνώρισης της αξίας και της μοναδικότητά τους.

6. Κατάταξη των ριζίτικων τραγουδιών

Τα ριζίτικα τραγούδια μπορούμε να τα κατατάξουμε σε κατηγορίες με βάση τον χρόνο, τη μελωδία και τη θεματολογία τους.

³³Καβρουλάκης, 1992, σ.38

6.1 Με βάση τον χρόνο

Η γέννηση του ριζιτικού τραγουδιού χάνεται στα βάθη του χρόνου. Η αλήθεια είναι ότι δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια και βεβαιότητα την εποχή της δημιουργίας του. Με βάση τα ιστορικά στοιχεία το τοποθετούμε την ίδια περίοδο που δημιουργήθηκαν και τα ακριτικά τραγούδια. Θεωρώντας ως αφετηρία αυτή την εποχή, μπορούμε να το χωρίσουμε σε τρεις μεγάλες περιόδους ή σε τρεις μεγάλους «κύκλους» κατά τον Μ. Δουλγεράκη³⁴ (1952, σ. 76)

Η πρώτη περίοδος (βυζαντινός κύκλος) ξεκινάει από τον 10^ο αιώνα και φτάνει ως το την εποχή της Ενετοκρατίας. Είναι η εποχή που ακμάζει το ακριτικό τραγούδι, όμως δεν είναι το μόνο. Τα ριζίτικα αυτής της εποχής δεν ασχολούνται μόνο με τη ζωή και τούς άθλους των ακριτών. Υπάρχουν και τραγούδια όπως το παρακάτω που μιλάνε για βασιλιάδες και ομηρικά γλέντια:

*Από την άκρη των ακριώ, ως τε να πας στην άκρη,
έχουσι τάβλες αργυρές, στρωμιά μαλαματένια,
ποτήρια με τις ερωθιές κι αφού τα δει πλανάται
κι επέρασ' ένας βασιλιάς κι είδε τα κι έπλανέθη :*

*«Χριστέ μην ήμουν βασιλιάς, Χριστέ μην ήμουν Ρήγας,
Να πέξευγα να χόρευγα με νιές και μαυρομάτες».³⁵*

Όπως αναφέρει ο Μ. Δουλγεράκης (1952, σ. 73), σύμφωνα με τον Κουρμούλη³⁶, μόνο στη βυζαντινή εποχή μπορεί να τοποθετήσει κανείς αυτό το τραγούδι. Τα στρωμιά τα μαλαματένια, τα ποτήρια με τις ερωθιές (δηλ. τους ανάγλυφους έρωτες), οι τάβλες οι αργυρές, η μνεία ενός βασιλιά είναι στοιχεία που μας οδηγούν στο Βυζάντιο. Την περίοδο αυτή «το τραγούδι επιδιώκει τη ρεαλιστική απεικόνιση της πραγματικότητας, την απλούστερη έκφραση, τη ρεαλιστικότερη εικόνα». (Δουλγεράκης, 1952, σ. 74)

³⁴Δουλγεράκης, Μ. (1961). «Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ». Πηγή: <https://shorturl.at/UEsFY>

³⁵Δουλγεράκης, Μ. (1961). «Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ». σ.73 Πηγή: <https://shorturl.at/UEsFY>

³⁶Πηγή: Δουλγεράκης, Μ. (1961). «Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ». Πηγή: <https://shorturl.at/UEsFY>

Υπάρχουν τραγούδια που μιλούν για μεγάλους ρηγάδες, για βασιλιπούλες, για παλάτια, για σπαθιά, για κοντάρια(Χριστέ, να ζώνουμουν σπαθί και να 'πιανα κοντάρι...) για ραβδιά³⁷ και δοξάρια (κι έχω ραβδί για το λαγό, δοξάρι για τ' αγρίμια). Μέσα από αυτά αντικατοπτρίζεται η εποχή και κυριαρχεί το γλωσσικό ιδίωμα.

Η δεύτερη είναι η περίοδος (κύκλος) της Ενετοκρατίας στην Κρήτη (1204-1669 μ.Χ.), όπου υπάρχει έντονο το στοιχείο της ιπποσύνης, χαρακτηριστικό των Φράγκων. Την περίοδο αυτή η θεματολογία των τραγουδιών εμπλουτίζεται και γίνεται πιο ρεαλιστική. Η τεχνοτροπία έχει πια κατασταλάξει και απελευθερώνεται από την υπερβολή των ακριτικών κατορθωμάτων. Ο Κρητικός τραγουδιστής, χωρίς να μειωθεί η λυρική του διάθεση, μένει πιστός στα γεγονότα, είτε μικρά είναι αυτά είτε μεγάλα. Η ωραιολογία και η ποιητική υπερβολή δεν υπάρχουν στα ριζίτικα τραγούδια αυτής της περιόδου.

Η Τρίτη είναι η περίοδος της τουρκοκρατίας στην Κρήτη (1669-1898μ.Χ.). Ο Κρητικός, απελευθερωμένος από την καταπίεση των Βενετών επανασυνδέεται ψυχικά με τη γη του. Μέσα από τα ριζίτικα τραγούδια που δημιουργεί, τραγουδά με αλληγορίες την αγάπη του για τη φύση και τον πόθο του να ελευθερωθεί. Αυτή την περίοδο γράφονται τα ωραιότερα ποιμενικά, φυσιολατρικά και επαναστατικά τραγούδια.(Δουλγεράκης 1952, σ. 76)

Το ριζίτικο τραγούδι συνεχίζει την πορεία του στον χρόνο και φτάνει ως τις μέρες μας. Παρατηρείται άνθισή του μέχρι το τέλος της Γερμανικής Κατοχής. Οι Κρητικοί εξακολουθούν να εκφράζουν μέσα από αυτό τα πάθη τους, τις αγωνίες, τις ελπίδες τους. Είναι το αποκούμπι τους σε καιρούς επαναστάσεων, σκλαβιάς, καταπίεσης. Είναι η ιστορία τους, το φεγγοβόλημα της ψυχής τους, το μικρό τους σύμπαν.

³⁷Ο Δουλγεράκης γράφει ότι όπως αναφέρει ο Κουκουλές (1940, τ. Γ' σ. 69) τα δοξάρια και τα ραβδιά ήταν κυνηγετικά όργανα γνωστά στην Κρήτη, από τη δεύτερη Βυζαντινή περίοδο.

6.2 Με βάση τη μελωδία

Τα ριζίτικα τραγούδια δεν λείπουν από καμία διασκέδαση των Κρητικών. Ακούγονται κυρίως στους γάμους, στους αρραβώνες, στις βαφτίσεις, στην αντίχαρα (αντίγαμο), αλλά και σε κάθε περίπτωση που στρώνεται τραπέζι, γίνεται γλέντι ή γαμήλια πομπή. Ανάλογα με το μέρος που τραγουδιούνται και τη μελωδία διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τα τραγούδια της «**τάβλας**»³⁸ (συμποσιακά) και τα τραγούδια της «**στράτας**» (του δρόμου, της ξεφάντωσης). (Παπαγρηγοράκης, 1957)

- **Τραγούδια της τάβλας**

Τα ριζίτικα αυτά τραγούδια τραγουδιούνται πάντοτε στην τάβλα, δηλαδή στο συμποσιακό τραπέζι σε διάφορες εκδηλώσεις χαράς (αρραβόνας, γάμος, βάφτιση). Είναι μικρά σε έκταση³⁹ κι έχουν συνήθως τρεις στροφές έστω κι αν το τραγούδι έχει κι άλλα λόγια.⁴⁰ Λίγα μόνο τραγουδιούνται με πολλές στροφές.⁴¹ Εκτελούνται χωρίς τη συνοδεία μουσικών οργάνων, χορωδιακά και αντιφωνικά, από δύο αντρικούς χορούς τραγουδιστών που συγκροτούνται αυτόματα με το κάθισμα των συνδαιτυμόνων στην «τάβλα». ⁴² Οι στίχοι τους (ιαμβικοί δεκαπεντασύλλαβοι, ανομοιοκατάληκτοι) είναι λεβέντικοι, εκφράζουν παλικάριά, αισιοδοξία, θάρρος και ανθρωπιά. Σε κανένα τραγούδι της τάβλας δεν θα συναντήσουμε στίχους που να

³⁸Τάβλα λέγεται στην Κρήτη η μακριά σανίδα (εδώ, το τραπέζι) όπου παρατίθεται το γεύμα στο συμπόσιο, στη «χαροκοπιά». Όσο πλούσιο κι αν ήταν ένα σπίτι δεν είχαν οι ιδιοκτήτες του τη δυνατότητα να διαθέσουν τόσα τραπέζια ώστε να χωρούν πάνω από τρεις εκατοντάδες άτομα να γευματίσουν. Έτσι, όταν γινόταν γάμος, βάφτιση, πανηγύρι και γενικά χαρές, στήνονταν οι τάβλες σαν μακρόστενο τραπέζι για να καθίσουν οι καλεσμένοι. Επίσης στήνονταν στενότερες σανίδες γύρω-γύρω για να κάθονται, δεδομένου ότι επίσης δεν υπήρχαν τόσες πολλές καρέκλες. (Αποστολάκης 2010., Παπαγρηγοράκης, 1957)

³⁹Επειδή τα τραγούδια αυτά τραγουδιόντουσαν σε διάφορες εκδηλώσεις και έπρεπε να συμμετέχουν πολλοί και για να έχει το γλέντι ποικιλία και κέφι, απέβαλαν ένα μεγάλο μέρος του περιεχομένου τους και έγιναν μικρά σε έκταση. Αυτός είναι και ο κυριότερος λόγος που τα τραγούδια αυτά έφτασαν μέχρι τις μέρες μας. Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν έχουν την ολοκληρωμένη τους μορφή, αποτελεί ένα τρωτό τους σημείο. (Παυλάκης, 1997)

⁴⁰Το γεγονός ότι τραγουδιούνταν μόνο οι πρώτοι στίχοι συντέλεσε στο να αφανιστεί το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου τους. (Καβρουλάκης, 1992) Επίσης, όπως μου ανέφερε προφορικά ο Θανάσης Πατεράκης, επειδή τραγουδιόταν μόνο η αρχή αλλά η ουσία και το νόημα ήταν στους επόμενους στίχους, τα τραγούδια αυτά ήταν «ακαταλαβίστικα», δηλαδή δεν τα καταλάβαιναν όσοι τα τραγουδούσαν ή τα άκουγαν.

⁴¹Παλαιότερα, αν φεύγανε από τις τρεις στροφές έπρεπε να πάνε στις πέντε ή στις εφτά, να τελειώσει δηλαδή σε μονή στροφή. Τώρα δεν το προσέχουν αυτό. (Γερωνυμάκης, 2002)

⁴²Όσοι κάθονταν από τη μία μεριά της τάβλας αποτελούσαν τον ένα χορό και όσοι κάθονταν από την άλλη μεριά τον δεύτερο. (Παυλάκης, 1997)

εκφράζουν δουλοπρέπεια και πεσιμισμό. Η μουσική τους χαρακτηρίζεται από σοβαρότητα και μεγαλοπρέπεια. Όσοι συμμετέχουν βιώνουν μια μυσταγωγία μέσα σε ατμόσφαιρα καταναυκτική .

Τα τραγούδια της τάβλας είναι φιλοφρονητικά. Συνήθως οι καλεσμένοι αρχίζουν μ' ένα τραγούδι που έχει φιλοφρονήσεις προς τους οικοδεσπότες και αντίστροφα. Ακολουθεί ένα άλλο με το οποίο επαινείται η «τάβλα» και η πλούσια φιλοξενία και ένα ακόμα ή περισσότερα σχετικά με το γεγονός της ξεφάντωσης. Έπειτα τραγουδούν διάφορα άλλα ριζίτικα τραγούδια κατά βούληση. Στην αρχή ή στο τέλος κάθε τραγουδιού ακούγονται μία ή περισσότερες μαντινάδες. (Παυλάκης, 1997) Αυτό γίνεται για να «σπάσει» κάπως ο βαρύς και μονότονος ρυθμός, αλλά και για να μπορούν να συμμετέχουν και άλλοι στο τραγούδι. Σε μια κοινωνία με δημοκρατική δομή πρέπει όλοι να πάρουν μέρος στο συμπόσιο: οι γυναίκες, τα παιδιά, οι γέροντες, έχουν κι εκείνοι το δικαίωμα να τραγουδήσουν.

Τα τραγούδια της τάβλας τραγουδιούνται στο τραπέζι όπου κάθονται οι καλεσμένοι. Ένας από αυτούς, ο πιο καλλίφωνος, την κατάλληλη στιγμή,⁴³ κάνει την αρχή τραγουδώντας με βροντερή, στιβαρή και επιβλητική φωνή ενάμιση στίχο από την πρώτη στροφή από το ριζίτικο τραγούδι που επέλεξε, βοηθούμενος με σιγανότερη φωνή από τους γύρω του συνδαιτυμόνες⁴⁴. Όταν σταματήσει, ένας άλλος τραγουδιστής, ο οποίος συνήθως κάθεται στην αντίθετη πλευρά, κοινώς στο «κούτελο της τάβλας», επαναλαμβάνει ακριβώς το ίδιο μέρος του τραγουδιού (χορός). Συνεχίζει ο πρώτος με την παρέα του τραγουδώντας ολόκληρο το δεύτερο στίχο και το πρώτο μισό από τον τρίτο. Τα ίδια ακριβώς επαναλαμβάνουν και οι απέναντι μέχρι που το τραγούδι τελειώνει με την τρίτη και τελευταία επανάληψη του δεύτερου χορού. Χρειάζεται μεγάλη προσοχή ο δεύτερος χορός να παρακολουθεί και να αναδιπλώνει επακριβώς τα λόγια του πρώτου και κύριου τραγουδιστή⁴⁵. Όταν τελειώσει η επανάληψη της τελευταίας στροφής, ο πρώτος που ξεκίνησε το τραγούδι σηκώνει το ποτήρι του και λέει τη φράση «όλο υγεία μας» σηματοδοτώντας έτσι το

⁴³Μόλις έρθει το κρασί στο τραπέζι που συνήθως έρχεται πριν το φαγητό αρχίζουν το τραγούδι. Επιβλητική ησυχία επικρατεί την ώρα που ο ασπρομάλλης γέροντας της παρέας με βαριά, βροντερή φωνή κάνει την αρχή του τραγουδιού. (Χανταμπάκης, 1986)

⁴⁴Όταν ακουστεί η βαριά, αντρίκια φωνή του πρώτου τραγουδιστή, κάθε συμποσιακή εκδήλωση σταματά και τα μάτια όλων στρέφονται προς εκείνον. Ταυτόχρονα τον πλαισιώνουν οι πιο κοντινοί του συνδαιτυμόνες (εκείνοι που βρίσκονται δεξιά και αριστερά του) σχηματίζοντας τον πρώτο χορό ενώ αυτοί που κάθονται απέναντι ακούνε αμίλητοι και σοβαροί με τη σεμνότητα και την προσμονή που χαρακτηρίζει κάθε ευγενική αναμέτρηση καθώς ετοιμάζονται να απαντήσουν. (Χανταμπάκης, 1986)

⁴⁵Καμιά φορά στην έξαρση του τραγουδιού οι χοροί παίρνουν μεγαλύτερες διαστάσεις από τους νέους γλεντοκόπους. Έτσι, δημιουργείται μια ανταγωνιστική άμιλλα ανάμεσα στις δυο ομάδες που οδηγεί σε μια υπέροχη ανάπτυξη τόνων και μια δυνατή μουσική υποβολή. (Χανταμπάκης, 1986)

τέλος του τραγουδιού. Μόνο τότε δίνεται το δικαίωμα κάποιος άλλος να ξεκινήσει ένα καινούριο τραγούδι με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, τον εναλλασσόμενο της αναδίπλωσης⁴⁶. Όπως αναφέρει ο Παπαρηγοράκης (1957), το μοναδικό τραγούδι στο οποίο δεν ακολουθείται ο απαράβατος αυτός κανόνας αλλά άλλο κομμάτι λέγεται από την παρέα των καλεσμένων και άλλο από του οικοδεσπότη είναι το παρακάτω τραγούδι της τάβλας, το οποίο αρχίζει η παρέα των καλεσμένων εκτελώντας μιάμιση στροφή:

*«Χίλια καλώς το βρήκαμε του φίλου μας το σπίτι
του φίλου του συντέκνου μας...»*

Η παρέα του οικοδεσπότη, αντί για το «έθος» να επαναλάβει τους στίχους που ειπώθηκαν, απαντά με ένα φιλοφρονητικό ριζίτικο:

*«Κι εμάς καλώς μας ήρθανε οι φίλοι, οι γεδικοί μας
οι φίλοι, οι συντέκνοι μας...»*
(Αποστολάκης, 2010, σ. xiv)

Σύμφωνα με τον Πατεράκη (2006, σ.36), αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι «αν κάποιος έλεγε το τραγούδι σε λάθος σκοπό, όλη η παρέα το επαναλάμβανε λάθος για να μην τον προσβάλει. Και μόνο ο γεροντότερος έλεγε την τελευταία στροφή με τον σωστό τρόπο, με τον σωστό σκοπό».

Ένα από τα πιο γνωστά τραγούδια της τάβλας, το οποίο τραγουδιέται και στις μέρες μας, είναι το: «*Από την άκρη των ακριών*».

- **Τραγούδια της στράτας**

«Τα ριζίτικα τραγούδια της στράτας τραγουδιούνται μόνον εν πορεία». (Παπαρηγοράκης, 1957, σ. 13) Είναι πολύστιχα αφηγηματικά, ενίοτε και διαλογικά ποιήματα που τα τραγουδούσαν οι χαροκόποι (ανδρόγυνο, σύντεκνοι, κουμπάροι,

⁴⁶Σύμφωνα με τον Χανταμπάκη (1986, σ.14) το τραγούδι θεωρείται «ιδιοκτησία εκείνου που το άρχισε και έτσι πρέπει να το τελειώσει ο ίδιος σαν πρωταγωνιστής, ο οποίος κανονίζει και τον τόνο που πρέπει να του δώσει».

συγγενείς, καλεσμένοι), καθώς πεζοί ή καβαλάρηδες όδευαν στις στρατές από χωριό σε χωριό, διανύοντας ακόμα και μεγάλες αποστάσεις, προκειμένου να πάνε και να φέρουν τη νύφη στο σπίτι του γαμπρού. Πήγαιναν τραγουδώντας διότι ήταν άπρεπο αλλά και ανιαρό να πορεύονται αμίλητοι ώρες πολλές. Τα τραγουδούσαν όλοι, ολόκληρα, με πολλές και συχνές επαναλήψεις (απογαέρματα), προκειμένου να περάσει η ώρα μέχρι να φτάσουν στον προορισμό τους. Το τραγούδι τους έδειχνε λεβεντιά, αρχοντιά, πρεπεία (ευπρέπεια). (Γωργακάκης, 2022) Το περιεχόμενό τους είναι ποικίλο: ηρωικό, ερωτικό, βουκολικό, ιστορικό, φιλοσοφικό... Το ύφος τους και το περιεχόμενο θυμίζει άλλοτε Βυζάντιο και άλλοτε την περίοδο της Ενετοκρατίας στην Κρήτη. Από την περίοδο της Τουρκοκρατίας απουσιάζουν τέτοια ποιήματα. (Παυλάκης, 1997)

Τον παλιό καιρό που η ξεφάντωση (ο γάμος) γινόταν με άλογα, το τραγούδι της στρατάς συντρόφευε και χαροποιούσε τους ανθρώπους στη μακριά και κοπιαστική διαδρομή τους. Χαρακτηριστικό στην τεχνική της εκτέλεσης των τραγουδιών αυτών είναι οι επαναλήψεις των στροφών προκειμένου να καλυφθεί όσο το δυνατό μεγαλύτερη απόσταση από τους ανθρώπους που συμμετείχαν στην πορεία. (Παπαρηγοράκης, 1957) Σύμφωνα με τον Αποστολάκη (2010), αλλά και με άλλους μελετητές, η μοναδική περίπτωση που δεν συναντάμε επανάληψη του στίχου είναι όταν έχει πλέον τελεστεί το μυστήριο και ετοιμάζονται να επιστρέψουν στο σπίτι του γαμπρού. Το πρώτο τραγούδι της στρατάς κατά την εθιμοταξία μετά το *«Επήραμε την πέρδικα την πεντοπλουμισμένη...»* είναι το:

*«Έχετε γεια βασιλικοί και βιόλες μυρισμένες
και κοπελιές ανύπαντρες κι εσείς οι παντρεμένες...»*

(Αποστολάκης, 2010, σ. xiv)

Οι συγγενείς, οι χωριανοί και οι οικείοι της νύφης δεν επαναλαμβάνουν τα λόγια αλλά απαντούν με το:

*«Αμέτε φίλοι στο καλό και στην καλή την ώρα
και να γεμίς' η στρατά σας ντραντάφυλλα και ρόδα.»*

(Αποστολάκης, 2010, σ. xiv)

Όλα ανεξαιρέτως τα ριζίτικα της στράτας τραγουδιούνται με τον ίδιο σκοπό που είναι μακρόσυρτος και μελωδικότατος. (Γεωργακάκης, 2022) Ο τόνος τους είναι απαλός, σιγανός και ο ρυθμός τους αργός και λικνιστικός. Ως προς την τεχνική τους, τα παλαιότερα ακολουθούν τον δεκαπεντασύλλαβο ανομοιοκατάληκτο στίχο, ενώ τα νεότερα τον δεκαπεντασύλλαβο με ομοιοκαταληξία. Τα τραγούδια της στράτας τραγουδιούνται σε πορείες πανηγυριώτικες, γαμήλιες, βαφτιστικές. Συνήθως συνοδεύονται από μουσικά όργανα όπως η λύρα, το βιολί, το λαγούτο. Ιδιαίτερα είναι τα τραγούδια της πορείας του γάμου (το «ψίκι») που από τον Όμηρο κιόλας είναι πολυτραγουδισμένη. Είναι η πορεία που οι «γαμηλιώτες» πάνε να πάρουν τα προικιά από το σπίτι της νύφης ή την ίδια τη νύφη. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω ριζίτικο καθώς φόρτωναν τα προικιά στο υποζύγιο και ξεκινούσαν για το σπίτι του γαμπρού: (Γεωργακάκης, 2022)

*«Επήραμέ ντα τα προικιά τα 'μορφοστολισμένα
εζήντα τα στολίζανε και εκατό δυο τα 'φάναν...»*

(Γεωργακάκης, 2022, σ. 73)

Τα τραγούδια της στράτας είναι λιγότερα από τα τραγούδια της τάβλας διότι με την εξέλιξη του πολιτισμού και τη χρήση αυτοκινήτου λιγότεψαν οι πορείες των Κρητικών. Αντίθετα, της τάβλας είναι πολλά διότι είναι τραγούδια της καθημερινής ζωής.

6.2.1 Τραγούδια της τάβλας και της στράτας-ομοιότητες και διαφορές

Τα ριζίτικα τραγούδια γενικά, είτε είναι της τάβλας είτε της στράτας, αναφέρονται στις πιο ζωντανές και ευαίσθητες εκφράσεις της ψυχής των Κρητικών. Ανταποκρίνονται στη βαθιά ανάγκη της κοινωνικής επαφής όπου το άτομο εκφράζει το σύνολο και προσδιορίζεται από αυτό ως αναπόσπαστο κομμάτι του. Είναι φορείς των κοινών αισθημάτων κι ο στίχος είναι «πλατύς, αβίαστος, τραχύς και νευρώδης για να δεχτεί ολάκερο τον όγκο της έξαρσης της κρητικής λεβεντιάς». (Καβρουλάκης, 1992, σ. 43)

Όλα τα ριζίτικα της στράτας έχουν ανομοιοκατάληκτους στίχους, με εξαίρεση λίγα, χωρίς ωστόσο η ομοιοκαταληξία σ' αυτή την περίπτωση να θεωρείται ψεγάδι.

Επίσης, έχουν ένα και μοναδικό μακρόσυρτο, αργό σκοπό (ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος) και τραγουδιούνται με συνοδεία οργάνων σε αντίθεση με εκείνα της τάβλας που έχουν πολλούς και διαφορετικούς σκοπούς⁴⁷ και τραγουδιούνται χωρίς μουσική. «Οι σπουδαιότεροι όμως είναι δύο: ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος (Πότε θα κάνει ξαστεριά, πότε θα φλεβαρίσει...) και ο δωδεκασύλλαβος. (Σε ψηλό βουνό, σε ριζιμιό χαράκι...)» (Ψαρός, 2016, σ. 23)

Σύμφωνα με τον Καβρουλάκη (1992), στα τραγούδια της στράτας διακρίνουμε την αρχαϊκή εκείνη διάταξη της επικής απλότητας ανακατεμένη πολλές φορές με τη φανταστική διόγκωση που χαρακτηρίζει το μεσαιωνικό μυθιστόρημα. Αντίθετα, τα τραγούδια της τάβλας είναι κουτσορευμένα, αφού έχασαν το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου τους προκειμένου να καλυφθεί η ανάγκη της συμποσιακής τάξης. (Μουτζούρης, κ.ά., 2009) Έχουν ένα σοβαρό, μεγαλοπρεπές ύφος, αλλά και μια περίεργη ρυθμική πρωτοτυπία.

Μια άλλη βασική διαφορά ανάμεσα στα δυο αυτά είδη είναι το γεγονός ότι σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί κάποιος να ακούσει ένα τραγούδι της στράτας να λέγεται σε τραπέζι. Το αντίθετο όμως μπορεί να συμβεί. (Παπαρηγοράκης, 1957) Τα πρώτα δεν τα ξέρουν όλοι. Οι περισσότεροι από τους νέους τραγουδιστές ξέρουν λίγους στίχους από μερικά μόνο. Έτσι, για να ικανοποιείται καλύτερα το μουσικό αίσθημα των διασκεδαζόντων και να αποφεύγεται η μονοτονία, στη στράτα τραγουδιούνται και τραγούδια της τάβλας. Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι σε καμιά περίπτωση δεν επιτρεπόταν να τραγουδήσουν δύο φορές το ίδιο ριζίτικο ή την ίδια μαντινάδα.

Τέλος, τα τραγούδια της τάβλας επειδή έπρεπε να τραγουδήσουν πολλοί είναι μικρά σε έκταση, ενώ της στράτας μεγάλα προκειμένου να καλυφθεί η ώρα της πορείας.

6.3. Με βάση τη θεματολογία

Στα ριζίτικα τραγούδια απεικονίζονται όλες οι φάσεις της οικογενειακής ζωής, όλες οι περιπτώσεις του κοινωνικού βίου. «Το καμάρι της αδούλωτης λεβεντιάς, οι άθλοι του αγέρωχου αρματωλισμού, η αντρικία περιφρόνησις του κινδύνου. Το θέλγητρο

⁴⁷Ο Παπαρηγοράκης (1997) αναφέρει ότι οι σκοποί των τραγουδιών της τάβλας είναι πάνω από τριάντα ενώ άλλοι μελετητές τους ανάγουν σε 40-42.

της οικογενειακής ατμόσφαιρας και της μητρικής στοργής, η γοητεία της γυναικείας ομορφιάς και του εξαγνισμένου έρωτος, ο πόνος της πικρής ξενιτιάς και του σπαραχτικού θανάτου». (Βλαζάκης, 1961) Τα τραγούδια αυτά, ανάλογα με το περιεχόμενό τους, κατατάσσονται σε διάφορες κατηγορίες και τραγουδιούνται σε κατάλληλες στιγμές και περιστάσεις.

- **Ακριτικά-ηρωικά τραγούδια**

Τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια είναι τα αρχαιότερα. Είναι πολύστιχα αφηγηματικά ποιήματα και αναφέρονται στη ζωή και στους αγώνες των Ακριτών, των θρυλικών φρουρών των ανατολικών συνόρων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με κορυφαίο τον Διγενή Ακρίτα. Χρονολογούνται από τον 9^ο-10^ο αι. (εποχή των μεγάλων αραβοβυζαντινών συγκρούσεων) ως τον 14^ο αι.. (Πολίτης, τόμος. ΙΑ' σ. 288-289) Τα ακριτικά τραγούδια προϋπήρχαν από το «έπος του Διγενή Ακρίτα» από το οποίο στη συνέχεια δημιουργήθηκε ένας νέος, ιδιαίτερος κύκλος ακριτικών τραγουδιών.

«Τα τραγούδια αυτά», όπως γράφει ο Η. Βουτιερίδης (1996, σ. 24) «είναι γεμάτα από ηρωική και πολεμική πνοή, από θαυμασμό στην προσωπική παλικαριά, από πολεμική ορμή και δόξα». Τα θέματά τους είναι πολεμικά κατορθώματα, ανδραγαθήματα, έρωτες ιπποτικοί, αγώνες με άγρια θηρία. Στα ακριτικά τραγούδια κυριαρχεί το υπερφυσικό, το θρυλικό, το υπεράνθρωπο. Οι ήρωες ξεπερνούν τα ανθρώπινα μέτρα, τα όπλα τους είναι όπλα που δεν μπορεί να τα σηκώσει ανθρώπινο χέρι, τα άλογά τους κι αυτά μετέχουν με τρόπο υπερφυσικό.

Αυτά τα θέματα πέρασαν στην Κρήτη με την απελευθέρωσή της από τον Νικηφόρο Φωκά (961 μ.Χ.) κυρίως μέσω των αποίκων που έστειλε εκεί το Βυζάντιο. Πολλά από τα τραγούδια αυτά βρήκαν γόνιμο έδαφος να ριζώσουν, καθώς η «αχαλίνωτη φαντασία και η φλογερή ιδιοσυγκρασία της Μούσας των Ριζιτών τα υιοθέτησε, τα θεώρησε όμαιμα πλάσματα και τα κατέταξε στα Ριζίτικα τραγούδια» (Γεωργακάκης, 2022, σ. 89). Είναι ένας ύμνος στο ηρωικό και αδούλωτο πνεύμα της Κρήτης και γίνονται «μήνυμα νίκης και προσκλητήριο αγώνων» (Παυλάκης, 1997, σ. 170) κάθε φορά που ο Κρητικός επαναστατεί και δίνει μάχες για τη λευτεριά του. Με «λόγο θαυμαστό, ψυχή βαθιά και μελωδία συγκλονιστική», οι Ριζίτες ψάλλουν τα κατορθώματα και τις νίκες των ηρώων. (Παυλάκης, 1997, σ. 170)

Ο Διγενής ψυχομαχεί

*Ο Διγενής ψυχομαχεί κι' η γης τονε τρομάσσει
κι η πλάκα τον ανατριχιά πώς θα τονε σκεπάσει
γιατ' εκείδά που κείται λόγι' αντρειωμένα λέει:
«Να 'χεν η γής πατήματα κι ο ουρανός κερκέλια
να πάθιουν τα πατήματα να 'πιανα τα κερκέλια
να ανέβαινα στον ουρανό να διπλωθώ να κάτσω
να δώσω σείσμα τ' ουρανού να βγάλει μαύρα νέφι
να βρέξει χιόνια και νερό κι αμάλαγο χρυσάφι,
να βρέξει χιόνια και νερό στ' αγάπης μου την πόρτα
στην πόρτα που μπαινόβγαινα...»*

(Φωτάκης, 2019, σ.55)

- **Αλληγορικά**

«Ένα δάσος από σύμβολα και αλληγορίες περνάει στη ζωή του ο άνθρωπος, λέει ο Baudelaire. Μέσα σ' αυτό το δάσος σαν ένα νήμα Αριάδνης είναι και τα δημοτικά τραγούδια είτε μαντινάδες λέγονται είτε ριζίτικα. Μ' αυτά δε χάνεσαι και βρίσκεις νόημα ζωής, εκλεκτής ευδαιμονίας και ανθρωπιάς» (Παυλάκης, 1997, σ.438)

Πολλά ριζίτικα τραγούδια είναι αλληγορικά, κρύβουν στα λόγια τους ένα μυστικό κώδικα επικοινωνίας, γοητευτικό, αινιγματικό, μόνο για τους μνημένους, εκείνους που μπορούν να τα αποκωδικοποιήσουν. Τα κωδικά στοιχεία είναι παρμένα από τη ζωή και τη φύση.

Ο Κρητικός είχε ανέκαθεν στο αίμα του τον πόθο για ελευθερία. Διαρκώς επαναστατούσε για να την αποκτήσει και τις περισσότερες φορές χωρίς να το καταφέρνει. Την περίοδο της Τουρκοκρατίας, οι επαναστατημένοι Κρητικοί, θέλοντας να εκφράσουν αυτόν τον πόθο, ή για να διαμηνύσουν κάτι σημαντικό στους συμπολεμιστές τους χωρίς να τους αντιληφθούν οι Τούρκοι, τραγούδησαν τα αλληγορικά ριζίτικα τραγούδια. Ένα από τα πιο γνωστά είναι το παρακάτω:

Αγρίμια κι αγριμάκια μου

*«Αγρίμια κι αγριμάκια μου, λάφια μου μερωμένα
πέτε μου πού 'ν' οι τόποι σας και πού 'ν' τα χειμαδιά σας;»
«Γκρεμνά 'ναι 'μας οι τόποι μας, λέσκες τα χειμαδιά μας,
τα σπηλιαράκια τω γκρεμνώ είναι η κατοικιά μας».*

(Φωτάκης, 2019, σ.25)

Ο σκοπός του ριζίτικου αυτού τραγουδιού του είναι θρηνώδης, αλλά και ενθουσιώδης. Πρόκειται για ένα φανταστικό διάλογο ανάμεσα σε ένα σκλαβωμένο Κατωμερίτη και έναν επαναστάτη (αγρίμι) που ζει σαν αγρίμι, ανυπότακτος και ελεύθερος στα ψηλά βουνά, στις Μαδάρες (Λευκά Όρη). Εκείνο το «μου» (αγρίμια μου) δείχνει το θαυμασμό, την αγάπη και την εκτίμηση που τρέφει ο πρώτος για τον δεύτερο. Η επιλογή της λέξης «αγρίμια» δεν είναι τυχαία. Οι Κρητικοί από τα πανάρχαια χρόνια «καμαροχαίρονταν» αυτά τα περήφανα ζώα που ζούσαν ελεύθερα στην άκρη των γκρεμών. (Γεωργακάκης, 2022)

- **Γνωμικά-Διδακτικά**

«Γνωμικά-διδακτικά είναι τα τραγούδια μέσα στους στίχους των οποίων είναι διατυπωμένη η φιλοσοφία του λαού μας που βγαίνει από την πείρα της πικρής ζωής του». (Αποστολάκης, 2010, σ.431) Ο λαός μας, παθός και μαθός, αφήνει παρακαταθήκη στις επόμενες γενιές τις συμβουλές του ακόμα και μέσα από τα τραγούδια του: πολύτιμες αλήθειες για τη ζωή που τις συνέλεξε από τις εμπειρίες του, παραινέσεις⁴⁸, οδηγίες για την απόκτηση αγαθών, συμβουλές για μια αρμονική συμβίωση με τους ανθρώπους και με το φυσικό περιβάλλον. Γενικά, τα τραγούδια αυτά αναφέρονται σε όλα τα θέματα που άπτονται της κοινωνικής ζωής και δράσης. (Αποστολάκης, 2010)

Ιδιαίτερα είναι τα ριζίτικα που μιλάνε για τη ματαιότητα αυτού του κόσμου και τονίζουν ότι πρέπει να απολαμβάνουμε τη ζωή στην πρόσκαιρη παρουσία μας σ' αυτή τη γη. Επίσης, χαρακτηριστικά είναι και εκείνα που αναφέρονται στη μοίρα. Οι

⁴⁸π.χ. για εκλογή καλής συζύγου, πιστού φίλου...

Κρητικοί, αν και δεν είναι μοιρολάτρες⁴⁹, συχνά μιλάνε για τη μοίρα και το ριζικό θεωρώντας τα «αόρατες και αστάθμητες δυνάμεις». (Παυλάκης, 1997, σ.433)

Χαρακτηριστικό τραγούδι που αναφέρεται στην ματαιότητα του κόσμου είναι το παρακάτω:

Ο κόσμος

*Κόσμε χρυσέ, κόσμε αργυρέ, κόσμε μαλαματένιε,
κόσμε και ποιος σε χάρηκε και ποιος θα σε κερδέσει;
Μα 'γω κόσμε σε χάρηκα μα δε θα σε κερδέσω
θα σε κερδέσουν τα βουνά θα σε χαρούν οι κάμποι
θα σ' αποχαιρετίσουνε όμορφοι κι αντρειωμένοι*
(Γεωργακάκης, 2022, σ.178)

Τα γνωμικά-διδασκτικά ριζίτικα χαρακτηρίζονται από τη συντομία στην έκφραση. Ο λόγος τους είναι δωρικός, σχεδόν επιγραμματικός με φιλοσοφικό στοχασμό. (Παυλάκης, 1997)

...Ριζικό δε μου μπεψες...

*Χριστέ κι ίντα μου τα 'μπεψες τση πέρδικας τα κάλλη
και ριζικό δε μου 'μπεψες, τα κάλλη ίντα τα θέλω;
Χριστέ και κάμε με μηλιά και στέσε με στο δρόμο
και δο(ς) μου και πολύ καρπό να τρώνε οι περάτες
να λένε «Κρίμας τη μηλιά».*
(Παυλάκης, 1997, σ.433-434)

• **Νανουρίσματα-Ταχταρίσματα**

Τα νανουρίσματα συναντιούνται από την αρχαιότητα και είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο. Ο Πλάτωνας στους «Νόμους» αναφέρει ότι οι μητέρες κοίμιζαν τα παιδιά

⁴⁹Αυτό αποδεικνύεται από τους σκληρούς και συνεχείς αγώνες που έδωσε προκειμένου να αποτινάξει κάθε είδους σκλαβιά.

τους κουνώντας τα στην αγκαλιά τους τραγουδώντας μια μελωδία. Ο Αισχύλος στον Προμηθέα το ονομάζει «υπνοποιόν μέλος». Η αναφορά τους στην Κωνσταντινούπολη και στη Βενετία δείχνει την παλαιότητά τους αλλά και την επιβίωση της παράδοσης. (Αποστολάκης, 2010)

Πρόκειται για απλά, χαριτωμένα και γεμάτα τρυφερότητα τραγούδια που εκφράζουν τη στοργή, τη λαχτάρα και την αγάπη της μητέρας προς το παιδί της, καθώς και τα όνειρά της για ένα ξεχωριστό και ευτυχισμένο μέλλον. Τραγουδώντας του πιστεύει ότι το παιδί της «δέχεται τη μαγική δύναμη του λόγου της, την ευχή της». (Παυλάκης, 1997, σ.321)

Ένα από τα πιο γνωστά νανουρίσματα το οποίο δημιουργήθηκε τα Βυζαντινά χρόνια, αν λάβουμε υπόψη τη λέξη «Πόλη», είναι το παρακάτω:

Κοιμήσου μήλο τση μηλιάς

Κοιμήσου μήλο τση μηλιάς και τση ελιάς το φύλλο

κοιμήσου που γεννήθηκες ομάδι με τον ήλιο.

Κοιμήσου που σου ράφτουνε στη Χιο το πάπλωμά σου

κι έχει στη μέση τον αητό, στην άκρα τ' όνομά σου.

Κοιμήσου που σου ράφτουνε στην Πόλη τα προυκιά σου

στη Σύρο τα σεντόνια σου και τα διαμαντικά σου.

Κοιμήσου που ν' αναθραφείς με μάνα και με κύρη

με αδερφόπραματευτή μεγάλο νοικοκύρη.

Κοιμήσου που ν' αναθραφείς κι ως που να ζεις και να 'σαι

μέσα στα χρυσοπράσινα να φαίνεις να κοιμάσαι.

Κοιμήσου που ν' αναθραφείς και να πολυχρονήσεις

στον Άγιο Τάφο του Χριστού να πας να προσκυνήσεις.

(Υπαγόρευση Καλλιόπης Ι. Πιτυκάκη)

(Παυλάκης, 1997, σσ.324-325)

Τα ταχταρίσματα είναι μικρά τραγουδάκια κατά κανόνα σε μέτρο τροχαϊκό που τα τραγουδούσαν η μητέρα, ο πατέρας, η γιαγιά ή ο παππούς σε ζωηρό και ρυθμικό τόνο, χορεύοντας το μωρό στα χέρια ή στα γόνατά τους. Πολλά από αυτά είναι πολύ παλιά ή έχουν τις ρίζες τους στη βυζαντινή εποχή. (Παυλάκης, 1997)

*Το παιδί θέλει χορό
τα βιολιά δεν είν' εδώ
κι όποιος πάει να τα φέρει,
πέντε τάλαρα στο χέρι
κι άλλα δέκα στο μαντίλι
για το γιου μου το χατίρι.*
(Αποστολάκης, 2010, σ.326)

Σύμφωνα με τον Αποστολάκη (2010), τις ίδιες ρυθμικές κινήσεις με τα ανάλογα τραγούδια που τις συνοδεύουν, σε άλλες περιοχές της Κρήτης τα ονομάζουν «κανάκια». Τα λένε στα μωρά όταν κλαίνε για να τα ηρεμήσουν ή για να τους δείξουν την αγάπη τους.

- **Παραλογές**

Οι παραλογές είναι από τα αρχαιότερα δημοτικά τραγούδια, τα πιο διαλεχτά, τα πιο αγαπητά από το λαό και τα πιο διαδεδομένα. Κατά τον Κυριακίδη (1954, σ.6) «η λέξη παραλογή προέρχεται από την ελληνική λέξη παρακαταλογή η οποία είναι ένα είδος μελοδραματικής απαγγελίας που συνοδεύεται από μουσικό όργανο». Ο Γ. Παυλάκης διατυπώνει την άποψη ότι ίσως «να προέρχεται και από το παράλογο αφού σχεδόν κατά κανόνα κάποιο παράλογο, υπερφυσικό, υπερβατικό, μυθικό στοιχείο υπάρχει στις παραλογές». (Παυλάκης, 1997, σ.184)

Σύμφωνα με τον Γεωργακάκη, παλαιότερα οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να εξηγήσουν με τη λογική τους φυσικούς νόμους και κατέφευγαν στους μύθους και στη μαγεία προκειμένου να ερμηνεύσουν τον κόσμο και να επιλύσουν τα προβλήματα της ζωής τους. Στις πρωτόγονες αυτές κοινωνίες η γνώση προερχόταν «μέσα από «θεογονικούς και κοσμογονικούς μύθους και θρύλους, όπου κυριαρχούσε ο ανθρωπομορφισμός». Έτσι παρατηρούμε «να παρουσιάζονται με ανθρώπινα χαρακτηριστικά όντα, γεγονότα, φαινόμενα, δυνάμεις, καταστάσεις» (Γεωργακάκης, 2022, σ. 225). Ένα άλλο στοιχείο που τα χαρακτηρίζει πέρα από «παραμυθιακό» είναι το γεγονός ότι «η αφήγηση σταματά στα κύρια σημεία αφήνοντας να εννοούνται οι λεπτομέρειες» (Αποστολάκης, 2010, σ.147).

Οι παραλογές είναι πολύστιχα «διηγηματικά τραγούδια, δραματικά με επικολυρική συνήθως πνοή. Είναι μικρές επικές ραψωδίες, λαϊκές μπαλάντες στην ατμόσφαιρα του μύθου». (Παυλάκης, 1997, σ.185) Δεν γνωρίζουμε ακριβώς πότε έχουν συντεθεί. Επειδή έχουν αρκετά κοινά γνωρίσματα με τα ακριτικά τραγούδια μπορούμε να υποθέσουμε ότι δημιουργήθηκαν την ίδια περίοδο με αυτά.

Τα θέματά τους είναι παρμένα από τις δραματικές περιπέτειες της ανθρώπινης ζωής. Οι υποθέσεις τους προέρχονται από μύθους αρχαίους, νεότερες παραδόσεις, δραματικά κοινωνικά περιστατικά, σκάνδαλα της εποχής που συντάραζαν ή είναι τελείως φανταστικές. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι συχνά στις υποθέσεις τους βρίσκουμε μυθολογικά στοιχεία που συναντώνται και στην ποίηση άλλων λαών. (Αποστολάκης, 2010)

Τα κρητικά ριζίτικα των παραλογών εκφράζουν «τη βαθιά πίστη του λαού μας σε απαρασάλευτους, άγραφους νόμους και αξίες⁵⁰». (Παυλάκης, 1997, σ.185) Το μέτρο τους είναι δεκαπεντασύλλαβο ιαμβικό και τραγουδιούνται κατά τον ένα και μοναδικό σκοπό των τραγουδιών της τάβλας.

Ομορφονιός κατέβαινε

Ομορφονιός κατέβαινε από λαγού κυνήγι.

Θωρεί στα χείλη πηγαδιού, μιαν όμορφη και κλαίει.

-Έντα 'χεις κόρη μου και κλαις ποιο 'ναι το πάθημά σου;

*-Κλαίω τον άντρα που 'χασα, και τον ντελικανή μου
και για το δαχτυλίδι μου που μου 'πεσε στον πάτο.*

Και ποιος θα μπει, και ποιος θα βγει,

και ποιος θα μου το βγάλει;

Καθίζει ο νιος και γδύνεται κι' ομορφοξυπολιέται.

Παίζει την πρώτη βουτακιά, και πάει ως τη μέση,

Και ξαναδευτερώνει την και πάει ως τον πάτο.

Θωρεί ανθρώπων κεφαλές...

(Παυλάκης, 1997, σ.206)

⁵⁰Το χρέος, η ανάγκη της θυσίας, η αδερφική αγάπη, η συζυγική πίστη, η αγνότητα της κόρης, η τιμωρία του άδικου είναι μερικά από τα συνηθισμένα στοιχεία των παραλογών.

- **Ποιμενικά (Βουκολικά)-Της ζωοκλοπής**

Μια σημαντική κατηγορία ριζίτικων είναι και τα ποιμενικά (βουκολικά). Τα τραγούδια αυτά αναφέρονται στη ζωή και στις ασχολίες των βοσκών (άρμεγμα, τυροκομία, κουρά) αλλά και στη ζωοκλοπή, μια συνήθεια που ανάγεται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. (Γεωργακάκης 2022)

Τα τραγούδια των βοσκών, οι «Βουκολιασμοί» υπήρχαν ήδη από την εποχή του Ομήρου. Τα ποιμενικά ριζίτικα έχουν τις ρίζες τους στην πανάρχαια κρητική ποιητική και μελωδική παράδοση⁵¹. Το ποιμενικό ειδύλλιο της «Βοσκοπούλας»⁵² γύρω στα 1600 μ.Χ. θα πρέπει να είναι επηρεασμένο από τα παλαιότερα ποιμενικά τραγούδια και με τη σειρά του να ενέπνευσε τα νεότερα βουκολικά ριζίτικα.

Σε κάποια ποιμενικά ριζίτικα διαπιστώνουμε να συνδυάζεται η ζωή των βοσκών με τη ζωή και τη δράση των Χαϊνηδων, γεγονός που δείχνει ότι η αρχή των τραγουδιών αυτών χάνεται στα μακρινά χρόνια της τουρκοκρατίας. (Παυλάκης, 1997)

Στο οροπέδιο του Ομαλού⁵³ παλιά οι βοσκοί πήγαιναν τα πρόβατά τους να βοσκήσουν και τα κατέβαζαν στα πεδινά όταν ήταν χιονισμένο. Όμως, όποιος δεν ήταν «αναγυρισμένος⁵⁴» έχανε το κοπάδι του γιατί του το έκλεβαν οι ζωοκλέφτες της Μαδάρας⁵⁵. Σε ένα τέτοιο γεγονός αναφέρεται το παρακάτω ριζίτικο.

*Τον πλουσιογιώργην ήρρηκα στα όρη κι εκοιμάτο
κι είχε τ' αέρι πάπλωμα και τα χαλίκια χώμα
και τ' αργυρό ντου το σπαθί ώριο προσκεφάλι.
Σιμώνω και ζυπνώ τονε λέω τ' αδέρφι γεια σου.
Γιώργη, ίντα γυρεύεις επά εις την ξερομαδάρα;*

⁵¹Είναι γνωστή η μελωδική απομνημόνευση των νόμων στην αρχαία Κρήτη. (Παυλάκης, 1997, σ. 400)

⁵²Ο δημιουργός του έργου μας είναι άγνωστος.

⁵³Το οροπέδιο του Ομαλού θεωρείται ομφαλός της Κρήτης και κομβικό σημείο τριών επαρχιών, Κυδωνίας, Σελίνου, Σφακίων, εκεί δηλαδή που έχουν τις ρίζες τους τα ριζίτικα τραγούδια. (Γεωργακάκης, 2022, σ. 231)

⁵⁴Αναγυρισμένος στην κρητική ντοπιολαλιά σημαίνει αξιότιμος, ονομαστός, ζακουστός. Εδώ είναι αυτός ο βοσκός που οι άλλοι δεν του κλέβουν τα πρόβατα είτε από σεβασμό είτε από φόβο. Πηγή: <https://shorturl.at/e1pXC>

⁵⁵Ειδικότερα στα Σφακιά η συνήθεια της ζωοκλοπής τα χρόνια της τουρκοκρατίας αρχικά είχε την έννοια της δολιοφθοράς του εχθρού: οι Σφακιανοί έκλεβαν τα πρόβατα των τσιφλικάδων του κάμπου που καταπίεζαν του χριστιανούς των πεδινών περιοχών. Αργότερα άρχισαν να κλέβουν τα ζώα των χριστιανών άλλων περιοχών και τέλος η ζωοκλοπή επεκτάθηκε ανάμεσα στους ίδιους τους Σφακιανούς. (Κελαϊδής, 1984, σσ. 156-157)

*Τα στείρα μας εχάσαμε κι ήρθα να τα γυρεύω,
κι εγύρεψά τα βορινά και νοτικά δεν τα 'βρα
κι έπιασ' αντάρα στα βουνά και καταχνιά στι ρίζες
και πορπατώ θλιφτά-θλιφτά και παραπονεμένα...*

(Γεωργακάκης, 2022, σ.232)

Η δράση εκείνων που έκλεβαν τα ζώα (συνήθως ήταν ολιγομελής ομάδα⁵⁶) δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Έπρεπε ύστερα από επίπονη νυχτερινή πορεία να φτάσουν εκεί που ήταν το ξένο κοπάδι, να ξεγελάσουν τον βοσκό (ή τους φύλακες του κοπαδιού), να αρπάξουν τα ζώα του, να τα οδηγήσουν και να τα κρύψουν στη Μαδάρα και να επιστρέψουν στο χωριό σε τόσο σύντομο διάστημα ώστε να μην γίνει αντιληπτή η απουσία τους. Ύστερα, όταν άρχιζαν οι έρευνες για τους κλέφτες, προσποιούνταν τους αδιάφορους. Το γεγονός ότι αψηφούσαν τον κίνδυνο να γίνουν αντιληπτοί και να αρχίσει μάχη ανάμεσα σ' εκείνους και στους βοσκούς του κοπαδιού, τους προσέδιδε ένα είδος αίγλης. Τα κατορθώματά τους τραγουδήθηκαν με υπερηφάνεια από τη λαϊκή μούσα. (Κελαϊδής, 1984, σ.157) Ιδιαίτερα και ξεχωριστά τραγούδια που αναφέρονται στη ζωοκλοπή είναι τα Σφακιανά, δεδομένου ότι οι κατεξοχήν ζωοκλέφτες ήταν οι κάτοικοι της ορεινής επαρχίας Σφακίων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλές φορές η διαμάχη λόγω της ζωοκλοπής γεφυρώνονταν με συντεκνίες (βάφτιση). (Γερωνυμάκης, 2022) Τα τραγούδια αυτά μεγαλύτερο μέρος τους τραγουδιούνται κατά τα μουσικά μοτίβα των τραγουδιών της τάβλας.

• Σατιρικά

Τα σατιρικά ριζίτικα τραγούδια είναι η διαχρονική συνέχεια της αρχαίας σατιρικής ποίησης⁵⁷, της βυζαντινής ποίησης⁵⁸, της ποίησης της Κρητικής Σχολής⁵⁹. (Αποστολάκης, 2010)

⁵⁶Οι άνθρωποι που συμμετείχαν στην κλεψιά ονομάζονταν «ορτάκηδες» (σύντροφοι) . (Κελαϊδής, 1984, σ.159)

⁵⁷Ιαμβική ποίηση (Αρχίλοχος)

⁵⁸ΙΒ' αι.

⁵⁹Φουρτουνάτος, Κατσούρμπος, κ.ά.

Η τοπική κοινωνία του νησιού, κλειστή, κυρίως αγροτοποικιμική, με αυστηρούς πατροπαράδοτους, άγραφους νόμους καταδίκασε και σατίριζε με τρόπο καυστικό, ειρωνικό πολλές φορές και αθυρόστομο κάθε παρεκτροπή και παραβίασή τους από τα μέλη της, κάθε άσχημο, αταίριαστο, υπερβολικό, φαύλο. Αντικείμενα σάτιρας ήταν ο τεμπέλης, ο λαίμαργος, ο μέθυσος, ο ερωτιάρης, οι γυναίκες, οι γριές, ο γέρος που ήθελε να παντρευτεί μια νεαρή γυναίκα, ο καυχησιάρης, ο ψεύτης... Πολλές φορές μάλιστα διακρίνουμε και τον αυτοσαρκασμό.

Στο βάθος όμως της σάτιρας υπάρχει ο διδακτισμός που μπορεί να βοηθήσει, να συνετίσει και να προβληματίσει το σατιριζόμενο. Τα ριζίτικα αυτά τραγούδια που ασχολούνται με «τον περίγελο του χωριού», ψυχαγωγούν, τέρπουν και χαρίζουν άφθονο γέλιο σε όλους. Σ' αυτά κατατάσσονται και τραγούδια εορτών (Απόκριες) αλλά και τραγούδια που αναφέρονται σε ζώα.⁶⁰ Αξίζει να σημειωθεί, όπως αναφέρει ο Παυλάκης (1997), ότι πολλές φορές τα σατιρικά τραγούδια συνοδεύονται και από μιμικές κινήσεις.

Να παντρευτώ γειτόνισσα;

*Από 'στα ψες την ταχινή πάει άντρας μου στο μύλο,
να παντρευτώ γειτόνισσα, γ' η χήρα να πομείνω;
-Μην παντρευτείς, γειτόνισσα, γι' αν τύχει και γιαγείρει,
στη γειτονιά θα ν' έχομε μεγάλο πανηγύρι.
(Καλλιόπη Ξυλούρη, Κάτω Μούλια)
(Παυλάκης, 1997, σ. 382)*

- **Της ξενιτιάς**

Το θέμα της ξενιτιάς είναι πανάρχαιο και άρρηκτα συνδεδεμένο με την ιστορία του λαού μας. Προϋπήρχε των ομηρικών επών όπου συναντάμε τον Οδυσσέα να λαχταρά να φτάσει στην Ιθάκη (νόστιμον ήμαρ), να δει «καπνόν αναθρώσκοντα» από το σπιτικό του και ας πεθάνει.

⁶⁰ Αρκετά έχουν ως θέμα τους τον γάτη (γάτα) και τον ποντικό, γάμους καβουριών, ποντικών, ψύλλων, του μελίτακα (μυρμήγκι) κ.ά. (Αποστολάκης, 2010, σ. 468)

Όπως αναφέρει ο Παυλάκης (1997) κατά τον Γ. Σπυριδάκη τα ριζίτικα της ξενιτιάς συνδέονται με το μεγάλο κύμα μετανάστευσης ύστερα από την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την κατάρρευση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και είναι τραγούδια του ΙΕ΄ και ΙΗ΄ αιώνα.

Στη συνείδηση του λαού η ξενιτιά είναι «βαρύτερη και από τον θάνατο», όχι μόνο για εκείνον που ξενιτεύεται αλλά και γι' αυτούς που μένουν πίσω να τον περιμένουν, πολλές φορές μάλιστα μάταια. Αναφέρονται συνήθως στην αναχώρηση, στα βάσανα του ξενιτεμένου στα ξένα, στην απόγνωση της μάνας ή της γυναίκας (σύζυγος ή αγαπητικής) που τον περιμένει, στη λαχτάρα του γυρισμού, στην επιστροφή και τέλος στην αναγνώριση. Τα συναισθήματα που κυριαρχούν είναι το έντονο πάθος, η οδύνη και η θλίψη. Είναι τόσο λυπητερά και σπαραχτικά που συχνά μοιάζουν με μοιρολόγια. Σύμφωνα με τον Αποστολάκη (2010), ο θρηνώδης χαρακτήρας τους εξηγείται από το γεγονός ότι η ξενιτιά ήταν η αιτία να καταστραφεί η ακεραιότητα της λαϊκής οικογένειας με την αποχώρηση ενός από τα μέλη της.

Οι άνθρωποι που παρέμεναν στα χωριά, άκουγαν τις διηγήσεις των ταλαιπωριών και των κινδύνων όσων επέστρεφαν και με τη φαντασία, το συναίσθημα, και τις σκέψεις τους έγιναν φορείς των τραγουδιών αυτών. Εκφράζουν τις σκέψεις των γυναικών⁶¹ που έμειναν πίσω να περιμένουν την επιστροφή του αγαπημένου τους προσώπου. Αυτές τις σκέψεις υιοθετεί το χωριό (σύνολο) και τις επαναλαμβάνει ως δικές του πια. Έτσι εξηγείται στα τραγούδια αυτά και η απουσία του πατέρα, εκτός από τον αποχαιρετισμό.

Τα τραγούδια της ξενιτιάς είναι τα περισσότερα τραγούδια της τάβλας. (Αποστολάκης, 2010, σ. 338-339)

Μισεύγω

*Μισεύγω, φίλοι κλαίτε με κι εσείς εχθροί χαρείτε
γονέοι και αδέρφια μου στα μαύρα να ντυθείτε.
Φυτέψετε τριαντάφυλλο και μαύρο καρεφύλλι
και πότιζέ το μάνα μου κάθε πρωί και δείλι.
Κι όντε θα δεις, μανούλα μου, τα ρόδα να μαδήσου
τότες ο γιος σου πόθανε κι εσύ στα μαύρα ντύσου*

⁶¹Η μάνα, η σύζυγος, η αγαπημένη και σπάνια η αδερφή.

(Κ. Τζανιδάκης, Ελεύθερα Μυλοποτάμου)

(Παυλάκης, 1997, σ.451)

- **Του γάμου**

Ο γάμος, ένα σημαντικό γεγονός στη ζωή κάθε ανθρώπου, σε κάθε τόπο και σε κάθε εποχή, υμνήθηκε ιδιαίτερα στα ριζίτικα τραγούδια. «Τα γαμήλια τραγούδια της Κρήτης είναι τόσο παλαιά, όσο παλαιό πρέπει να είναι και το ανθρώπινο συναίσθημα που τα εμπνέει. [...] Ανάγονται στα χρόνια της ελληνικής αρχαιότητας. Ο υμέναιος του ομηρικού έπους ήταν ότι πάνω κάτω τα σημερινά τραγούδια του γάμου». (Αποστολάκης, 2010, σσ. 256-257) Μοιάζουν με τα ερωτικά και ως προς το ύφος και ως προς το περιεχόμενο. Σύμφωνα με τον Παυλάκη (1997) τα τραγούδια αυτά δεν τραγουδιούνται από το ζευγάρι των νεόνυμφων, αλλά από τα φιλικά και συγγενικά τους πρόσωπα. Είναι τραγούδια της χαράς για τους δυο ανθρώπους που θα ενώσουν τη ζωή τους με τα δεσμά του γάμου, αλλά και συνάμα τραγούδια λύπης, καθώς η νέα θα αποχωριστεί τους δικούς της. Επίσης, «είναι εγκωμιαστικά του κάλλους και του νεανικού σφρίγγους και προπάντων ευχετικά». (Αποστολάκης, 2010, σ.257) Καλύπτουν κάθε περίσταση της τελετής του γάμου, από το πάρσιμο των προουκιών⁶² ως τη στιγμή που η νύφη θα κάνει την είσοδό της στο σπίτι του γαμπρού.

Στα γαμήλια τραγούδια, ανάλογα με την περίσταση, ακουγόταν και τραγούδια της στράτας και τραγούδια της τάβλας. (Αποστολάκης, 2010)

Την παλιά εποχή, όπως αναφέρει ο Γεωργακάκης (2022), οι γάμοι γίνονταν μόνο την Κυριακή και η στέψη στο σπίτι της νύφης και όχι στην εκκλησία. Το γλέντι ξεκινούσε από την Πέμπτη⁶³ με το «πάρσιμο των προουκιών». ⁶⁴ Τότε ακουγόταν το παρακάτω τραγούδι της στράτας:

Επήραμέ ντα τα προουκιά τα 'μορφοστολισμένα

⁶²Προυκιά ή προουκιά είναι η κινητή περιουσία της νύφης, κυρίως τα κεντήματα, τα υφαντά, τα πλεκτά. Τα κρεμούσανε στι ντέμπλες (τάβλες, μαδέρια) για να τα δούνε όλοι και να θαυμάσουνε τη νοικοκυροσύνη της νύφης πριν τα πάρουνε οι συγγενείς και οι φίλοι του γαμπρού και τα μεταφέρουνε στο καινούριο σπίτι του ζευγαριού. Πηγή: (χωρίς συγγραφέα). (2024, Μάιος, 25) «Τα προουκιά». Χανιώτικα Νέα Πηγή: <https://shorturl.at/HQYiC>

⁶³ Παλιά οι μικροί γάμοι κρατούσαν τρεις μέρες, οι μεγάλοι γάμοι κρατούσαν μια εβδομάδα. (Γερωνυμάκης, 2002)

⁶⁴Τα παλαιά χρόνια το γλέντι της ξεφάντωσης (του γάμου) ήταν πολυήμερο (Αποστολάκης, 2010)

*εξήντα τα στολίζανε κι εκατό δυο τα 'φάναν
και για στολίδια πήρανε τον ουρανό με τ' άστρα,
τον ήλιο τον πεντάμορφο και το χρυσό φεγγάρι,
τους κάμπους και τα λούλουδα και τσ' ομορφιές του κόσμου.
Να 'ναι τα χέρια των χρυσά, που τα μορφοστολίσαν
να τα χαρεί ο νιος γαμπρός μαζί με την καλή του.
(Γεωργακάκης, 2022, σ.73)*

Αφού πάρουν τα προικιά, οι γαμουλιώτες συνέχιζαν το ξεφάντωμα μέχρι την Κυριακή που θα γινόταν η στέψη. Την Κυριακή ξεκινούσαν από το σπίτι του γαμπρού⁶⁵ τραγουδώντας το ριζίτικο:

*Δώσε μας μάνα την ευκή να ξεκινήσει ο γάμος.
Η ευκή μου μπρος κι οπίσω σας, δεξιά σας και ζερβά σας
κι αμέτε να μου φέρετε τη νύφη του παιδιού μου
να 'ναι από καλή σειρά κι από καθαρίο αίμα.
(Γεωργακάκης, 2022, σ.73)*

Καθώς πορεύονταν προς το σπίτι της νύφης τραγουδούσαν:

*Μηνάς μου, κόρη, κι έρχομαι κι ίντα θα βάλω να 'ρθω;
Αν βρέχει βάνε τσόχινα, κι ανέ χιονίζει τ' άσπρα⁶⁶
κι αν είν' ευγιά και ζαστεριά, βάνε τα βελουδένια.
κι ανέ διαλέξεις τον καιρό, άγγουρε, όντε θα 'ρθεις
να 'ρθεις ψιμοκαλόκαιρο και του Σταυρού το μήνα,
απού 'ναι οι ποταμοί στεγνοί κι οι στράτες παστρεμένες.
(Γεωργακάκης, 2022, σ.73-74)*

Όταν είχε πια γίνει το μυστήριο της στέψης, στο σπίτι της νύφης τραγουδούσαν:

⁶⁵Υπολόγιζαν η ώρα να είναι ανάλογη με την απόσταση από το σπίτι της νύφης, ώστε να μπορέσουν να πάνε και να επιστρέψουν στο σπίτι του γαμπρού κατά το ηλιοβασίλεμα. (Γεωργακάκης, 2022)

⁶⁶Εδώ, αντί για άσπρα ακούγεται και η λέξη γούνες.

*Αποχαιρέτα, νύφη μου, ούλους τσι συγγενείς σου,
και πρώτα τσι γονέους σου, τα μπιστικά σου αδέρφια,
κι απής τσι φιλενάδες σου και τσι καλούς γειτόνους,
ούλους τσ' αποχαιρέτησε..*

(Φωτάκης, 2019, σ.29)

Όταν ξεκινούσαν για το σπίτι του γαμπρού, τραγουδούσαν:

*Επήραμε την πέρδικα την πεντοπλουμισμένη
κι αφήκαμε τη γειτονιά σαν παραπονεμένη
σαν εκκλησιά αλειτούργητη, σα νερατζιά κομμένη.*

(Γεωργακάκης, 2022, σ.75)

Σ' όλη τη διαδρομή⁶⁷, μέχρι να φτάσουν στο σπίτι του, τραγουδούσαν τραγούδια της στράτας. Όταν έφταναν τραγουδούσαν:

*Πρόβαλε, μάνα του γαμπρού και πεθερά τση νύφης,
να δεις τον ακριβό σου γιο μια πέρδικα σου φέρνει.
Μα η κόρη που μου φέρνετε η προίκα τζ' ήντα αξίζει.
Εμένα μάνα η προίκα μου λογαριασμό δεν έχει.*

(Χατζηδάκης, 1958, σ.126)

Και φυσικά το γλέντι συνεχιζόταν στο σπίτι του γαμπρού με τραγούδια της τάβλας και μαντινάδες.

- **Του έρωτα-της αγάπης**

Ο «έρωντας»⁶⁸ και η παντοδυναμία της αγάπης υμνήθηκε στα ριζίτικα τραγούδια ως «κινητήρια δύναμη ύψιστο και αγαθό ζωής» (Παυλάκης, 1997, σ.257). Ο έρωτας είναι άλλοτε ευδαιμονία, άλλοτε βαθιά πληγή και παράπονο, άλλοτε ζήλια παράφορη και τρέλα. Οι Κρητικοί τραγουδούν με θέρμη και αισθαντικότητα την

⁶⁷Η πορεία μέχρι το σπίτι του γαμπρού συνήθως διαρκούσε πολλές ώρες.

⁶⁸Ο έρωτας, κατά το κρητικό γλωσσικό ιδίωμα.

ερωτική αγάπη προκειμένου να επαινέσουν τα χαρίσματα του αγαπημένου τους προσώπου ή να εκφράσουν τον βαρύ τους ερωτικό καημό. Το ερωτικό τραγούδι είναι «σύντομο, λιτό και εντυπωσιάζει με τη δύναμη της ποιητικής εικόνας και την επιγραμματική έκφραση του ερωτικού πάθους» (Αποστολάκης, 2010, σ. 255).

Αξίζει να ειπωθεί ότι στα ερωτικά ριζίτικα η γυναίκα δεν εμφανίζεται ως μοναχή ή ερωμένη, αλλά ως σύζυγος (πιστή ή άπιστη), αφοσιωμένη, «τρυφερή ή αδιάφορη, υπάκουη ή επαναστατική». Ο θαυμασμός της στρέφεται προς τη σωματική ομορφιά και τη δύναμη του αγαπημένου της. Σε κάποια μάλιστα ο ερωτικός πόθος της είναι προκλητικός, παρά τα αυστηρά ήθη της εποχής:

*Δώδεκα βεργολυγερές ζανθές και μαυρομάτες
βασιλικούς ποτίζουνε και τς ιβαγιοκλαδίζουν
Κι εκείά που τσι ποτίζανε επεριζονάραν
Χριστέ και να προβαίνανε δώδεκα καβαλάροι
να πάρει ο κάθε εις τη μια κι η μια μετά τον ένα.*
(Γεωργακάκης, 2022, σ.135-136)

- **Του Κάτω κόσμου – Χαροντικά**

Ο θάνατος απασχόλησε το λαό μας από τα αρχαία χρόνια μέχρι τις μέρες μας. Στην Οδύσσεια του Ομήρου (ω 293) μαθαίνουμε από το γερο Λαέρτη για το έθιμο να κλαίνει το νεκρό. Στην Ιλιάδα (X 482) διαβάζουμε για τον Πλούτωνα: «υπό κεύθεσι γαίης εν Αίδαο δόμοις» (στη μαύρη γη βαθιά, του χάρου το παλάτι).

Όπως αναφέρει ο Παυλάκης(1997), ο Γ. Σπυριδάκης τοποθετεί τα ριζίτικα τραγούδια του Κάτω Κόσμου (Χαροντικά) στους τελευταίους χρόνους της βυζαντινής αυτοκρατορίας, πριν από τον 15^ο αιώνα, βασισμένος στα όμοια θεματικά τους στοιχεία. Για παράδειγμα, το ερώτημα των νεκρών «αν στέκει ο Απάνω κόσμος» το συναντάμε και στον «Απόκοπο» του Μπεργαδή (τέλη 15^{ου}-αρχές 16^{ου} αι.)

Σύμφωνα με τη λαϊκή αντίληψη, ο κόσμος χωρίζεται σε δύο επίπεδα: στον Επάνω Κόσμο (των ζωντανών) και τον Κάτω Κόσμο (των νεκρών), ο οποίος λέγεται Άδης, ή Νάδης, μαύρη γης, μαύρο χώμα, πλάκα. Είναι ανήλιος και σκοτεινός, χωρίς αέρα, γεμάτος λάσπες και βούρκα, ένας λάκκος όπου οι νεκροί κατεβαίνουν σ' αυτόν με σκάλα. Από εκεί δεν μπορούν ποτέ να επιστρέψουν πίσω. Πέρα όμως από την

ασχήμια, τη βρομιά και τη μαυρίλα του, ένα άλλο στοιχείο που κάνει τον Κάτω Κόσμο αποκρουστικό είναι το γεγονός ότι εκεί δεν υπάρχει φύση ούτε κοινωνική ζωή. Σημαντικό είναι επίσης να αναφέρουμε ότι ο Κάτω Κόσμος δεν διακρίνεται σε Παράδεισο και Κόλαση εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις όπου γίνεται αναφορά σε «τόπο των αμαρτωλών» και παράδεισο. (Πατρελάκη κ.ά. 2010, σσ. 204-206)

Στις πανάρχαιες δοξασίες, αλλά και στη λαϊκή παράδοση, ο Χάρος προσωποποιείται. Παίρνει τη μορφή ενός μαύρου καβαλάρη με γρήγορο μαύρο άλογο. Εμφανίζεται ως πυργοδεσπότης, κάτοχος περιβολιού, караβοκύρης, πραματευτής, ακόμα και μύγα. Πάντα είναι εχθρός των ανδρειωμένων (Διγενής), των νέων και λυγερών, των ευτυχισμένων. (Αποστολάκης, 2009) Πολλές φορές με δόλιο και ανέντιμο τρόπο (όπως συνέβη με τον Διγενή) τους αποσπά τη ζωή. Στα θύματά του συνήθως δεν κάνει διακρίσεις φύλου, ηλικίας ή κοινωνικής τάξης. Παρουσιάζεται «σα θεριό που πατά τους ανθρώπους με δύναμη στο στήθος και στο στόμα και τους παίρνει τη ζωή». Οδηγεί τα θύματά του στο σκοτεινό του παλάτι «μετά από μια πορεία μέσα από λαγκάδια και βουνά» χωρίς να σταματήσει σε βρύση, παρά τα παρακάλια τους φοβούμενος μη συναντηθούν με τους ζωντανούς. (Πατρελάκη κ.ά. 2009). Επίσης, έχει και μια μάνα, τη Χαρόντισσα, στην οποία επιστρέφει το βράδυ προκειμένου να δειπνήσει μαζί της. (Αποστολάκης, 2010)

Σε πολλά περιγράφεται μια απελπισμένη προσπάθεια να επικοινωνήσουν οι νεκροί και οι ζωντανοί η οποία παίρνει πολλές μορφές: πόθος των νεκρών να επιστρέψουν στον Απάνω Κόσμο για να ξαναζήσουν ευτυχισμένες στιγμές, η έγνοια τους για τους αγαπημένους τους ζωντανούς που εκφράζεται με παραγγελιές, οι ερωτήσεις που απευθύνουν στους νεοφερμένους στον Άδη σχετικά με το αν συνεχίζεται η ζωή στον Απάνω Κόσμο, ο πόθος των ζωντανών να κατέβουν στον Άδη να συναντήσουν τα αγαπημένα τους πρόσωπα.

Τα ριζίτικα τραγούδια του Κάτω κόσμου «έχουν ύφος συνήθως αφηγηματικό ή επιτιμητικό του Χάρου, είναι απομυρολογημένα και τα τραγουδούν στα συμπόσια ή σε άλλες περιστάσεις» όπου συγκεντρώνονται οι άνθρωποι. (Παυλάκης, 1997, σ.463) Κυρίως όμως είναι τραγούδια θυμοσοφικά για το εφήμερο της ζωής και την πίκρα του θανάτου. Σύμφωνα με τον Γεωργακάκη (2022, σ.185), ο ποιητής περιγράφοντας τον κάτω Κόσμο «θέλει να τονίσει όχι το εκεί σκοτάδι και τις αιώνιες φωτιές, αλλά κυρίως να τονίσει τις αξέχαστες ομορφιές ενός χαμένου Παραδείσου, του Απάνω Κόσμου!» Έτσι, όπως αναφέρει η Πατρελάκη (2009, σ.218), «με

αξιοπρέπεια αξιοθαύμαστη μετατρέπεται ο θρήνος για το θάνατο σε διθυραμβικό ύμνο της ζωής».

*Ακούστ' είντα μηνύσανε του Νάδη οι γι' αντρειωμένοι:
Να τώνε πάσιν τ' άρματα, μολύβια και μπαρούθια,
και πόλεμο να κάμουνε του Χάρου δίχως άλλο,
για δεν τόνε βαστούνε μπλιο να ξεδιαλέει τα' άντρες
να παίρνει τσ' άντρες τσι καλούς, τσι καστροπολεμάρχους
απού τα κάστρη πολεμούν.*

(Αποστολάκης, 2010, σ. 375., Παπαρηγοράκης, 957, σ. 29))

- **Φυσιολατρικά**

Η ζωή των Κρητικών από την αρχαιότητα ήταν συνυφασμένη με τη φύση. Ήδη στη μινωική Κρήτη λατρευόταν η Μεγάλη Μητέρα που από τη μήτρα της αναδύεται η ζωή και σ' αυτήν επιστρέφει μετά τον θάνατο για να γεννηθεί ξανά. Ανέκαθεν, η Αγία Τριάδα του Κρητικού ήταν: Θεός-Φύση-Άνθρωπος. Η φύση είναι ένα ανοιχτό βιβλίο, μια αστείρευτη πηγή έμπνευσης: Ο απλός, αγράμματος άνθρωπος με λυρισμό και στοχασμό βαθύ συνομιλεί με όλα τα πλάσματά της, πίνει το αθάνατο νερό της, αποθανατίζει με το τραγούδι του τις ομορφιές της. Ακούγοντας τα φυσιολατρικά ριζίτικα τραγούδια κοινωνείς την «ξαστεράδα της κορφής», τα ρόδα της αυγής, τα ασήμια του φεγγαριού, το κελάρυσμα της πηγής, το κουδούνισμα των προβάτων, την καμπάνα του εσπερινού, το άρωμα του δίκταμου και του θυμαριού... Τα δέντρα, τα βουνά, κάθε πλάσμα της φύσης προσωποποιείται και συμμετέχει στη χαρά αλλά προπάντων στον πόνο και στη θλίψη, «στους αγώνες και στις αγωνίες» των Κρητικών. Εξάλλου, χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι πολλοί στίχοι από τα ριζίτικα ξεκινούν με αναφορές στη φύση. (Παυλάκης, 1997, σσ.422-423)

*Για δεσ περβόλιν όμορφο, για δεσ κατάκρυα βρύση
Κι όσα δεντρά 'στειλ' ο Θεός μέσα 'ναι φυτεμένα
Κι όσα πουλιά πετούμενα μέσα 'ναι φωλεμένα
και μέσα στα πετούμενα ευρέθη ένα παγώνι
το παγωνάκι τ' όμορφο, το νιο μας παγωνάκι*

(Παυλάκης, 1997, σ. 429)

7. Αρχές και αξίες που υμνούν τα ριζίτικα

Το ριζίτικο τραγούδι, βαθυστόχαστο, γνήσιο, αυθόρμητο είναι ο καθαρός καθρέφτης της κρητικής ψυχής, η αντανάκλαση των αξιών, των αρετών και των αγώνων του λαού της Κρήτης. Ταυτόχρονα είναι και μέγιστο μάθημα ψυχαγωγίας (αγωγής ψυχής) για όλες τις γενιές, από τα παλιά χρόνια μέχρι τις μέρες μας. «Είναι γέννημα-θρέμμα κρητικής καρδιάς και λογισμού γι' αυτό και αγγίζει κάθε καρδιά και λογισμό». (Παυλάκης κ.ά., 2009 σ.107) Κάποιες από τις αξίες και τις αρχές που υμνούνται στο ριζίτικο τραγούδι είναι οι παρακάτω:

- **Η θρησκευτική πίστη**

Τα ριζίτικα τραγούδια καταγράφουν τη βαθύτατη θρησκευτική πίστη του Κρητικού. Δεν αναφέρονται μόνο στη σχέση του ανθρώπου με το Θεό, αλλά διαποτίζονται και από τα ήθη και τα έθιμα, τους λατρευτικούς ύμνους του απλού ανθρώπου. Είναι «ρόδα αμάραντα από το περιβόλι της κρητικής ψυχής». (Παυλάκης κ.ά., 2009 σ.107)

- **Η ελευθερία**

Ο Κρητικός, μέσα από πλήθος ριζίτικα, ύμνησε την ελευθερία. Η ανάγκη και η λαχτάρα του να ζει ελεύθερος φαίνεται από τις αρίφνητες επαναστάσεις που έκανε προκειμένου να διώξει από τη γη του όσους την κατέλαβαν. Το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου, του Μελιδονιού της Μιλιάτου, δικαιολογούν τον χαρακτηρισμό του Κρητικού ως επαναστάτη. Αλλά και τα νεότερα χρόνια, η ηρωική αντίσταση στον Χίτλερ απέδειξε για άλλη μια φορά πόσο ο Κρητικός αγαπά την ελευθερία του και είναι έτοιμος να κάνει όποια θυσία χρειαστεί για να μην τη χάσει ή για να την αποκτήσει. Τα πιο γνωστά ριζίτικα που υμνούν την ελευθερία είναι το «Πότε θα κάνει ξαστεριά» και το αλληγορικό «Σε ψηλό βουνό, σε ριζιμιό χαράκι». (Παυλάκης κ.ά., 2009, σ.σ.108-111)

- **Η φιλοξενία**

Στην Κρήτη, από την ομηρική εποχή, ανθούσε και ανθεί η φιλοξενία. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω ριζίτικο όπου ο ετοιμοθάνατος νέος δίνει την τελευταία του επιθυμία στη μητέρα του: αν έρθουν οι φίλοι του, να τους φιλοξενήσει και μόνο σαν φεύγουν να τους πει πως πέθανε για να μην τους πικράνει. (Παυλάκης κ.ά., 2009, σ.111)

*Μάνα κι αν έρθουν φίλοι μου και αν έρθουν οι εδικοί μου
στρώσε τους τάβλα να γευτούν και κλίνη να πλαγιάσουν
και το πρωί σα σηκωθούν και σ' αποχαιρετήσουν
πέτωνε πως απόθανα... (Παυλάκης 1997, σ20)*

- **Η αγάπη προς τη φύση**

Ο Κρητικός λάτρευε, λατρεύει και σέβεται τη φύση. Επιθυμία και επιδίωξη του ήταν πάντα να ζει σε αρμονία μαζί της. Αν και αγράμματος, η φύση ήταν ένα ανοιχτό βιβλίο για εκείνον. Την υμνεί στα ριζίτικα τραγούδια του αποθανατίζοντας τις ομορφιές της. Προσωποποιεί τα πλάσματά της και τα βάζει να συμμετέχουν στη χαρά και στον πόνο του. (Παυλάκης κ.ά., 2009, σσ. 112-114)

- **Η αγάπη και ο έρωτας**

Με θαυμαστό τρόπο εξυμνείται η ερωτοκρίτεια αγνότητα, η σεμνότητα και η χάρη. Ο έρωτας, ακόμα και αν εκφράζεται στο τραγούδι με λόγια προκλητικά, ποτέ δεν είναι ανήθικος και πρόστυχος. (Παυλάκης κ.ά., 2009, σσ. 114-115)

*Τντα 'χεις καπετάνιε μου κι είναι βαριά η καρδιά σου;
Σε φονικό σ' ελέζανε γή σε σεσιναμέντο⁶⁹;
-Μαγάρι να 'ταν φονικό να 'ταν σεσιναμέντο
Σε μιας ξανθής με 'λέζανε, μοναχοθυγατέρας.
(Παυλάκης κ.ά., 2009, σ.115)*

⁶⁹φιλονικία

- **Η προβολή υψηλών προτύπων**

Ο Κρητικός θαυμάζει και προβάλλει στα ριζίτικα τραγούδια του υψηλά πρότυπα ιστορικών προσώπων (Διγενής, Δασκαλογιάννης, Θοδωρομανώλης, ήρωες του Αρκαδίου). Επίσης, κάποιες φορές προβάλλει και όσους διακρίνονται στα γράμματα, στην αρετή, στον πολιτισμό. (Παυλάκης κ.ά., 2009, σ.115)

- **Η θετική πλευρά της ζωής**

Από τα μινωικά χρόνια, ο Κρητικός φαίνεται να αγαπά τη ζωή. Είναι ένας χαρούμενος λαός που του αρέσει η διασκέδαση, το τραγούδι, ο χορός. Υμνεί τη ζωή, τις μικρές και μεγάλες χαρές της και παροτρύνει τους άλλους να ζήσουν και να απολαύσουν αυτόν τον κόσμο. Βλέπει πάντα τη θετική της πλευρά και είναι φορές που ακόμα και τον πόνο του τον κάνει τραγούδι. (Παυλάκης κ.ά., 2009, σ.118)

- **Η αγάπη για την Κρήτη**

Ο Κρητικός είναι άρρηκτα δεμένος με τον τόπο του, Όπου κι αν πάει νοσταλγεί να γυρίσει πίσω σ' αυτόν, σαν άλλος Οδυσσέας στην Ιθάκη του. Την προβάλλει στα τραγούδια του, για εκείνον είναι όλος ο κόσμος του. (Παυλάκης κ.ά., 2009, σ.117)

*Αναμεσής του Κρητικού και Λιβυκού πελάγους,
κάθεται μια Βασίλισσα που τήνε λένε «Κρήτη».
Για θρόνο 'χει τη θάλασσα, πορφύρα τα' ομορφιές τση
Στέμμα την πλια ψηλή κορφή του Γέρου Ψηλορείτη
και για φρουρούς τα Κάστρα τζη,
μ' ούλους τση τα' Αντρειωμένους.
ΚΡΗΤΗ, μεγάλη Αρχόντισσα.
(Βαβουράκης, 1998, σ.117)*

- **Η οικογένεια**

Θεμελιώδης λίθος της κοινωνίας μας είναι η οικογένεια. Στα ριζίτικα τραγούδια υμνείται η μάνα ως πρότυπο ευγένειας, καλοσύνης και στοργής που ενδιαφέρεται, καμαρώνει, συμβουλεύει και προστατεύει το παιδί της, ή το περιμένει-πολλές φορές μάταια- να γυρίσει από την ξενιτιά. (Πετρουλάκης, 1994) Επίσης, υμνείται ιδιαίτερα η οικογενειακή και η αδελφική αγάπη.

- **Αξίες πανανθρώπινες**

Στα ριζίτικα τραγούδια προβάλλονται αξίες πανανθρώπινες όπως, ο σεβασμός, η αξιοπρέπεια, η αγάπη προς τον συνάνθρωπο, η αλληλεγγύη, η ευγνωμοσύνη, η φρονιμάδα, η λεβεντιά, η ανθρωπιά, η φιλία. (Πετρουλάκης, 1994)

8. Μορφές μέσα από το ριζίτικο τραγούδι

Με ιδιαίτερη έμφαση και παραστατικότητα μέσα από το ριζίτικο τραγούδι προβάλλονται χαρακτηριστικές μορφές όπως η γυναίκα, ο ήρωας-ανδρειωμένος και ο φρόνιμος.

8.1 Η Γυναίκα

Η παρουσία της γυναίκας στο ριζίτικο τραγούδι είναι σημαντική. Ο λαϊκός ποιητής, εκφράζοντας το συλλογικό υποσυνείδητο, δημιουργεί την εικόνα της με λεκτικά σχήματα και της δίνει ρόλους. Την τοποθετεί δίπλα στον άνδρα σαν μάνα, αδερφή, κόρη, σύζυγο, αρραβωνιαστικιά, αγαπημένη ή αγαπητική. Μελετώντας τους στίχους των ριζίτικων τραγουδιών παρατηρούμε τα παρακάτω στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα της γυναίκας. Ο ιδεατός τύπος ομορφιάς παρουσιάζεται στο παρακάτω τραγούδι:

*Πάρε μου, μάνα, την ξανθή, μάνα, τη μαυρομάτα
μάνα τη γαϊτανόφρυδη, την αλυσοπλεγμένη...*

Ο ποιητής, με τρόπο λιτό, περιγράφει τη νέα γυναίκα: μάτια μαύρα, μαλλιά ξανθά, φρύδια γαϊτάνι. Σπανιότερα συναντάμε και ένα άλλο επίθετο που αναφέρεται στο χρώμα των χειλιών: το κόκκινο. Μ' αυτήν την πινελιά η εικόνα της γυναίκας γίνεται πιο αισθησιακή.

*Μαύρα μου μάτια, κόκκινα χείλη
Έβγα, μικρή μου, στο παραθύρι...*

Η λέξη «μελαχρινή» δεν συναντιέται συχνά στα ριζίτικα τραγούδια και όταν αυτό συμβαίνει η λέξη δεν προσδιορίζει τύπο ομορφιάς, απλά περιγράφει τη γυναίκα:

*Θωρείς τα κείνα τα βουνά τα κοκκινοβαμμένα;
Κάθονται τρεις μελαχρινές με τ' άσπρα φορεμένα...*

Η παρουσία της ξανθής γυναίκας είναι ένα στερεότυπο μοτίβο στα ριζίτικα τραγούδια. Στη γλώσσα των συμβόλων το ξανθό χρώμα είναι ισόμορφο με το φως, με τον ήλιο. Εξάλλου πολλοί θεοί και ήρωες πολλών λαών από την αρχαιότητα ήταν ξανθοί.

Η γυναίκα στα ριζίτικα τραγούδια έχει συνήθως τον παραδοσιακό ρόλο της μάνας, της συζύγου, της κόρης, της αδερφής. Ο ρόλος της μάνας, τόσο στο λεξιλόγιο όσο και στις εικόνες που τον συνθέτουν, αποτελεί ένα άλλο στερεότυπο. Τα επίθετα που την χαρακτηρίζουν είναι δύο: «φρόνιμη» και «μαύρη». Η πρώτη λέξη αντικατοπτρίζει τη δεοντολογία και την ηθική της κλειστής παραδοσιακής κοινωνίας. Η μάνα οφείλει να είναι φρόνιμη. Η λέξη «μαύρη» αναφέρεται στη γυναίκα που επωμίζεται όλα τα βάρη της οικογένειας είτε γιατί λείπει ο άντρας της είτε γιατί είναι χήρα. «Μαύρη» είναι και η μάνα που του ξενιτεμένου και του σκοτωμένου. (Β. Νταγκουνάκη-Coanoux, κ.ά. 2009, σσ.227-231).

Ο κρητικός λαός είναι δεμένος με τη Μάνα του. Είναι το καταφύγιό του κάθε στιγμή. Σύμφωνα με τον Πετρουλάκη (1994, σ.10-11) πολλά ριζίτικα τραγούδια ξεκινούν με τη λέξη «Μάνα».

«Η Μάνα παρουσιάζεται να δίνει συμβουλές:

Μάνα στο γάμο με καλούν κι είντα μου λες να κάμω;

να επιπλήττει:

Μωρή ψωμί δεν έχομε τον ζένο τι τον θέλεις;

να εξυπηρετεί:

Μάνα λούγε με, μάνα μου χτένιζε με

ν' απολογείται:

Μάνα παραπονούμαι σε γιάντα δε με παντρεύεις.

να παίρνει μηνύματα

*Μάνα μου, μαυρομάνα μου, τούτη τη νύχτα
θα κυνηγήσω και θα τρυγήσω δυο μαύρα μάτια*

να γεύεται πίκρες:

Ποιες μάνες είναι απίκραντες και ποιες δεν έχουν πόνο;

να προστατεύει την κόρη της:

*...σ' ολόχρυσο κλουβί και μέσα με κλειδώνει.
Δε μ' αφήνει να γλεντήσω τώρα που 'ναι λευτεριά
Ν' αγαπήσω παλικάρι που 'χει τα ζανθά μαλλιά.*

να νανουρίσει το παιδί της:

*Κοιμήσου συ παιδάκι μου αφού δεν έχω άλλο
μήδε και πλια μικρότερο μήδε και πλια μεγάλο...*

να λαχταρά την επιστροφή του ξενιτεμένου της γιου:

*να πας μάνα στην εκκλησιά να κάμεις το σταυρό σου
και τότεσ' ας να θυμηθείς πως έχεις γιο στα ζένα
να θολωθούν τα μάτια σου τη θάλασσα να βλέπεις.*

να μοιρολογά το χαμένο παιδί της:

*Μαρμαρωμένο σε θωρώ Πωλιό μου
αγρίμι τω Μαδάρω και δικό μου
μιλώ σου και δε μου μιλείς κλωνάρι μου
πιάνω σου και μου φεύγεις παλικάρι μου».*

(Πετρουλάκης, 1994, σ.11)

Αναπάντεχα, συναντάμε και δυο άλλες, μάλλον περιθωριακές μητέρες που είναι «καλογράδες». Η μια είναι η μάνα του Μπροσφύρη (Πορφύρη)⁷⁰

⁷⁰Καβρουλάκης, Ν., «Το ριζίτικο τραγούδι»
Πηγή: <https://shorturl.at/dyiVc>

*Μιαν καλογριά κοιλιοπονά χρόνο και πέντε μήνες
Να κάμ' υγιό τον Πρόσφυρο τον άντρα του πολέμου...*

(B. Νταγκουνάκη-Coanoux, κ.ά. 2009, σ. 232)

Η άλλη είναι μια Σφακιανή που μηνά στους Σφακιανούς ότι θα πάρει πίσω το αίμα του σκοτωμένου της γιου. Σύμφωνα με τον Κελαϊδή (1984, σ. 105), «η αγέρωχη κατηγορηματικότητα της πικραμένης μάνας, μας δίνει τη βεβαιότητα ότι ο σκοτωμένος της γιος θα ήταν οπωσδήποτε κάποιος επιφανής. Αλλιώς θεωρείται εντελώς απίθανο να τολμούσε να εκστομίσει τέτοιες απειλές προς το σύνολο των Σφακιανών.

*Μια καλογριά emήνυσε τω Σφακιανώ μαντάτο
-Να το κατέτε, Σφακιανοί, ούλοι μικροί μεγάλοι
Ο νιος απόυ σκοτώθηκε ήτونه μένα γιος μου.
Τα τρίμερα περάσανε, τα νιάμερα εφτάζαν
Μα τα σαράντα δεν περνούν το Χάρο σαςέ μπέμπω,
λογαριασμό να δώσετε για το κορμί του γιου μου.
(Κελαϊδής, 1984, σ.104)*

Η εικόνα της αδερφής είναι παραδοσιακή, διαφέρει ωστόσο από εκείνη της μάνας, διότι εμφανίζεται σε ρόλο αντικειμένου και θύματος σε μια κλειστή ανδροκρατούμενη κοινωνία. Ένα χαρακτηριστικό ριζίτικο τραγούδι που αναφέρεται σε έγκλημα τιμής είναι εκείνο της Αδικοθανατισμένης:

*Μια κόρη ρόδα emάζωνε κι ανθούς εκορφολόγα
να πλέξει τζόγια με τσ' ανθούς, στεφάνι με τα ρόδα.
Κι ο Γιάννης εκατέβαινε από λαγού κνήγι*

Και τελειώνει με τους στίχους:

*Να βγει ακουσμός εις τα χωριά διαλαλημός στη χώρα
πως μ' αδικοσκοτώσανε για ένα ζευγάρι ρόδα.
(B. Νταγκουνάκη-Coanoux, κ.ά. 2009, σ.232)*

Σαν θύμα και αντικείμενο τη συναντάμε και στο τραγούδι «Αρμένου γιος» στο οποίο βλέπουμε τον άντρα να προσφέρει ως έπαθλο στον μελλοντικό νικητή που θα διασχίσει τη θάλασσα χωρίς τις αδερφές του και τις ξαδέρφες του χωρίς να κάνει διάκριση:

*Θέλεις την πρώτη μου αδερφή, θέλεις τη δεύτερή μου,
θέλεις την αζαδέρφη μου...*

(B. Νταγκουνάκη-Coanoux, κ.ά. 2009, σ.233)

Η σύζυγος εμφανίζεται πάντα νέα, σαν να μην την έχει αγγίξει ο χρόνος που περνά. Είναι άλλοτε πιστή και άλλοτε άπιστη. Στην πρώτη περίπτωση, ο λαϊκός ποιητής χρησιμοποιεί λέξεις που την εξιδανικεύουν: άξια, καλή, όμορφη (συχνά το επίθετο «όμορφη» δεν περιγράφει μόνο την εξωτερική ομορφιά αλλά αναφέρεται και εμπειριέχει και την ηθική έννοια). Στη δεύτερη, διαβάζουμε τις λέξεις σκύλα, άνομη, μαγαρισμένη...

Άλλες μορφές γυναίκας που αναφέρονται στα ριζίτικα τραγούδια είναι η γυναίκα του ξενιτεμένου που τον περιμένει υπομονετικά να γυρίσει από τα ξένα έχοντας επωμιστεί τα βάρη όλης της οικογένειας, η πιστή γυναίκα που έχει παντρευτεί έναν γέρο άντρα αλλά δεν θέλει να τον εγκαταλείψει ή να τον φαρμακώσει και εκείνη που ακόμα και από τον Άδη έχει την έγνοια της στο καθήκον και στην οικογένειά της.

*Να πείτε τση μανούλας μου, τση γλυκοπεθεράς μου,
να πολεμά τον άντρα μου, να λούει τα παιδιά μου,
να βάνει τω βοσκώ ψωμί και τω ζευγάδω στάρι.*

(B. Νταγκουνάκη-Coanoux, κ.ά. 2009, σσ.233-234)

Υπάρχουν όμως και ριζίτικα τραγούδια στα οποία η μορφή της γυναίκας-συζύγου απομακρύνεται από τα στερεότυπα και παρουσιάζεται με τρόπο αντισυμβατικό: ως άπιστη. Χαρακτηριστικές είναι οι λέξεις που αναφέρονται γι' αυτές τις γυναίκες, όπως διαβάζουμε στον παρακάτω στίχο:

«Μωρή άπιστη, μωρή άνομη, μωρή μαγαρισμένη».

Σε κάποια ριζίτικα συναντάμε την άπιστη γυναίκα που εύχεται το θάνατο του συζύγου της:

*Χριστέ μου να ξεδήλαινε τ' όνειρο που 'δα απόψε
Τον καύκο μ' είδα κυνηγό, τον άντρα μ' είδ' αγρίμι
Χριστέ και να τον σκότωνε ο κυνηγός τ' αγρίμι.*

Σε άλλα, η άπιστη σύζυγος ομολογεί ωμά, δικαιολογεί και εξηγεί την απιστία της στον ξενιτεμένο σύζυγο που έχει επιστρέψει:

*Τέσσερις χρόνους έλειπες και πού 'ν' τα διάφορά σου;
Μα 'γω για μιας νυχτιάς φιλιά για μιας αυγής κανάκι
το έμπα μου έκαμα χρυσό, το έβγα μου ασημένιο
.....
Κι έκαμα αρσενικό παιδί να το 'χω συντροφιά μου.*

Σε μια κλειστή παραδοσιακή κοινωνία με άγραφους πατροπαράδοτους νόμους, ήταν αδιανόητο μια γυναίκα να έχει ερωτικές σχέσεις ή να μείνει έγκυος εκτός γάμου. Ωστόσο, συναντάμε και τέτοιες περιπτώσεις στα ριζίτικα τραγούδια όπως στο παρακάτω που η ανύπαντρη έγκυος θέλει να σκοτώσει το αγέννητο παιδί της ή μια εγκαταλελειμμένη έγκυο που θέλει να σκοτώσει τον εραστή της. Επίσης, υπάρχει μια διάκριση, από την σκοπιά του άντρα, ανάμεσα στην ερωμένη και την κόρη που έσφαλε. Ο εραστής είναι πιο ανεκτικός, δικαιολογεί τη γυναίκα για την ερωτική σχέση, για ευνόητους λόγους. Αντίθετα, ο πατέρας και ο αδερφός όχι μόνο δεν τη δικαιολογούν αλλά η κοινωνική ηθική τους προστάζει να πράξουν αναλόγως.

Επίσης, έχουμε και την περίπτωση της ζηλότυπης ερωμένης:

*Αυγερινός θε να γενώ να 'ρθω στην κάμαρά σου
Να ιδώ την τάβλα που δειπνάς την κλίν' απού κοιμάσαι
Την κόρη απ' αγκαλιάζεσαι αν είν 'καλλιά 'πό μένα,
Κι αν είναι γαϊτανόφρυδη, κι αλυσσιδοπλεγμένη
Κι αν έχει τα μαλίτσια ντζη πολίτικα πλεγμένα
Κι αν έχει αχείλι κόκκινο.*

Εξαιρετική σημασία αποκτούν εδώ η μουσική και τα ερωτικά σύμβολα, Αυγερινός, γαϊτανόφρυδη, αλυσσιδοπλεμένη, αχείλι κόκκινο, που φανερώνουν την αστείρευτη ποιητική διάταση της λαϊκής ψυχής, σε κάθε είδους αισθητική ανάδειξη. Οι ερωτικές σχέσεις με τη μορφή πορνείας απαντώνται σε ελάχιστα ριζίτικα τραγούδια και δεν είναι πάντα ξεκάθαρες εκτός ίσως από το παρακάτω:

*Από λαγκάδια ανάσερνα κι ήμουνε διψασμένος
κι έτρεχα για να βρω νερό να πιω να ξεδιψάσω
κι απάντηξέ μου μια ξανθή μιαν αλυσσοπλεμένη.
Δως μου, κόρη, τα χείλια σου να τα γλυκοφιλήσω.
Σα θες εσύ τα χείλια μου να τα γλυκοφιλήσεις
αράδες κάμε τα φλουριά και στάσες τα τσεκίνια.*

Υπάρχει και η περίπτωση που μια γυναίκα ή αγαπητικά σκλάβου ή κατεργάρη, ζυγίζοντας τα πράγματα συναινεί να πλαγιάσει με τον ναύκληρο ή τον καπετάνιο του κάτεργου προκειμένου να έχει καλή μεταχείριση ο αγαπημένος της. Εδώ, καμιά αρνητική λέξη δεν χαρακτηρίζει αυτή τη συμπεριφορά. Άλλωστε φαίνεται ο σκοπός να αγιάζει τα μέσα:

*Και μέσα κόρη κάθεται και το φιλί ζυγίζει
Ζυγίζει, καμπανίζει το, σε ναύκληρο το δίνει
Και πέφτει και πολύ ριτζά εις τον караβοκύρη.
Περικαλώ σε ναύκληρε κι εσέ караβοκύρη,
μη δώστε του πολυαγαπώ βαρύ κουπί να λάμνει.*

Τα ριζίτικα τραγούδια είναι λογοτεχνική παραγωγή ανδρικής προέλευσης. Λογικό και επόμενο λοιπόν είναι η εικόνα της γυναίκας να αντικατοπτρίζει την οπτική του άντρα. Κοινή διαπίστωση είναι ότι ποτέ ή σχεδόν ποτέ δεν έχει λόγο, δεν της δίνεται ο λόγος. Η θέση της και ο ρόλος της είναι εκείνος που από τα πανάρχαια χρόνια έχουν υπαγορεύσει οι άγραφοι νόμοι της τοπικής κοινωνίας. Γενικά, στη συνείδηση του λαού κυριαρχεί μορφή της γυναίκας ως στοργική σύζυγος, πιστή στον άνδρα και αφοσιωμένη στην οικογένειά της. (Β. Νταγκουνάκη-Coανουχ κ.ά., 2009, σσ.232-237, Σ. Μοτάκης, 1953, σσ. 19-25).

8.2 Ο Ήρωας-Ανδρειωμένος

Ο ήρωας του ριζίτικου τραγουδιού είναι πλήρης, αυτάρκης, ευδαίμων. Αισθάνεται, παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει, ότι δεν του λείπει κάτι, είναι κάτοχος όλων των αξιών. Η πληρότητα συνυπάρχει με το κάλλος, καθώς και με το ηρωικό και ηθικό πρότυπο όπως αυτό διαμορφώνεται από τις επιταγές της κοινωνίας. Σύμφωνα με τον πατροπαράδοτο κώδικα, το κάλλος είναι συνυφασμένο με το αγαθό και η αντίληψη αυτή ανάγεται στην αρχαιότητα, στο ιδεώδες του «καλού καγαθού ανδρός».

Ο τύπος του ήρωα-Προμάχου είναι ο χαρακτηριστικός ήρωας του ριζίτικου τραγουδιού. Είναι πάντα έτοιμος να θυσιαστεί για τους άλλους, να πεθάνει για να ζήσουν εκείνοι, ποτέ το αντίθετο. Κάθε απειλή στους ανθρώπους της κοινότητάς του τη θεωρεί «προσωπική πρόκληση στην παλικαριά του» και σπεύδει να αγωνιστεί για να τους σώσει⁷¹.

Μάνα δεν κάνω κολατσιό

*Μάνα δεν κάνω κολατσιό, μάνα δεν κάνω γιόμα,
ά δε σκοτώσω το θεριό απού 'δα ψες στη βρύση,
που 'χε ζευγάρια κεφαλές και τσι ορές δεμάθια
κι εκράθειε και στη μπούκα του ένα μωρό κοπέλι*

(Φωτάκης, 2019, σ.47)

Είναι προσηλωμένος στις αξίες του για τις οποίες δίνει και τη ζωή του ακόμα. Ποτέ δεν ενεργεί με γνώμονα το ατομικό του συμφέρον και την προσωπική του επιβολή, αλλά με το κοινό καλό. Πάνω κι από την ίδια του τη ζωή βάζει την αξιοπρέπεια, την τιμή και τη λευτεριά.

Ο ήρωας του ριζίτικου τραγουδιού έχει το αίσθημα της ανεξαρτησίας απέναντι σε κάθε εξουσία, ακόμα και στον ίδιο το Θεό. Στο σημείο αυτό θυμίζει τον τραγικό ήρωα Προμηθέα, ο οποίος δεν δίστασε να παρακούσει τον Δία προκειμένου

⁷¹ Καψωμένος, Ε. (2019, Σεπτέμβριος, 10). «Γιατί πρέπει να σωθεί το ριζίτικο τραγούδι». ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ Πηγή:<https://shorturl.at/PZG0T>

να ευεργετήσει τους ανθρώπους, παρά τις καταστροφικές συνέπειες για τον ίδιο που είχε αυτή του η πράξη. Δεν είναι πως δεν σέβεται τον Θεό, κάθε άλλο. Τον σέβεται και τον προσκυνά, πιστεύει σ' αυτόν, τον επικαλείται όταν τον χρειάζεται. Όμως, αρνείται να υποταχτεί στο θέλημά του. Τον αντιμετωπίζει ως ίσος προς ίσο και δε διστάζει να έρθει σε αντιπαράθεση μαζί του όταν θεωρεί ότι είναι άδικος. Στο ριζίτικο «Του Αντρειωμένου και του Χάρου» τον βλέπουμε να αρνείται να αποδεχτεί τη θνητή του μοίρα, να αμφισβητεί τη θεία δικαιοσύνη και να έρχεται σε ρήξη με το Θεό. Σε κάποια άλλα ριζίτικα, όπως στο παρακάτω, τον βλέπουμε να θέλει να υποκαταστήσει τον Θεό, να διορθώσει τα λάθη του και να επιβάλει το δικό του δίκαιο. (Καψωμένος κ.ά., 2009, σ.74-76)

*Να 'χεν η γης πατήματα κι ο ουρανός κερκέλια
να πάθιουν τα πατήματα να πιανα τα κερκέλια,
ν' ανέβαινα στον ουρανό να διπλωθώ να κάτσω
να διώκω σείσμα τα' ουρανού να βγάλει μαύρο νέφι,
να ρίξει χιόνι και νερό κι αμάλαγο χρυσάφι
Το χιον' να ρίξει στα βουνά και το νερό σσι κόμπους,
τ' ασήμι και το μάλαμα εις του φτωχού την πόρτα.
(Καψωμένος κ.ά., 2009, σ.76)*

Στο παρακάτω ριζίτικο⁷² ο ανώνυμος ήρωας «θαρρείς κι απογυμνώνεται από κάθε βοηθητικό σύνεργο του πολέμου (Χωρίς δοξάρι κυνηγά, χωρίς σκουδιά γυρίζει...) για να εξαρθεί η φυσική ρώμη και λεβεντιά που φτάνει στα όρια του υπερφυσικού». Η λαϊκή φαντασία πλάθει έναν ήρωα πέρα από τα ανθρώπινα μέτρα, ωστόσο η ύπαρξή του θεωρείται φυσιολογική. Γιατί ο απλός άνθρωπος που φλέγεται από τον πόθο της ελευθερίας έχει μέσα του «βαθειά και πλέρια αντίληψη της παλληκαριάς». Αξίζει ακόμα να σημειωθεί πως στο ποίημα υπάρχουν λεκτικοί σχηματισμοί(παρομοιώσεις, συνεκδοχές, προσωποποιήσεις, υπερβολές κλπ.) οι οποίοι, όπως γράφει ο Καβρουλάκης⁷³, «δεν είναι λογοτεχνικά σχήματα κάποιου τεχνίτη ποιητή, μα βιώματα συνειδητά κι ολοζώντανα ενός ολόκληρου κόσμου».

⁷²Καβρουλάκης, Ν., «Το ριζίτικο τραγούδι»
Πηγή: <https://www.rizitiko.gr/egrafa/kavrulaki.pdf>

⁷³Καβρουλάκης, Ν., «Το ριζίτικο τραγούδι»
Πηγή: <https://www.rizitiko.gr/egrafa/kavrulaki.pdf>

*Τρώτε και πίνετε ἄρχοντες κι εγὼ θα σας διηγούμαι,
Για ἓνα νιό που τον εἶδα ἴγω στον κάμπο κι εκυνήγα.
Χωρὶς δοζάρι κυνηγά, χωρὶς σκουδιά γυρίζει,
Σαν αστραπή εἶν' το ζάλο του κ' ἡ χέρα του βελτώνι
Στον πήδο πιάνει το λαγὸ, στο πέτασμα τ' αγρίμι,
Παινοῦν τον χῶρες και χωριά και περιχαίρονταί τον.
Δεν εκυνήγ' αὐτὸς λαγούς, δεν εκυνήγ' αγρίμια
Τση Λευτεριάς τση Ρήγισσας εγύρευε τον πύργο,
Εκεῖ λουγοχτενίζεται στα σκοτεινά με τ' ἄστρα
Κι εἰς το φεγγάρι το λαμπρὸ στολίζει το κορμί τση,
Χαρά στον που θα τήνε βρει και θα φραθεῖ τα κάλλη.
(Μανουσάκης κ.ά., 2009, σσ. 168-169)*

Χαρακτηριστικὸ τοῦ ἥρωα τοῦ ριζίτικου τραγουδιοῦ εἶναι ἡ «αρετή», ὅπως τὴν αντιλαμβάνονταν οἱ ἀρχαῖοι και τὴν ταῦτιζαν με τὴν πνευματικὴ και σωματικὴ ολοκλήρωση τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνα ἄλλο εἶναι ἡ ἀνδρεία. Ἡ ἔννοια τῆς ἀνδρείας δεν περιορίζεται στα ὅρια τοῦ προσωπικοῦ δυναμισμού, ἀλλὰ εκφράζει το ἀπρόσωπο σύνολο ἢ το άτομο και κινεῖται «ἀπὸ τα ὅρια τῆς ἀνδρικής φρονιμάδας ως τὴν ἔξοχη παλληκαριά». Ἰδιαίτερα στα πολεμικὰ τραγούδια και σε ὅσα ἀναφέρονται στον Διγενὴ Ακρίτα, ὁ ἥρωας -ὁ ἀντρειωμένος- ἔχει μια δυναμικὴ που ξεπερνάει τα στενά ὅρια αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Στὴ λαϊκὴ συνείδηση, ὁ ἀντρειωμένος δεν χάνει ποτέ τὴν παλικαριά του. Ἀκόμα και ἀπὸ τον Ἄδη ζητᾶ τα ἄρματά του για να πολεμήσει τον Χάρο. Στο παρακάτω ριζίτικο διαφαίνονται οἱ μεταφυσικὲς ἀνησυχίες των ἀπλῶν ἀνθρώπων, οἱ οποίοι μέσα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ θανάτου υμνοῦν τὴ ζωὴ.

Το μήνυμα των ἀντρειωμένων του Ἄδη

*Ακούστ' εἶντα μηνύσανε του Νάδ' οἱ γι ἀντρειωμένοι
Να των ἐπάσιν ἄρματα μολύβια και μπαρούθια
Και πόλεμο θα κάμουνε του χάρο δίχως ἄλλο*

*Για δεν τότε βαστοῦνε μπλεῖό να ξεδιαλέη τσ' ἀντρες
Να παίρνη τσ' ἀντρες τσι καλοῦς τσι καστροπολεμάρχους*

Ο ήρωας, ο αντρειωμένος, είναι το «ίνδαλμα» του λαού και ποτέ δεν ξεπέφτει στη συνείδησή του, όσες συμφορές κι αν τον βρουν. Κάποιες φορές μάλιστα στίχοι των τραγουδιών που αναφέρονται σε αυτόν μπορεί να πάρουν και γνωμικό χαρακτήρα (Μανουσάκης κ.ά. σ. 170):

Τον αντρειωμένο μην τον κλαις όντε κι αν αστοχήσει
μ' αν αστοχήσει μια και δυο, παλ' αντρειωμένος είναι...

Στα ριζίτικα, ο ήρωας μπορεί να είναι ανώνυμος ή επώνυμος. Τα κατορθώματά του δεν τιμούν μόνο τον ίδιο και τους οικείους του, αλλά η δόξα αντανακλάται σε ολόκληρη την τοπική κοινότητα. Στα νεότερα ριζίτικα, ιδίως εκείνα που δημιουργήθηκαν την περίοδο της Κατοχής, βλέπουμε ότι λείπει από αυτά ο ήρωας ως άτομο και «η ιδιότητά του αποδίδεται πια στο σύνολο του κρητικού λαού». (Μανουσάκης κ.ά., σ.173):

8.3 Ο Φρόνιμος

Τα ριζίτικα τραγούδια που δημιουργήθηκαν την περίοδο της Βενετοκρατίας και της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη αντικατοπτρίζουν τις συνθήκες που επικρατούσαν, οι οποίες επηρέασαν τη σκέψη, τη δράση και τα συναισθήματα των Κρητικών. Την περίοδο της Βενετοκρατίας, ένα από τα πρότυπα που προβαλλόταν μέσα από αυτά, ήταν ο φρόνιμος άνθρωπος. Τον όρο «φρόνιμος» θα τον συναντήσουμε ως ουσιαστικό, τη «φρόνιμη» ως ουσιαστικό και επίθετο και τη λέξη «φρόνιμα» ως επίρρημα. (Τωμαδάκης, κ.ά. 2009, σ.179)

Στο παρακάτω γνωστό ριζίτικο επαινείται ο φρόνιμος ως πρότυπο κοινωνικής συμπεριφοράς:

*Μυρίζουν οι βασιλικοί, μυρίζουν κι οι βασάρμοι
μα 'σαν μυρίζει ο φρόνιμος, βασάρμια δε μυρίζουν,
βασάρμια ουδέ βασιλικοί μουϊδέ καρεφυλάτα.*

⁷⁴Καβρουλάκης, Ν., «Το ριζίτικο τραγούδι»
Πηγή: <https://www.rizitiko.gr/egrafa/kavrulaki.pdf>

*Μυρίζ' εκείά που κάθεται, μυρίζ' εκείά που στέκει,
μυρίζ' εκείά που πορπατεί...⁷⁵*

Φρόνιμος είναι ο ήσυχος, ο συνετός, αυτός που δεν δημιουργούσε προβλήματα με τη συμπεριφορά του. Ο υπάκουος και νομοταγής, που είχε αποδεχτεί την υπάρχουσα κοινωνική δομή και τις αξίες της κοινωνίας μέσα στην οποία ζούσε.

Στο παρακάτω ριζίτικο, που ανάγεται στην ίδια εποχή, βλέπουμε έναν φρόνιμο πατέρα να δίνει συμβουλές στον γιο του για το τι πρέπει να κάνει όταν πάει στο καπηλειό, έτσι ώστε η συμπεριφορά του να είναι σωστή και αποδεκτή από τους άρχοντες:

*Γ ροικάτ' είντα παράγγενε γεις φρόνιμος του γιου του:
-Γιε μου κι αν πας στο καπηλειό και βρεις τσι χαροκόπους,
Ντήρα, διαντήρα το σκαμνί, την τάβλα να καθίζεις
με τον καλλιιά σου κάθιζε και νηστικός σηκώνου
τον φρόνιμο ατίμαζε⁷⁶, τον κουζουλό χαιρέτα
να σε τιμούν οι άρχοντες...*

Στο τραγούδι αυτό, ο πατέρας λειτουργεί ως πρότυπο αλλά και ως φορέας κοινωνικοποίησης. Η φράση «με τον καλλιιά σου κάθιζε και νηστικός σηκώνου»⁷⁷ ακούγεται ως τις μέρες μας από τους ηλικιωμένους ανθρώπους με τη μορφή γνωμικού.

Το παρακάτω ριζίτικο, το οποίο σύμφωνα με την άποψη του Ε. Τωμαδάκη (2009, σ.189) εντάσσεται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, «χαρακτηρίζεται από έντονο συμβολισμό και αποτελεί μετάβαση από το πρότυπο του φρόνιμου σ' εκείνο του λεβέντη»:

*Ακούστ' είντα παράγγενε μια φρόνιμη του γιου τζή
«Γιε μου και πέρνα φρόνιμα να γίνεις νοικοκύρης».
-«Μάνα δε θέλω φρόνιμος, δε θέλω νοικοκύρης,*

⁷⁵Παπαγρηγοράκης Ι., (1957) «Τα κρητικά ριζίτικα τραγούδια», Τόμος α', σ.123, αρ. 219

⁷⁶τίμα

⁷⁷Σημαίνει: Θα πρέπει κανείς να κάνει σχέσεις με ανθρώπους έντιμους και σωστούς χωρίς να περιμένει κάποιο όφελος. Και μόνο που τους κάνει παρέα είναι αρκετό.

Πηγή :hallofpeople © 2014-2334 S. Androulakis, Chania, Crete
<https://www.hallofpeople.com/gr/paroiimies.php?id=4846>

*Γιατί έμαθα στη λευτεριά και στη λεβεντοσύνη,
Να παίρνω το ντουφέκι μου να πηαίνω στο κυνήγι,
Αλαγούς, περδίκια για να βρω κι αγρίμια να σκοτώσω»⁷⁸.*

Εδώ παρατηρούμε να υπάρχει μία σύγκρουση ανάμεσα στο παλιό και στο καινούριο πρότυπο κοινωνικής συμπεριφοράς. Φορέας του παλιού είναι η φρόνιμη μητέρα, η οποία εκφράζει τον φιλήσυχο πολίτη, τον δειλό, τον συμβιβασμένο. Ο γιος αντιπροσωπεύει το νέο πρότυπο, τον άνθρωπο που επιθυμεί να απελευθερωθεί από τις επιταγές μιας κοινωνίας που τον θέλει υποταγμένο, με σκυμμένο κεφάλι. Μέσα από την αντιπαράθεση μεταξύ μάνας και γιου προβάλλεται ένα νέο πρότυπο: η μορφή του λεβέντη, του επαναστάτη του φιλελεύθερου Κρητικού που θα εγκαταλείψει την ήσυχη κοινωνική ζωή και θα ανέβει στο βουνό για να ζήσει ελεύθερος. (Τωμαδάκης κ.ά., 2009, σ.177-192)

9. Η ξενιτιά στο ριζίτικο τραγούδι

Από την αρχαιότητα, ο Έλληνας έχει στο αίμα του τον «μισεμό». Αυτό περίτρανα διαφαίνεται μέσα από τους μύθους τον Οδυσσέα, την Αργοναυτική εκστρατεία, ακόμα και για τον Τρωικό πόλεμο. Γράφει χαρακτηριστικά ο Β. Μουστακάς⁷⁹: «Ο Έλληνας είναι αποδημητικός, μοιάζει με τα πουλιά της γης του, έχει μέσα του το μισεμό».

Η φτώχεια και η μίζερη ζωή του χωριού στάθηκε η αιτία ο νέος άνθρωπος να θελήσει να ξενιτευτεί αναζητώντας τη μοίρα του σε «ξένο τόπο». Η ξενιτιά στα μάτια του φαντάζει «σειρήνα» που τον μαγεύει, τον προσκαλεί και τον προκαλεί ταυτόχρονα να κυνηγήσει το όνειρό του. Στα χρόνια της σκλαβιάς, η ξενιτιά έγινε επιτακτική ανάγκη. Πολλοί ξεριζώθηκαν από τον τόπο τους προκειμένου να γλιτώσουν από τη δουλεία και την καταπίεση.

Το θέμα της ξενιτιάς μαζί με των ακριτικών τραγουδιών ήταν από τα πρώτα με τα οποία ασχολήθηκε η λαϊκή κρητική μούσα. Τα τραγούδησε πονεμένα, τρυφερά και παθητικά από τα πρώτα μεταβυζαντινά χρόνια. Με αδρές πινελιές αναφέρεται

⁷⁸Παπαγρηγοράκης Ι. (1957), «Τα κρητικά ριζίτικα τραγούδια», (1956) Τόμος α', σ.30, αρ. 9

⁷⁹Μουστακάς, Β. (1953). «Η ξενιτιά στο Κρητικό δημοτικό τραγούδι». Κρητική Εστία, τεύχος, 33-34. σ.57-64

Πηγή: <https://shorturl.at/jFdv6>

στον καημό του ξενιτεμένου και των ανθρώπων που έμειναν πίσω να τον περιμένουν, αλλά και στη νοσταλγία, την προσμονή και τον ερχομό από την ξένη γη.

Τα τραγούδια της ξενιτιάς είναι λυπητερά, θλιμμένα, θρηνητικά σαν μοιρολόι και ο σκοπός τους πολλές φορές θυμίζει κλάμα. Εκείνα όμως που αναφέρονται στην επιστροφή του ξενιτεμένου είναι χαρούμενα, γεμάτα τρυφερότητα, πάθος, ενθουσιασμό, συγκίνηση.

Ανάλογα με το περιεχόμενό τους, τα τραγούδια της ξενιτιάς μπορούμε να τα χωρίσουμε σε τρεις κατηγορίες:

- **Τραγούδια του μισεμού**

Είναι θρηνητικά, πονεμένα, συμβουλευτικά. Μιλούν για τον ξενιτεμένο που φεύγει και για εκείνους που μένουν πίσω να κλαίνε και να περιμένουν την επιστροφή του. Τον συμβουλεύουν να μην ξεχνά τον τόπο του και τους ανθρώπους του. Κι αυτός αφήνει παραγγελιές στους δικούς του και στη γυναίκα του. Την παραμονή του μισεμού στήνουν τραπέζι και γλέντι. Τραγουδούν ριζίτικα της ξενιτιάς και αφήνουν τα συναισθήματά τους να ξεχειλίσουν από πόνο και θλίψη. Όταν φτάνει η ώρα του αποχωρισμού, οι δικοί του τον ξεπροβοδίζουν με πόνο, κλάμα και συμβουλές. Τραγικά πρόσωπα και πρωταγωνιστές του δράματος δεν είναι αυτός που θα ξενιτευτεί, αλλά η μάνα και η γυναίκα του που θα μείνουν πίσω. Ο λαϊκός ποιητής βάζει μάλιστα και τα στοιχεία της φύσης να συμπάσχουν και να συμμετέχουν σ' αυτό το δράμα:

*Όντε θα ξεχωρίσουμε η θάλασσα θα φρίζει
και το φεγγάρι θα πιαστεί κι ο ήλιος θα μαυρίσει...*

- **Νοσταλγικά**

Τα νοσταλγικά ποιήματα, που είναι και τα περισσότερα, είναι γεμάτα συναισθηματισμό, φαντασία, πρωτοτυπία. Είναι σπαραχτικά, γεμάτα πόνο και συγκίνηση. Περιγράφουν με χρώματα μελανά τη ζωή στην ξενιτιά και τη νοσταλγία της επιστροφής. Η ξένη γη στοιχειώνει τον ξενιτεμένο. Ακόμα και αν οι συνθήκες ζωής του εκεί είναι καλύτερες πάντα θυμάται με θλίψη και βαρύ καημό τον τόπο του

και τους αγαπημένους του. Καταριέται τη σκληρή του μοίρα που τον έφερε στα ξένα. Και είναι το τραγούδι του γεμάτο παράπονο, σαν μοιρολόι. Η ζωή του ξενιτεμένου και η νοσταλγία του περιγράφεται σπαραχτικά στο παρακάτω ριζίτικο:

*Ξένοι πλύνουν τα ρούχα μου, ξένοι μου τ' αναράφτουν,
πλύνουν τα μια, πλύνουν τα δυο, πάνω στις τρεις με διώχνουν.
-Ξένε πάρε τα ρούχα σου κι άμε στα γονικά σου.
Μ' εγώ 'μουνε βαριάρρωστο και βαριαρρωστημένο.
Άχι νερό του τόπου μας, μήλο από τη μηλιά μας...*

Τραγικά πρόσωπα είναι εκείνα που μένουν πίσω και τον περιμένουν: η μάνα, η γυναίκα, η αρραβωνιαστικιά, η αγαπημένη, η αδερφή. Η σκέψη τους είναι πάντα σ' εκείνον και όλο καρτερούν το γυρισμό του. Τα ριζίτικα νοσταλγικά τραγούδια που αναφέρονται σ' εκείνες τις μορφές είναι διαποτισμένα από πόνο, νοσταλγία, λαχτάρα. Η πιο τραγική μορφή, ακόμα και από τη μάνα, είναι η αγαπημένη του που τον καρτερεί.

*Έλα πουλί μου γρήγορα και μην αργείς στα ξένα
κι άνοιζαν τα τριαντάφυλλα που σου 'χω φυλαμένα...*

- **Τραγούδια του γυρισμού**

Είναι τραγούδια χαράς, αλλά και μεγάλης συγκίνησης. Το «νόστιμον ήμαρ» τραγουδήθηκε από την ομηρική εποχή. Ο ξενιτεμένος επιστρέφει, ενώνεται ξανά με τους δικούς του, βρίσκει τη γυναίκα του ή την αγαπημένη του σαν άλλη Πηνελόπη να του έχει μείνει πιστή και να τον περιμένει. Κάποιες φορές, τα ξένα τον έχουν αλλάξει τόσο που οι δικοί του δυσκολεύονται να τον αναγνωρίσουν. Δυσπιστούν για την πραγματική του ταυτότητα και του ζητούν σημάδια αναγνώρισης.⁸⁰ Αλλά και ο ίδιος δεν αναγνωρίζει πρόσωπα και τόπο γιατί αλλιώς τα άφησε και αλλιώς τα βρίσκει μετά από τόσα χρόνια.

⁸⁰Όπως συμβαίνει και στο ομηρικό έπος.

Τα ριζίτικα τραγούδια της ξενιτιάς τραγουδιούνται με θλιμμένο σκοπό. Αξίζει να αναφερθεί ότι στα τραγούδια της ξενιτιάς συναντάμε και την περίπτωση που ο ξενιτεμένος δεν επιστρέφει ποτέ στη γενέθλια γη. Αυτά τα τραγούδια του παντοτινού αποχωρισμού είναι θλιβερά και συνάμα και φιλοσοφικά. Στη λαϊκή συνείδηση, ο θάνατος και η ξενιτιά λογαριάζονται το ίδιο. Ο ζωντανός χωρισμός θεωρείται πιο βαρύς από τον ίδιο τον θάνατο. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του παρακάτω τραγουδιού:

*Παρηγοριά 'χει ο θάνατος και λησμοσύνη ο Χάρος
μα ο ζωντανός ο χωρισμός παρηγοριά δεν έχει...*

Στη συνείδηση του λαού η ξενιτιά ήταν μισητή και απαίσια, πιο βαριά ακόμα και από άλλες δυστυχίες όπως ο θάνατος, η ορφάνια, ο καημός της αγάπης:

*Την ξενιτιά, την ορφανιά, την πίκρα την αγάπη
τα τέσσερα να ζύγιζαν βαρύτερα είν' τα ξένα.
Ο ξένος εις την ξενιτιά πρέπει να βάνει μαύρα
για να ταιριάζει η φορεσιά με της καρδιάς τη λαύρα...*

Τα ριζίτικα της ξενιτιάς είναι διαχρονικά και πανανθρώπινα. Εκφράζουν τον πόνο και τη θλίψη, τη χαρά και τη λύπη, τη λαχτάρα, τη νοσταλγία, το παράπονο, τον καημό. Αντανakλούν όλα εκείνα τα συναισθήματα που νιώθουν τα πρόσωπα που εμπλέκονται σ' αυτά, είτε είναι ο ίδιος ο ξενιτεμένος, είτε όσοι τον περιμένουν. Τραγούδια γεμάτα φαντασία και συναίσθημα εκφράζουν γνήσια, απόλυτα, δραματικά και παραστατικά τον απλό άνθρωπο του λαού μας που κατάφερε, σε χρόνια ζοφερά, τον πόνο και τα βάσανά του να τα μετουσιώσει σε τραγούδι. (Μουστάκας, Β., 1952, Νοέμβριος-Δεκέμβριος, «Η ξενιτιά στο κρητικό δημοτικό τραγούδι», *ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ*, Πηγή: <https://shorturl.at/vyEKM>)

10. Συναισθήματα στα ριζίτικα τραγούδια

Τα ριζίτικα τραγούδια δημιουργήθηκαν στις αγροτοποιομενικές κοινωνίες του παρελθόντος σε μεγάλα χρονικά διαστήματα. Με λιτότητα, αυθεντικότητα και

αυθορμητισμό εκφράζουν ατομικά ή συλλογικά συναισθήματα σε αντίθεση με τα τραγούδια της σύγχρονης αστικής κοινωνίας όπου το υποκείμενο εκφράζεται με μορφές ακραίας ατομικότητας (μοναχικότητα), αλλά και ακραίας μαζικής ομογενοποίησης.

Οι άνθρωποι, απομονωμένοι σε ορεινές και δύσβατες περιοχές, σε μια εποχή που η επικοινωνία ήταν περιορισμένη σε στενά τοπικά όρια, ένιωθαν αποκομμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο. Ζούσαν στον μικρόκοσμό τους, ήταν αυτάρκειες και είχαν τη συναίσθηση της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας. Σε μια κλειστή παραδοσιακή κοινωνία, τα συναισθήματά τους υπαγορεύονταν από την παράδοση και την ιεραρχική δεοντολογία, ενώ κάθε παρέκκλιση επικρίνονταν ή τιμωρούνταν αυστηρά. (Χουρδάκης, 2009, σσ. 16-19)

Τα βασικά συναισθήματα που συναντάμε στα ριζίτικα τραγούδια είναι τα παρακάτω:

- **Η θλίψη και η απελπισία**

Το συναίσθημα αυτό είναι τόσο έντονο και καθολικό που υποσκιάζει όλα τ' άλλα. Όπως γράφει ο Παπαρηγοράκης, ο Χαριτάκης χαρακτηριστικά αναφέρει: «...κάθε τραγούδι, όποιον κι αν είναι το ποιητικόν του περιεχόμενον, είναι ποτισμένον από μίαν βαθειάν, σχεδόν καταθλιπτικήν μελαγχολίαν. Κι αυτά ακόμη των οποίων η ποίησις είναι εμπνευσμένη από ερωτική νοσταλγίαν, [...] και από ακόλαστον αισθησιακόν παραλήρημα[...] δεν μας παρέχουν το ενδόσιμον να πιστεύωμεν ότι εν τη μουσική εκδηλώσει των, το ερωτικόν πάθος ή ο αισθησιακός παροξυσμός κατόρθωσαν να απαλύνουν τον ζόφον των ψυχικών καταθλίψεων».(Παπαρηγοράκης, 1957, σ.16)

Την εξήγηση για την κυριαρχία της θλίψης και της απελπισίας στα ριζίτικα τραγούδια θα πρέπει να την αναζητήσουμε στις ιστορικές και οικονομικές συνθήκες της εποχής που δημιουργήθηκαν: φτώχεια, σκληρή καθημερινότητα, καταπίεση, επαναστάσεις, πόλεμοι, έλλειψη μορφωτικών αγαθών, αυστηρός έλεγχος της ερωτικής διάθεσης, προδιαγεγραμμένοι άγραφοι κώδικες συμπεριφοράς. Τα συναισθήματα αυτά διαποτίζουν όλες τις πτυχές του βίου τους και εκφράζονται με φυσικό και αυτονόητο τρόπο στα μοιρολόγια και τα θρηνητικά τραγούδια. Μάλιστα, πολλές φορές ακόμα και η φύση συμμετέχει σ' αυτή την καταθλιπτική διάθεση.

Οι Ριζίτες, έχοντας συναίσθηση της θλίψης στα τραγούδια τους, σε κάθε ευκαιρία προσπαθούν να την αποβάλλουν:

*Τντα 'χετε γύρου-γύρου κι είναι βαριά η καρδιά σας;
Δεν τρώτε και δεν πίνετε και δε χαροκοπάτε
πριν να 'ρθει ο χάρος να μας βρει να μας σε διαγουμίσει,
να διαγουμίσει τσι γενιές και να διαλέξει τα' άντρες,
να πάρει νιους για τ' άρματα...*
(Χουρδάκης, 2019, σ.23)

Οι Ριζίτες δεν επιδίδονται σε ανώφελες προτροπές συμβουλευτικού χαρακτήρα, δεν λένε «γλέντα» ή «γέλα», αλλά προσπαθούν να ανατρέψουν την κατάσταση μέσα από την ίδια την πραγματικότητά της. Η ανατροπή αυτή επιχειρείται με τον στίχο: «πριν να 'ρθει ο χάρος να μας βρει να μας σε διαγουμίσει». Η στοχαστική αντίληψη ότι κάποτε η ζωή θα τελειώσει, οπότε ας τη χαρούμε όσο την έχουμε είναι η ρεαλιστική αντίδραση των ανθρώπων στις δύσκολες ιστορικές και οικονομικές συνθήκες που βιώνουν. (Χουρδάκης, 2009, σσ. 21-24)

- **Η χαρά**

Η χαρά είναι το αντίβαρο στη θλίψη και τη συναντάμε τόσο στα τραγούδια της τάβλας, όσο και της στράτας. Εκφράζεται ως συλλογικό αλλά και ως ατομικό συναίσθημα σε κάθε είδους γλέντι όπου ήταν στρωμένο τραπέζι: γάμος, βάφτιση, πανηγύρι. Τότε οι άνθρωποι έβρισκαν την ευκαιρία να αντιμετωπίσουν την πείνα τους αλλά κυρίως να βγουν από την απομόνωσή τους. (Χουρδάκης, 2009, σ.25)

Άλλη πηγή χαράς είναι ο έρωτας και η αγκαλιά μιας γυναίκας αγαπημένης:

*Κόρη και νιος επαίζανε σ' ώριο περιβολάκι,
κι αφού το παίζε γέλασε, 'που το πολύ κανάκι,
αποκοιμήθ' ο νιος γλυκά στη λυγερής τσ' αγκάλες...*
(Αποστολάκης, 1993, σ. 288)

- **Ο θυμός και η οργή**

Στα ριζίτικα τραγούδια συναντάμε συχνά τον θυμό και την οργή, συναισθήματα που γεννιούνται όταν ο άνθρωπος νιώθει αδικημένος ή ότι κινδυνεύει. Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η έκφραση της οργής στο «Πότες θα κάνει ξαστεριά» όπου ο αφηγητής επιθυμεί:

*...να κάμω μάνες δίχως γιους, γυναίκες δίχως άντρες
να κάμω και μωρά παιδιά να κλαιν δίχως μανάδες,
να κλαιν τη νύχτα για νερό και την αυγή για γάλα
και τ' αποδιαφωτίσματα για τη γλυκιά τους μάνα.*

(Χουρδάκης, 2019, σ.28)

Αν και το παραπάνω τραγούδι θεωρήθηκε επαναστατικό, στην πραγματικότητα αναφέρεται σε μια βεντέτα που ξέσπασε ανάμεσα σε δύο κραταιές οικογένειες την περίοδο της Ενετοκρατίας στην Κρήτη: των Σκορδύληδων και των Μουσούρων. Η έχθρα και ο ανταγωνισμός μεταξύ τους ήταν τόσο μεγάλος που οδήγησε σε αιματοχυσία και τις δύο πλευρές. Ο θάνατος μόνο των αντίπαλων φαίνεται να μην είναι αρκετός. Η εκδικητικότητα ξεπερνάει κάθε όριο, αφού ο αφηγητής θέλει να εξολοθρεύσει όλη τη γενιά του εχθρού του, να σκοτώσει ακόμα και τις γυναίκες, τις μάνες με μικρά παιδιά, αλλά και τα ίδια τα βρέφη, αφού η έλλειψη της μάνας σημαίνει στέρηση του μητρικού γάλακτος οπότε μοιραία κι εκείνα οδηγούνται στον θάνατο.

Προξενεί εντύπωση το γεγονός πώς ο Κρητικός μπορεί να τραγουδά τόσο σκληρούς στίχους. Την απάντηση και εδώ θα πρέπει να την αναζητήσουμε στις ιστορικές συνθήκες, στην τραχιά ζωή των Κρητικών και στους άγραφους νόμους που υπαγόρευαν το ξέπλυμα της τιμής και της αξιοπρέπειας με αίμα.⁸¹

⁸¹Φωτιάκης, Σ., (2018, Φεβρουάριος), «Επαναστατικά Ριζίτικα Τραγούδια», Ομοσπονδία Σωματίων Επαρχίας Αμαρίου»
Πηγή: <https://omospamari.gr/epanastatika-rizitika-tragoudia/>

- **Ο φόβος**

Συχνά εμφανίζεται στα ριζίτικα τραγούδια το αίσθημα του φόβου. Οι άνθρωποι επηρεασμένοι από τη δύσκολη καθημερινή τους ζωή και τις αντίξοες ιστορικές περιστάσεις εκδηλώνουν τους φόβους τους μέσα από τον ποιητικό τους λόγο. Όμως υπάρχουν και φορές που παρατηρείται το αντίθετο. Συχνή είναι και η ομολογία «δε φοβούμαι». Ο καταπιεσμένος Κρητικός γνωρίζει πως αν δεν ξεπεράσει τους φόβους του ποτέ δεν θα μπορέσει να υπερασπιστεί την τιμή και την αξιοπρέπεια του, ούτε ποτέ θα αποκτήσει την ελευθερία του. Η αφοβιά του, δεν είναι έλλειψη του φόβου, αλλά φόβος που εκφράζεται με τόλμη και πάλι αντί για υποχώρηση και δραπετεύση. (Χουρδάκης, 2009, σσ. 31-32)

- **Η αηδία**

Οι Ριζίτες με ανεπιτήδευτο ρεαλισμό εκφράζουν αυτό το συναίσθημα είτε μεταφορικά είτε κυριολεκτικά. Συνήθως το εκφράζουν αναφερόμενοι σε ένα κακό γάμο ή ένα κακό προξενιό:

*...Μα προξενιό μου φέρανε μια κοπελιά να πάρω,
καλλιιά μου 'ταν μα το Θεό να βλοηθώ το Χάρο...*

(Χουρδάκης, 2019, σ. 33)

Σύμφωνα με τον Ν. Χουρδάκη (2019), το συναίσθημα της αηδίας είναι αρχέγονο και ζωτικής σημασίας, διότι μας προφυλάσσει πολλές φορές από πηγές μόλυνσης (ασθένειες μεταδοτικές, αλλοιωμένες τροφές). Ιδιαίτερα οι επιδημίες γρίπης, οστρακιάς, πανούκλας αφάνιζαν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού τα παλαιότερα χρόνια.

- **Η έκπληξη**

Έκπληξη νιώθει κανείς όταν βρεθεί μπροστά σ' ένα απρόσμενο γεγονός, είτε ευχάριστο (συνάντηση με μια όμορφη κόρη), είτε δυσάρεστο (ατύχημα που προκαλεί θάνατο). Η έκπληξη εισάγεται με ερωτηματική αντωνυμία:

...Ποιος είδε ήλιο την αυγή κι άστρι το μεσημέρι;

Σύμφωνα με τον Χουρδάκη, όλα τα παραπάνω συναισθήματα ο Κρητικός τα ένιωθε να τον διαπερνούν σύγκορμα χωρίς να τα παραβλέπει ή να τα απωθεί. (Χουρδάκης. 2019, σ.16-35)

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι στα ριζίτικα τραγούδια συναντά κανείς συναισθήματα ατόφια και αυθεντικά τα οποία με τρόπο αυθόρμητο και ανεπιτήδευτο αντικατοπτρίζουν τον ιδιαίτερο ψυχισμό των απλών ανθρώπων και περιγράφουν ρεαλιστικά το υπαρξιακό και κοινωνικό τους γίνεσθαι.

11. Η ιστορία της Κρήτης μέσα από τα ριζίτικα τραγούδια

Μέσα από το ριζίτικο τραγούδι, με γλώσσα απλή και κατανοητή, ο Κρητικός περιγράφει την καθημερινότητά του, τις σκέψεις, τα συναισθήματα, τον κόσμο του. Εξιστορεί γεγονότα που άκουσε ή έζησε από τα βυζαντινά χρόνια ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Η εξιστόρηση των γεγονότων εμπεριέχει πολλές ανακρίβειες αλλά και υπερβολές, καθώς έπλασε ήρωες πέρα από τα ανθρώπινα μέτρα, όπως τους είχε ανάγκη εκείνους τους δύσκολους καιρούς. Ωστόσο, μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία που μαρτυρούν πώς ο απλός και αγράμματος άνθρωπος βίωσε όσα συνέβησαν στην Ελλάδα, αλλά και στον μικρό του τόπο και τα μετέδωσε στις επόμενες γενιές.

Ένα από τα παλαιότερα τραγούδια ανάγεται στην εποχή της Ενετοκρατίας και αναφέρεται στις επιδημίες που έπληξαν τον ντόπιο πληθυσμό, κυρίως εκείνο των Χανίων, χωρίς να κάνει διάκριση σε Ενετούς αποίκους και Κρητικούς:

Αυτά 'ναι τα Χανιά τα παινεμένα, που ήτο σα το ρόϊδιγεμομένα.

Ο Χάρος κι η πανούκλα το μαθαίνουν, σσι εικοσιδυό του Αυγούστου κατεβαίνουν,

*κι εις τα καράβια μπαίνουν κι αρμενίζουν κι ωσάν τσοι μαύρες σκύλες
σουριανίζουν⁸²....*

Ένα άλλο ριζίτικο αναφέρεται με ύφος σπαραγμού στην άλωση του Μεγάλου Κάστρου (Ηράκλειο) το 1669:

*Κάστρο και που 'ναι οι πύργοι σου και τα καμπαναριά σου
και που 'ναι οι αντρειωμένοι σου, τα όμορφα παλικάρια...*

(Αποστολάκης, 2010, σ.129)

Πλήθος ριζιτικών τραγουδιών αναφέρονται στην περίοδο της τουρκοκρατίας, στις αμέτρητες επαναστάσεις των Κρητικών, στους ήρωες τους (Κόρακας, Χατζημιχάλης Γιάνναρης, Μυλωνογιάννης, Σκαλίδης, Δασκαλογιάννης), οι οποίοι πήραν τη μορφή θρύλου. Στο παρακάτω, διαβάζουμε το όνομα του Δασκαλογιάννη και των άλλων οπλαρχηγών στα Σφακιά:

*“Μ’ από τον Πατσιανό κινούν μια δεκαρέ αντρειωμένοι,
μια δεκαρέ, δωδεκαρέ, σωστοί σα δεκαπέντε,
να βγούνε στην Ανώπολη να βρουν τσι καπετάνιους,
να βρουν τον Δασκαλογιαννιό και τον Ζαμπετογιώργη,
να βρουν και τον Πρωτόπαπα και τον Μιχελιουδόπαπα από τον Αη Γιάννη,
να βρουν και τον Καραμουσά απ’ την Αγιά Ρουμέλη...*

(Αποστολάκης, 2010, σ.133)

Ένα άλλο ριζίτικο αναφέρεται στην καταστροφή της Ανώπολης από τους Τούρκους το 1771 σε αντίποινα για την δράση του Δασκαλογιάννη:

*Άχι καημένη Ανώπολη και που 'ναι οι καπετάνιοι,
που 'ναι οι γι αντρειωμένοι σου κι οι συμβουλάτοροί σου.
Α' μένα οι γι αντρειωμένοι μου κι οι συμβουλάτοροί μου,
η μαύρη γής τσι ρέγεται κι ο τόπος μου τσι κλαίει...*

⁸²Μέλια, (2014, Ιούλιος,14), «Η ιστορία της Κρήτης μέσα από το ριζίτικο τραγούδι», ΑΒΕΡΩΦ- Διαδικτυακό Θωρηκτό
Πηγή: <https://shorturl.at/6Iwsp>

(Αποστολάκης, 2010, σ.135)

Ο πόθος των Κρητικών να αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό και να αποκτήσουν την ελευθερία τους διαφαίνεται στο μήνυμα που στέλνουν στον σουλτάνο μέσα από το ριζίτικο:

*Εσιγανέψαν οι καιροί, παψάνε κι οι ανέμοι,
πάψαν κι εσένα οι στρατές σου Σουλτάνο αφού την Κρήτη...*

(Αποστολάκης, 2010, σ.154)

Η επανάσταση του Θερίσου το 1905, η ηγετική φυσιογνωμία του Βενιζέλου και οι άλλοι οπλαρχηγοί που τον πλαισιώνουν γίνονται θρύλος και τραγούδι:

*Στσι Αλιάκες εις το Θέρισσο, εις έναν βράχο πάνω,
κάθετ' ένας σταυραητός με τσι χρυσές φτερούγες⁸³..*

Οι Κρητικοί δεν πολέμησαν μόνο στην Κρήτη. Συμμετείχαν επίσης στον μακεδονικό αγώνα και στους βαλκανικούς πολέμους. Η λαϊκή μούσα ύμνησε τα κατορθώματά τους, αλλά και τους θρήνησε. Πολλές φορές, τα ριζίτικα που αναφέρονται σε αυτούς τους πολέμους, όπως και σε όλους τους άλλους που αναπόφευκτα υπήρξαν θύματα, μοιάζουν με μοιρολόγια.

*Με γέλασε ο αυγερινός, τα άστρον και το φεγγάρι
και βγήκα νύχτα στο βουνό, πριχού να ξημερώσει
κι άκουσα τσι κυπάρισσους και άκουσα τσι πρίνους,
άκουσα πέτρες και κλαδιά να λένε μοιρολόγια.
Εκλαίγανε τσι Κρητικούς αφού `ναι σκοτωμένοι,
στην Ήπειρο, στον πόλεμο και στην Μακεδονία,
εκλαίγα κι εθρηνούσαν τσι...*

(Αποστολάκης, 2010, σ.158)

⁸³Μέλια, (2014, Ιούλιος,14), «Η ιστορία της Κρήτης μέσα από το ριζίτικο τραγούδι», ΑΒΕΡΩΦ- Διαδικτυακό Θωρηκτό
Πηγή: <https://shorturl.at/6Iwsp>

Η μάχη της Κρήτης και η Γερμανική Κατοχή (1940-45) συμπληρώνει την ιστορία της Κρήτης μέσα από το ριζίτικο. Τα ριζίτικα τραγούδια αυτής της περιόδου, όπως και τα άλλα που δημιουργήθηκαν τους κατοπινούς χρόνους ονομάζονται Νεοριζίτικα:

Φωνή και κλάημαν άκουσα στου Γαλατά το λόφο.

Μη Χάροντας επέρασε, θανατικό μην ήρθε;

(Αποστολάκης, 2010, σ.163)

Σε όλα αυτά και σε πολλά άλλα ριζίτικα προβάλλεται η ιστορία της Κρήτης, γραμμένη με αίμα και τραγούδι. Μέσα από τους στίχους τους τραγουδιέται ανδρεία, η λεβεντιά, η πρεπεία, ο πολιτισμός των ανθρώπων της. Και είναι σημαντικό στους δύσκολους καιρούς που διανύουμε να γυρνάμε πίσω και να αφουγκραζόμαστε αυτές τις φωνές, τις γεμάτες πάθος, αξιοπρέπεια, φλόγα, δύναμη ψυχής.

12. Νεοριζίτικα

Ο όρος «Νεοριζίτικα» αναφέρεται στα τραγούδια εκείνα που γράφτηκαν τις τελευταίες δεκαετίες. Οι ριζιτολόγοι τα βάφτισαν με αυτό το όνομα προκειμένου να τα χαρακτηρίσουν ως καινούρια ριζίτικα και να τα διαχωρίσουν από τα παλιά. Ο Γεωργακάκης αναφέρει ότι μια διαφορά ανάμεσα στα παλιά και τα καινούρια ριζίτικα είναι πως ενώ τα πρώτα αναφέρονται σε πρόσωπα και γεγονότα που συνέβησαν πέρα από τα όρια της Κρήτης, σε πανελλήνιο επίπεδο και σε βάθος αιώνων, τα δεύτερα αναφέρονται σε συγκεκριμένα πρόσωπα και γεγονότα που συνέβησαν στη δυτική Κρήτη και σε συγκεκριμένο χρόνο: «Όμως τα νεοριζίτικα του Μακεδονικού αγώνα των Κρητικών (αρχές περασμένου αιώνα) και η μάχη της Κρήτης- Γερμανική Κατοχή (1941-1945) δημιουργήθηκαν ή ταυτόχρονα είτε λίγο αργότερα από τα περιγραφόμενα συμβάντα» (Γεωργακάκης, 2020, σ.69)

Σύμφωνα με τον Ν. Ψαρό (2016, σ. 26), κάποιιο χρησιμοποιούν τον όρο Νεοριζίτικα θέλοντας με αυτό το «νέο-» να τα υποβιάσουν «να τα χαρακτηρίσουν σαν πρόσκαιρες, ξεθυμασμένες και ύστερες αναλαμπές, κάποιας φωτιάς, που από καιρόν κιόλας τα ξύλα της έχουν τελειώσει και νεκρή πλέον πρέπει να καταλογίζεται. Δηλαδή ξεγράφει τα καινούρια και νεκρολογεί τα παλιά». Επίσης, κάποιιο άλλοι

ισχυρίζονται ότι τα Νεοριζίτικα θα πρέπει να απαγορευτούν, διότι μέσα στα τόσα παρακατιανά και ασήμαντα που θα βγούνε, τα παλιά θα θαφτούνε και θα αφανιστούν. Αυτό, κατά τη γνώμη του, είναι λάθος διότι ο θησαυρός, το αληθινό χρυσάφι δεν χάνεται, πάντα θα λάμπει μ' όσα χρώματα κι αν σκεπαστεί. Άλλωστε, όπως αναφέρει, τα παλιά ριζίτικα είναι ανθρώπινα δημιουργήματα που όσο τέλεια κι αν είναι πάντα υπάρχει το ενδεχόμενο να ξεπεραστούν.

Υπάρχει και η άποψη της μερικής απαγόρευσής τους, δηλαδή να βγαίνουν μόνο όσα αξίζει να ακουστούν και να τραγουδηθούν. Ο Νίκος Ψαρός (2016) όμως ισχυρίζεται ότι και αυτό δεν είναι σωστό διότι τα ριζίτικα «δεν είναι ιστορικές αναφορές και το μέγεθος της τέχνης δεν εξαρτάται από τις υποθέσεις της, αλλά από τα κάλλη της. Όταν συμβαίνει τ' αντίθετο, χαμωτή κι ανάπηρη 'ναι και κούντουρες⁸⁴ οι στράτες της». Από την άλλη δεν πρέπει να αγνοήσουμε τη δίψα και την όρεξη του κρητικού λαού να εκφράζεται με ριζίτικους σκοπούς.

Στην εποχή μας, όλα τα Νεοριζίτικα έχουν στίχους δεκαπεντασύλλαβους⁸⁵. Όμως, ενώ με τους πολυσύλλαβους στίχους τα νοήματα αποδίδονται, υπάρχει το πρόβλημα με ποιον από τους παλιούς σκοπούς θα τραγουδηθεί το καθένα. Κάποιοι ισχυρίζονται: τα χαρούμενα με τους χαρούμενους και τα λυπητερά με τους λυπητερούς. Αυτό, κατά τη γνώμη του Ν Ψαρού, δεν είναι σωστό γιατί για κάθε ριζίτικο σκοπό τραγουδιούνται το ίδιο όμορφα και τραγούδια με τελείως άσχετα και αλλοπρόσαλλα νοήματα και συναισθήματα. Συνεχίζοντας, πιστεύει ότι θα ήταν σίγουρα ευτύχημα να δημιουργηθούν και για τα Νεοριζίτικα καινούριοι σκοποί (νεοσκοποί), πράγμα όμως που το θεωρεί δύσκολο, γιατί όσο κι αν το προσπάθησαν αυτό ξακουστοί μουσικοί, μόνο διασκευές έκαναν.

Για να έχει ένα Νεοριζίτικο το δικαίωμα να βαστά και να σηκώσει το όνομά του, θα πρέπει κατά τον Ψαρό (2016, σ.27), απαραίτητα να έχει τα παρακάτω τρία στοιχεία:

- 1) Ο ποιητικός λόγος θα πρέπει να είναι «υψηλής και παρθένας έμπνευσης. Λόγος φτερωτός, εξαΰλωμένος, λουλουδιασμένος», τέτοιος που να γοητεύει και να συγκινεί ακόμα και τον πιο αμόρφωτο.

⁸⁴κούντουρες = θημωνιά, μεγάλος σωρός από στάχνα αποτελούμενος από πολλές κούντουρες
Πηγή: <https://lexikolefkadas.gr/thimonia/>

⁸⁵Ίσως γιατί κατά την άποψη του Ν. Ψαρού οι στιχουργοί τους δυσκολεύονταν με τους άλλους στίχους, ή γιατί τους αγνοούσανε ή γιατί δεν τους αρέσανε, ή γιατί ότι κι αν κάνανε ήταν διασκευές πάνω σε παλιούς δεκαπεντασύλλαβους. (Ψαρός Ν., «Λευκορίτικα», Αθήνα, 2016, σ.28)

- 2) Ο λόγος δεν πρέπει να είναι διονυσιακός, αλλά δωρικός. Να είναι δηλαδή «αρχοντικός ανθόκηπος με μερακλή και πιτήδιο κηπουρό του νου [...] Να μοιάζει με τα σφακιανά σακούλια κι όχι τ' ανωγειανά βουργάλια: να 'ναι σφιχτοφαμένος, γαϊτανομαργελωμένος, και βαθύχρωμος – κι όχι σκουλάτος, φανταχτερός και φουνταλίδικος».
- 3) Η γλώσσα του πρέπει να είναι η παραδοσιακή κρητική αλλά όχι η κοινή, αλλά η «ποιητική»: που χρησιμοποιεί κι άλλες λέξεις αλλά αλλαγμένες (με μορφή που δε μοιάζει τόσο κρητική αλλά λαϊκοβυζαντινή). Τέλος, τα Νεοριζίτικα όπως και τα παλιά πρέπει να είναι «παστρικά» από τούρκικες λέξεις.

Επίσης, κατά τη γνώμη του, θα πρέπει οι ήρωές του να είναι ξανθοί και σγουροί όπως είναι και οι ήρωες στα παλιά ριζίτικα τραγούδια.⁸⁶ Το νόημά τους να είναι συμπυκνωμένο και να περιλαμβάνεται σε όσο το δυνατό λιγότερους στίχους⁸⁷, δηλαδή μόνο σε όσους τραγουδιούνται.

Ο Ε. Καψωμένος (1979, σσ. 23-29) αναφέρει ότι την περίοδο 1941-45 (Μάχη της Κρήτης-Αντίσταση) γράφτηκαν 50 ριζίτικα τραγούδια τα οποία έχουν συντεθεί πάνω σε «τυπικές φόρμες της λαϊκής προφορικής παράδοσης». Ξεκινούν με τα τυπικά εισαγωγικά μοτίβα και καταφέρνουν να κερδίσουν τον ακροατή με το θέμα τους καθώς εκφράζουν τη συλλογική εμπειρία και την ενιαία στάση του λαού απέναντι στους κατακτητές. Αναφέρονται στην επιδρομή των Γερμανών, στις σφαγές και καταστροφές, στις μάχες, στην κατάκτηση, στην αντίσταση, στην προδοσία, στο αγωνιστικό ήθος...

Το παρακάτω Νεοριζίτικα αναφέρεται στην καταστροφή της Καντάνου (επαρχία Σελίνου Χανίων) ύστερα από αντίσταση των κατοίκων στους Γερμανούς κατακτητές.

Από την Κάντανο έρχομαι

Από την Κάντανο έρχομαι

κι αφού τ' Αποπηγάδι.

Δε με ρωτάνε ιντά 'μαθα

⁸⁶Σε αντίθεση με τους ήρωες των μινωδιονυσιακών περιοχών που είναι σκούροι και μελαχρινοί.

⁸⁷Τρεισήμισι ή τεσσερισήμισι στίχους για τα τραγούδια της τάβλας ενώ για τα τραγούδια της στράτας περισσότερους

*Δε με ρωτάνε ιντά 'δα;
Είδα τα σπίθια τρόχαλο
τσ' αυλές χορταριασμένες
και μέσα στα χαλάσματα
'νους Γερμανού το μνήμα
και δίπλα μαρμαρόπετρα
κι έγγραφ' αυτά τα λόγια:*

*«Εδώ 'τανε η Κάντανος
και καταστρέψανέ-ν-τη».
Γιατί 'καμε πολλές ζημιές
στον Γερμανού τ' ασκέρι.*

*Μα η Κάντανος εχτίστηκε
καλύτερα από πρώτα⁸⁸...*

Επίσης, ο Ε. Καψωμένος (1979, σ.17) αναφέρει ότι τη δεκαετία 1940-50, από τη Γερμανική Κατοχή μέχρι το τέλος του εμφυλίου πολέμου, παρατηρείται εξάπλωση του δημοτικού (ανάμεσα τους και τα ριζίτικα), σε αντίθεση με την επόμενη δεκαετία που παρατηρείται ύφεση. Από το 1963 περίπου ξανακερδίζει τη θέση του στις λαϊκές γιορτές ενώ παρατηρείται μια νέα υποχώρησή του τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας. Με την ανάπτυξη του λαϊκού κινήματος το 1972 εμφανίζει μια νέα έξαρση. Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις διακυμάνσεις οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η παράδοση του δημοτικού τραγουδιού τονώνεται και εξαπλώνεται σε περιόδους που ο λαός συμμετέχει ενεργά στην ιστορία. Μια άλλη σημαντική διαπίστωση είναι ότι εξακολουθούν να γράφονται και να τραγουδιούνται δημοτικά τραγούδια, είτε είναι ριζίτικα, είτε μαντινάδες είτε άλλα είδη.

⁸⁸Ανδρουλάκης Ν., «Από την Κάντανο έρχομαι», Kithara.to
Πηγή: <https://shorturl.at/rmdKS>

13. Ριζίτικο-μαντινάδα: ομοιότητες και διαφορές

Τα ριζίτικα και οι μαντινάδες είναι τα πιο ιδιαίτερα και διαδεδομένα είδη της κρητικής ποίησης. Κάθε ένα έχει τη δική του χάρη και ιδιομορφία και εκφράζουν με μεγαλόπνοο και πολυδύναμο τρόπο την αθάνατη ψυχή των Κρητικών. Αποτελούν τον ποιητικό τρόπο έκφρασης και εξωτερίκευσης του συναισθηματικού τους κόσμου. Σύμφωνα με τον Μουτζούρη (Μουτζούρης κ.ά., 2009, σσ. 77-102), συγκρίνοντάς τα μπορούμε να παρατηρήσουμε και να επισημάνουμε τα εξής:

- Τα ριζίτικα τραγούδια καλλιεργήθηκαν κυρίως στη Δυτική Κρήτη (Χανιά - Ρέθυμνο) ενώ οι μαντινάδες στην Ανατολική Κρήτη (Ηράκλειο- Λασιθί).
- Οι μαντινάδες είναι κατά κανόνα δίστιχες, ομοιοκατάληκτες ενώ τα ριζίτικα τετράστιχα, πεντάστιχα, πολύστιχα και συνήθως ανομοιοκατάληκτα. Τα ριζίτικα ομοιοκατάληκτα είναι σπάνια.
- Οι μαντινάδες τραγουδιούνται και από άντρες και από γυναίκες, συνήθως με συνοδεία οργάνων (κυρίως βιολί, λύρα, ασκομαντούρα), ενώ τα ριζίτικα αποκλειστικά από άντρες χορικά και αντιφωνικά, από δύο ανδρικούς χορούς τραγουδιστών.
- Οι μαντινάδες λέγονται μετά από μερικά ριζίτικα, με γρηγορότερο ρυθμό και μουσική και συνήθως έχουν παρεμφερές περιεχόμενο με εκείνο του ριζίτικου. Έτσι δίνεται η ευκαιρία και στις γυναίκες να συμμετέχουν στο γλέντι.
- Ο στίχος και στα δύο αυτά είδη είναι συνήθως ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος. Υπάρχουν όμως και ριζίτικα με οχτασύλλαβους ή επτασύλλαβους στίχους ιαμβικούς ή τροχαϊκούς ανομοιοκατάληκτους. Σπανιότερα είναι εκείνα με ενδεκασύλλαβους ή δεκατρισύλλαβους ανομοιοκατάληκτους στίχους.
- Ως προς το ύφος, τα ριζίτικα τραγούδια είναι πιο δωρικά, πιο επικά, πιο λυρικά, πιο μεγαλόπρεπα και πιο βαριά. Οι μαντινάδες είναι πιο ιωνικές (παρά την επιγραμματική και λακωνική τους μορφή), πιο «τσαχπίνες», πιο ευέλικτες. Τη σοβαρότητα και τη στιβαρότητα του ριζίτικου τραγουδιού την αμβλύνει κατά κάποιον τρόπο η μαντινάδα που τραγουδιέται μετά από αυτό και αποτελεί μια ευχάριστη έκπληξη. Έτσι, ο αυστηρός δωρικός του τόνος γίνεται πιο ελαφρύς όταν αυτό συνοδεύεται από μαντινάδα.

- Ως προς το περιεχόμενο πραγματεύονται πάνω κάτω τα ίδια θέματα τα οποία καλύπτουν όλες τις πτυχές της ζωής και της ιστορίας της Κρήτης.
- Και τα δύο είδη ανήκουν στα παλαιότερα δημοτικά τραγούδια. Τα ριζίτικα ξεκινούν από τους μεταβυζαντινούς χρόνους (απελευθέρωση της Κρήτης από το Νικηφόρο Φωκά), ενώ οι μαντινάδες είναι ιστορικά νεότερες και έχουν την αρχή τους στον 15^ο κυρίως αιώνα. Και τα δυο φτάνουν ως τις μέρες μας.
- Η αισθητική τους αξία είναι μεγάλη, καθώς εμπεριέχουν πλήθος στοιχεία (παρομοιώσεις, μεταφορές, προσωποποιήσεις, εικόνες, αντιθέσεις, κοσμητικά επίθετα, αλληγορίες, μεταφορές, παρηγήσεις). (Παυλάκης, 1997, σσ. 10-12)
- Τα ριζίτικα είναι δημοτικά τραγούδια που χρειάζονται έναν προικισμένο άνθρωπο για να τα συνθέσει. Μετά περνούν στο στόμα του λαού και ο χρόνος θα δείξει ποια θα αντέξουν. Η μαντινάδα χρειάζεται άλλη τεχνική και είναι πολλές φορές αποτέλεσμα αυτοσχεδιασμού.
- Συστατικά στοιχεία και των δύο ειδών είναι η ντόπια λαλιά, το κρητικό γλωσσικό ιδίωμα.

14. Η αξία του ριζιτικού τραγουδιού-Γιατί πρέπει να διασωθεί

Ο Ερατοσθένης Καψωμένος, στην εκδήλωση που έγινε στις 27 Αυγούστου 1919 στο θέατρο της Ανατολικής Τάφρου στα Χανιά με τίτλο «Γιορτή του Ριζιτικού», μίλησε για την αξία του ριζιτικού τραγουδιού και εξήγησε τους λόγους που θα πρέπει αντιμετωπιστεί σοβαρά και να διασωθεί⁸⁹.

Ο πρώτος λόγος είναι διότι «είναι το πιο δικό μας από τα δημιουργήματα της λαϊκής προφορικής παράδοσης». Γεννήθηκε στα χωριά της «Ρίζας» και αναφέρεται σε ό,τι έχει σχέση με αυτά. Η άγρια ομορφιά της φύσης της Μαδάρας, με τα βαθιά της φαράγγια, τις μεγαλοπρεπείς κορφές της, τ' αγρίμια και τα δέντρα της, ο αντίλαλος από «τσι πέτρες που τσουροβολούν στα γκρεμνά», όλα έχουν μετουσιωθεί σε λόγο και μουσική. Μιλάει για τον κόσμο της τοπικής κοινωνίας, τους άρχοντες, τους αντρειωμένους, τους βοσκούς, τους γλεντιστάδες, για γυναίκες με απaráμιλλη

⁸⁹Καψωμένος, Ε. (2019, Σεπτέμβριος, 10). «Γιατί πρέπει να σωθεί το ριζιτικό τραγούδι». ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ
 Πηγή:<https://www.eks-ik.eu/politistikos-draseis/synedria-symposia-imerides/179-giati-prepei-na-sothei-to-rizitiko>

ομορφιά. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι τα τραγούδια αυτά τα τραγουδούσε όλη η τοπική κοινότητα, όλοι είχαν το δικαίωμα να πάρουν μέρος ισάξια στο τραγούδι, ακολουθώντας εθιμοτυπικά τη σειρά του ο καθένας. Σε αντίθεση με την εποχή μας, οι άνθρωποι τότε δεν ήταν παθητικοί θεατές και ακροατές, αλλά συμμετείχαν σ' αυτήν την τελετουργία.

Το ριζίτικο τραγούδι δεν αλλοτριώθηκε από ξένες επιρροές, παρέμεινε ως τις μέρες μας καθαρό, αυθεντικό, γνήσιο. Είναι ακόμα και σήμερα η «αυθεντική έκφραση του τοπικού λαϊκού πολιτισμού μας». Τα γνωρίσματα που το κάνουν μοναδικό και ιδιαίτερο είναι το μέλος (μελωδία) και η τελετουργική τάξη κατά την εκτέλεσή του. Αυτά τα δύο στοιχεία και ο τρόπος που συνδυάζονται δεν συναντώνται σε καμιά άλλη περιοχή. Οι σκοποί, οι οποίοι προϋπάρχουν του στίχου, είναι ένα στοιχείο πολύτιμο που έχει τις ρίζες του στη βυζαντινή μουσική και έφτασε αναλλοίωτο ως τις μέρες μας μέσα από την προφορική παράδοση. Το μέλος και η τελετουργία είναι ίσως «ό,τι έχει απομείνει απ' την αρχαία Δωρική Χορική ποίηση». Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι το ριζίτικο τραγούδι είναι ο τελευταίος «λώρος» που, σε πείσμα των καιρών, μας δένει ακόμα με τις αρχαίες μας ρίζες⁹⁰.

Ένα άλλο στοιχείο που συγκλίνει στην άποψη ότι τα ριζίτικα τραγούδια είναι πολύτιμα και πρέπει να διασωθούν είναι ότι αποτελούν παιδευτικό αγαθό και «κρατούν ζωντανή στην κοινή συνείδηση τη διαχρονική μας ιστορία». Αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα που ξεκινούν από τη βυζαντινή εποχή και φτάνουν ως το πρόσφατο παρελθόν μας. Το γεγονός αυτό σύμφωνα με τον Ε. Καψωμένο «μαρτυρεί ότι το ριζίτικο τραγούδι δεν είναι μουσειακό είδος αλλά συντηρείται και αναπαράγεται σε κάθε κρίσιμη ιστορική φάση, όπου ο λαός γίνεται πρωταγωνιστής της Ιστορίας». Πρόκειται για μια διαχρονική ποιητική παράδοση που κρατά τη μνήμη ζωντανή και συνδέει το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον μας.

Σύμφωνα με τον Ν. Πετρουλάκη⁹¹ (1994, σσ. 3-23), το ριζίτικο τραγούδι αποτέλεσε και αποτελεί μια μορφή «άτυπης αγωγής» που καθορίζει και προάγει τις ανθρώπινες ηθικές αξίες, ενώ ταυτόχρονα παρέχει στους νέους ανώτερες εμπνεύσεις, ψυχή, ιδανικά. Η θρησκευτική πίστη, η ανάπτυξη της οικολογικής συνείδησης, η

⁹⁰Καψωμένος, Ε. (2019, Σεπτέμβριος, 10). «Γιατί πρέπει να σωθεί το ριζίτικο τραγούδι». ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ

Πηγή: <https://www.eks-ik.eu/politistikos-drasesis/synedria-symposia-imerides/179-giati-prepei-na-sothei-to-rizitiko>

⁹¹Πετρουλάκης, Ν., 1994, «ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ Παιδαγωγική και Κοινωνιολογική προσέγγιση» (χ.ε.)

αναγκαιότητα και η σπουδαιότητα της οικογένειας ως ακρογωνιαίος λίθος της κοινωνίας μας, οι αρετές όπως η φρονιμάδα, ο σεβασμός, η αξιοπρέπεια, η αγάπη προς τον συνάνθρωπο που μπορεί κάποιες φορές να φτάσει στα όρια της αυτοθυσίας, η λεβεντιά, η επιδίωξη της τελειότητας, η ευγνωμοσύνη, η ανθρωπιά, η πρεπιά⁹², η αξιολόγηση σκέψεων και πράξεων είναι αξίες διαχρονικές και πανανθρώπινες που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά μέσα από τη λαϊκή προφορική μας παράδοση.

Στο ίδιο μοτίβο, ο Ε. Καψωμένος αναφέρει ότι τα ριζίτικα τραγούδια αναπαράγουν τα πολιτισμικά πρότυπα και συνθέτουν την ιδιαίτερη ταυτότητα της τοπικής μας κοινωνίας μέσα από άγραφους αξιακούς κώδικες που ανάγονται στις αρχές της ελληνικής ιστορίας και προϊστορίας. Χαρακτηριστικά αναφέρει τα «τραγούδια της ξενιτιάς», τα οποία έχουν ως ποιητικό αρχέτυπο την ομηρική Οδύσσεια και τον «Ηρωα-Προμάχο», ο οποίος δεν διστάζει να αναμετρηθεί με το θεριό και να θυσιαστεί σαν άλλος Προμηθέας για το συλλογικό καλό (Προμηθεϊκή ιδέα).

Αξίζει τέλος να αναφέρουμε ότι τα ριζίτικα μπορούμε να τα θαυμάσουμε, να τα εκτιμήσουμε και να τα επαινέσουμε για την εκφραστική τους δύναμη και τελειότητα, την ακριβολογία, τον πλούτο των νοημάτων τους, την ευγενική τους λεπτότητα, το βάθος και τη μεγαλοπρέπεια των αισθημάτων που εκφράζουν, την ωραιότητα και λυρικήτητα των εικόνων τους, την ποιητική τους αφέλεια, το πλησίασμά τους στο παραμύθι (ένας άλλος τρόπος εξαΰλωσης της ύλης και μετουσίωσής της σε πνεύμα). (Ν. Ψαρός, 2016, σ. 18-20)

Αναμφισβήτητη, μέγιστη και διαχρονική είναι η αξία του Ριζίτικου τραγουδιού. Τόση που, κατά τον Ν. Ψαρό, (2016, σ.21), αν δινόταν βραβείο Νόμπελ για τη δημοτική ποίηση, σίγουρα τα ριζίτικα «θα 'χαν απόλυτα το δικαίωμα να το διεκδικήσουν και πιθανότητες πολλές να το πάρουν». Ο Ε. Καψωμένος⁹³ διατυπώνει την άποψη ότι έχουν πλέον ωριμάσει οι συνθήκες «για να επιδιώξουμε την επίσημη αναγνώριση της οικουμενικότητάς του, καταθέτοντας πρόταση στην UNESCO, να ανακηρυχθεί σε *Μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς*».

⁹² Αξιοπρέπεια, ευπρέπεια, ομορφιά / Αυτό που πρέπει ΠΗΓΗ CRETANS-Ηθη, έθιμα, παραδόσεις, λαογραφία & ιστορία της Κρήτης

Πηγή : <https://www.cretans.gr/kritiko-lexiko/prepia/>

⁹³ Καψωμένος, Ε. (2019, Σεπτέμβριος, 10). «Γιατί πρέπει να σωθεί το ριζίτικο τραγούδι». ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ

Πηγή: <https://www.eks-ik.eu/politistikes-drases/synedria-symposia-imerides/179-giati-prepei-na-sothei-to-rizitiko>

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Το δεύτερο μέρος της εργασίας αποτελείται: α) από συνεντεύξεις του κ. Πατεράκη και του κ. Καλαϊτζάκη, οι οποίοι ασχολούνται με το ριζίτικο τραγούδι και β) από τη δημιουργική γραφή ριζιτικών τραγουδιών.

Θεώρησα σημαντικό, προκειμένου να συμπληρωθεί η μελέτη, να συμπεριλάβω τα λόγια και τις σκέψεις τους ανθρώπων που η ψυχή τους έχει διαποτιστεί από το ριζίτικο τραγούδι και είναι ένα κομμάτι αναπόσπαστο του συναισθηματικού τους κόσμου και της φιλοσοφίας τους. Επίσης, η δημιουργία τραγουδιών, τα οποία έχουν τη μορφή και τα χαρακτηριστικά των ριζιτικών, προσθέτει ένα μικρό λιθαράκι στο μεγάλο κεφάλαιο που λέγεται παραδοσιακό κρητικό τραγούδι.

1. Συνεντεύξεις

- **Πατεράκης Θανάσης⁹⁴ (Λαογράφος-Ποιητής)**

-Τι είναι για σας ριζίτικο τραγούδι;

-Το ριζίτικο τραγούδι είναι ένα από τα πιο σημαντικά είδη της κρητικής ποίησης και εκφράζει πολλά συναισθήματα του λαού, όχι μόνο ιστορικά αλλά φυσιολατρικά, θρησκευτικά και καλύπτει σχεδόν όλες τις πτυχές της ζωής και του κόσμου.

⁹⁴Ο Θανάσης Πατεράκης κατάγεται από το Κουστογιέρακο, ένα μικρό και ιστορικό χωριό της επαρχίας Σελίνου. Από μικρός τον μάγεψε η παράδοση σε όλες τις μορφές της (κρητική λογοτεχνία, ριζίτικο τραγούδι, μουσική, χορός) και ασχολήθηκε με πολύ μεράκι με όλα αυτά. Το ριζίτικο τραγούδι υπήρξε προσωπικό του βίωμα.

Κατά καιρούς έχει δημοσιεύσει ιστορικά κείμενά του σε κρητικά έντυπα όπως «Τα χρονικά Κισάμου και Σελίνου», τα «Κρητικά Επίκαιρα» κ.ά. Υπήρξε επί 27 χρόνια χορευτής του «Παγκρήτιου Ομίλου Βρακοφόρων» και δάσκαλος κρητικών και ελληνικών χορών σε πολλούς άλλους συλλόγους όπως ο «Λαογραφικός Όμιλος Σελίνου». Παράλληλα ασχολήθηκε με την κρητική ποίηση και έχει εκδώσει πέντε βιβλία: «ΑΝΤΙΑΛΛΟΣ ΠΑΛΙΟΥ ΚΑΙΡΟΥ», «ΑΕΤΟΣ ΤΣΗ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗΣ», «ΞΟΜΠΛΙΑΣΤΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΡΗΤΗ ΛΕΒΕΝΤΟΓΕΝΝΑ», «ΣΤΑ ΖΑΛΑ ΤΩΝ ΠΡΟΓΟΝΩΝ» καθώς και μια ποιητική συλλογή με τίτλο «ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΗ ΖΩΗ».

-Πότε ήρθατε για πρώτη φορά σε επαφή με το ριζίτικο τραγούδι;

-Από μικρό παιδί, από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου γιατί πάντα στα τραπέζια μας αλλά και γενικότερα εδώ στη δυτική Κρήτη είχαμε περισσότερο το ριζίτικο τραγούδι στα επιτραπέζια γλέντια και λιγότερο τη μαντινάδα.

-Πώς γινόταν το γλέντι με ριζίτικα τραγούδια εκείνο τον καιρό;

-Το γλέντι γινόταν με θρησκευτική ευλάβεια μπορώ να πω, είχε κανόνες και νόμους που έπρεπε να τηρούνται απ' όλους. Ένα παράδειγμα θα πω: αν κάποιος ξεκινούσε ένα τραγούδι λάθος, όλη η παρέα έπρεπε να το πάρει λάθος και μόνο η τελευταία στροφή λεγόταν από τον γεροντότερο της παρέας με τον σωστό τρόπο για να του δείξει, χωρίς να θέλει να τον προσβάλει, ότι «παιδί μου, έτσι λέγεται το τραγούδι».

-Τι έχετε κρατήσει στη μνήμη σας από εκείνα τα χρόνια;

-Πολύ όμορφες στιγμές, θυμάμαι το ήθος, τον σεβασμό και όλο αυτό που εξέπεμπε η παρέα, είχε μορφή ιεροτελεστίας για μας στα επιτραπέζια γλέντια μας, κυρίως τον σεβασμό που υπήρχε από τους νεότερους προς τους παλιότερους.

-Τι σας συγκινεί στο ριζίτικο τραγούδι;

-Γενικά η δομή του και η κατασκευή του και ανάλογα σε τι αναφέρεται το καθένα, γιατί είναι και τα ιστορικά ριζίτικα που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα, σε ιστορικά πρόσωπα, στα πάθη, στα βάσανα που περνούσε ο λαός από τους διάφορους κατακτητές και στις επαναστάσεις.

-Πόσο δύσκολο είναι να γράψει κανείς σήμερα ένα ριζίτικο τραγούδι;

-Αν κάποιος θέλει να γράψει ριζίτικο τραγούδι πρέπει να πατήσει ακριβώς πάνω στο πνεύμα των παλιών ανθρώπων, να χρησιμοποιεί οπωσδήποτε την κατάλληλη γλώσσα, την κρητική διάλεκτο και φυσικά την ποιητικότητα που έχει κάθε ριζίτικο, επειδή και αυτό αποτελεί μέρος της ποίησης.

-Ποια είναι η πηγή της έμπνευσής σας;

-Όσο υπάρχουν άνθρωποι υπάρχουν και μεγάλα γεγονότα κι αυτά πάντα σε εξωθούν να γράψεις κάτι γι' αυτό. Πιστεύω ότι αν και λιγοστεύουν αυτοί που γράφουν στις μέρες μας πάντα υπάρχουν άνθρωποι που γράφουν σωστά και τα τραγούδια τους μπορεί να μη γίνονται σήμερα αποδεκτά και γνωστά αλλά μετά από πενήντα-εκατό χρόνια θα 'χουνε μια διαφορετική αξία.

-Σε ποια στοιχεία επικεντρώνεστε όταν γράφετε ένα ριζίτικο τραγούδι;

-Προσπαθώ να πατώ με ευλάβεια στο πνεύμα και τη φιλοσοφία των παλιών ανθρώπων, αυτών που κατασκεύασαν τα ριζίτικα. Προσπαθώ να μπω στο πνεύμα τους γιατί υπάρχουν και τα τραγούδια που έχουν αλληγορική σημασία, που άλλα δηλαδή θες να πεις κι άλλα λες, και άλλα θέματα που είναι πολύ λεπτά και χρήζουν μεγάλη προσοχή, ιδιαίτερη.

-Ποια είναι η γνώμη σας για το νεοριζίτικο τραγούδι;

-Νεοριζίτικα έχουν ονομαστεί τα τελευταία χρόνια, μπορώ να πω τις δυο τελευταίες δεκαετίες. Κανονικά το ριζίτικο δεν πρέπει να αλλάζει ονομασία, είναι ριζίτικο. Ριζίτικα ήταν κι αυτά που γραφτήκανε μετά από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο τα οποία τα ακούμε και σήμερα ακόμα, όπως είναι το «Χίτλερ να μην το καυχηθείς» που το 'γραψε ο παπα-Στελιανός ο Φρατζεσκάκης από το Κακοδίκι που έγινε γνωστό σ' όλη την Κρήτη και αναφέρεται τόσο γλαφυρά στις μέρες εκείνες της Κατοχής. Κανονικά το ριζίτικο πρέπει να λέγεται ριζίτικο και όχι νεοριζίτικο γιατί με την ίδια σκέψη και την ίδια φιλοσοφία και μια μαντινάδα που βγαίνει σήμερα θα πρέπει να λέγεται «νεομαντινάδα» και όχι μαντινάδα.

-Ποια πιστεύετε ότι θα είναι η εξέλιξη του ριζιτικού τραγουδιού;

-Επειδή τα τελευταία χρόνια έχουν δημιουργηθεί πολλές παρέες που ασχολούνται, συγκεκριμένα αυτή τη στιγμή που μιλάμε στον νομό Χανίων είναι σαράντα δύο παρέες ριζιτικού τραγουδιού, κι εγώ ανήκω σε μια παρέα απ' αυτές και βλέπω με μεγάλη μου χαρά ότι συμμετέχουν και νέα παιδιά, δεκαοχτώ-είκοσι χρονών και

δείχνουν ένα μεγάλο ενδιαφέρον και αυτό μου δίνει την ελπίδα και τη βεβαιότητα ότι το ριζίτικο θα συνεχιστεί, γιατί ότι δεν συνεχίζεται είναι καταδικασμένο να πεθάνει.

- **Καλαϊτζάκης Φώτης⁹⁵ (παλιός τραγουδιστής ριζιτικών)**

-Τι είναι για σας ριζίτικο τραγούδι;

-Το ριζίτικο τραγούδι είναι το Α και το Ω για τους Κρητικούς, το κουβαλάνε στο DNA τους. Και για μένα είναι το ίδιο πράγμα.

-Πότε ήρθατε για πρώτη φορά σε επαφή με το ριζίτικο τραγούδι;

-Από μικρό παιδί, από τότε που άρχισα να καταλαβαίνω τον κόσμο ήρθα σε επαφή με το ριζίτικο τραγούδι, καθώς το άκουγα σε διάφορες εκδηλώσεις και γλέντια που γινόταν την εποχή εκείνη στο χωριό μου.

-Πώς γινόταν το γλέντι με ριζίτικα τραγούδια εκείνο τον καιρό; Τι έχετε κρατήσει στη μνήμη σας από εκείνα τα χρόνια;

-Ριζίτικα άκουγα στα πανηγύρια και στις γιορτές που γίνονταν στα σπίτια. Θυμάμαι στα γλέντια τους μεγαλύτερους της παρέας να τραγουδούν με βροντερή φωνή και όλους εμάς ν' ακούμε σιωπηλοί. Προσωπικά, ένιωθα κατάνυξη και δέος, μεταφερόμουν σε ένα άλλο σύμπαν. Άκουγα και κρατούσα στη μνήμη μου τα λόγια και το σκοπό του τραγουδιού για να τα μάθω καλά. Αργότερα, όταν μεγάλωσα τα τραγουδούσα ο ίδιος στις εκδηλώσεις που πήγαινα.

Επίσης, θυμάμαι στους γάμους που γίνονταν στο χωριό μου να βρίσκομαι σε μια άκρη και να παρακολουθώ να περνούν από μπροστά μου τραγουδώντας «ριζίτικα της στράτας» και κρατώντας ένα μπαϊράκι εκείνοι που πήγαιναν να πάρουν τα προυκιά της νύφης ή και την ίδια τη νύφη από το σπίτι της και να τη συνοδεύσουν στο σπίτι του γαμπρού.

⁹⁵Ο Καλαϊτζάκης Φώτης γεννήθηκε στην Κάντανο Χανίων, ιστορικό χωριό και παλιά πρωτεύουσα της επαρχίας Σελίνου. Σπούδασε ηλεκτρονικός και εργάστηκε στον ΟΤΕ. Συμμετείχε στον σύλλογο ριζιτικού τραγουδιού που είχαν δημιουργήσει οι υπάλληλοι του ΟΤΕ.

-Τι σας συγκινεί στο ριζίτικο τραγούδι;

-Τα αισθήματα είναι ανάλογα με το θέμα και το σκοπό του τραγουδιού. Για παράδειγμα, όταν το θέμα ήταν οι αγώνες των Κρητικών για την ελευθερία τους ένιωθα ανάταση ψυχής και κρυφή υπερηφάνεια γιατί κι εγώ ήμουν Κρητικός. Όταν άκουγα τραγούδια που μιλούσαν για χαρές ένιωθα χαρά. Όταν μιλούσαν για τα βάσανα των ανθρώπων, για την ξενιτειά, για τον Χάρο, ένιωθα λύπη και συγκίνηση.

-Ποια είναι η γνώμη σας για το νεοριζίτικο τραγούδι;

-Και σήμερα γράφονται και τραγουδιούνται ριζίτικα τραγούδια τα οποία αναφέρονται σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής. Είναι και αυτά ένα λιθαράκι στον βράχο που λέγεται παράδοση.

-Ποια πιστεύετε ότι θα είναι η εξέλιξη του ριζίτικου τραγουδιού;

-Τα παιδιά σήμερα από μικρά μούνται στο ριζίτικο τραγούδι είτε από την οικογένειά τους είτε από τους παραδοσιακούς συλλόγους στους οποίους συμμετέχουν. Μπορούν κι εκείνα να μάθουν να τραγουδούν και να εκφράζουν τα συναισθήματά τους με το ριζίτικο τραγούδι.

2. Δημιουργική γραφή-Ριζίτικα τραγούδια

Γενικές παρατηρήσεις

Τα ριζίτικα τραγούδια που έγραψα είναι λιτά, πυκνά σε νόημα, ακριβή, λυρικά, με εκφραστική δύναμη. Οι στίχοι είναι δεκαπεντασύλλαβοι ιαμβικοί ανομοιοκατάληκτοι και τελειώνουν σε μονό αριθμό συν μισό. Το λεξιλόγιο είναι κρητικό με διαλεκτικές λέξεις και απουσιάζουν από αυτό τα ξένα γλωσσικά στοιχεία. Εμπεριέχουν πλήθος εκφραστικών μέσων όπως το ασύνδετο σχήμα, οι παρομοιώσεις, οι μεταφορές, οι αλληγορίες, σύνθετες λέξεις, επίθετα ενώ οι οπτικές εικόνες είναι πολλές και έντονες. Η θεματολογία τους ανήκει στη θεματολογία των ριζιτικών

τραγουδιών. Τίτλος σε κάθε ένα από αυτά είναι η αρχή του πρώτου στίχου. Το τέλος μένει πάντα ανοιχτό.

Η δημιουργία των τραγουδιών έγινε ως εξής: πριν ξεκινήσω να γράφω σκεφτόμουν πρώτα το θέμα με το οποίο θα ασχοληθώ (π.χ. αν θα γράψω για την ξενιτιά, για τον ανδρειωμένο, την όμορφη γυναίκα). Στη συνέχεια, τι θα μπορούσα να γράψω. Πολλές φορές, βέβαια, η τελική μορφή του ποιήματος δεν είχε καμία σχέση με την αρχική μου σκέψη, διότι η έμπνευση ήταν εκείνη η οποία το διαμόρφωσε και του έδωσε σχήμα και υπόσταση. Πρόσεχα πάντα ο στίχος να είναι ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος. Για πρώτη φορά δεν με απασχόλησε η ομοιοκαταληξία δεδομένου ότι όλα είναι ανομοιοκατάληκτα. Διαφορετικό όμως είναι το «Νανούρισμα», το οποίο έχει ομοιοκαταληξία και ο στίχος του είναι τροχαϊκός δεκατετρασύλλαβος. Επίσης, το γεγονός ότι γνωρίζω το κρητικό ιδίωμα, αφού γεννήθηκα σε ένα μικρό ορεινό χωριό της επαρχίας Σελίνου, όπου τότε οι άνθρωποι μιλούσαν τα «βαριά κρητικά» και ως προς την προφορά και ως προς το λεξιλόγιο, με βοήθησε πολύ να γράψω τραγούδια που η μορφή τους να μην διαφέρει από τα παλιά ριζίτικα.

Ριζίτικα τραγούδια

Μια κόρη βεργολυγερή

*Μια κόρη βεργολυγερή τον άνεμο ερώτα
αν είδε στι ψηλές κορφές και στω γκρεμνώ τσι άκρες
να κάθεται ένας κυνηγός να κλαίει για την αγάπη.
-Εις τση κορφές είδ' αητούς και στα γκρεμνά 'δα αγρίμια
τον κυνηγό που με ρωτάς να κλαίει δεν τον είδα
παρά τον είδα να γελά...*

Το ριζίτικο αυτό τραγούδι έχει ως θέμα του τον έρωτα με κυρίαρχο το αισθησιακό μοτίβο της βεργολυγερής. Αποτελείται από ένα αφηγηματικό και ένα διαλογικό μέρος. Παρατηρούμε το ασύνδετο σχήμα (...να κάθεται, ...να κλαίει), την αντίθεση (κλαίει - γελά), την προσωποποίηση (ο άνεμος που μιλάει), οπτικές εικόνες (άκρη των γκρεμών, αητοί, αγρίμια, ο κυνηγός που γελάει), ενώ το τέλος μένει ανοιχτό: δεν ξέρουμε για ποιον ακριβώς λόγος γελάει ο κυνηγός (σκέφτεται την

αγαπημένη του και γελά από ευτυχία; γελάει επειδή είδε κάτι αστείο; γελά επειδή είναι ελεύθερος;)

Εσκοτεινιάσαν οι κορφές

*Εσκοτεινιάσαν οι κορφές, οι κάμποι μαύρα βάλαν
οι ποταμοί στερέψανε και μπλιο νερό δε φέρνουν
μον' φέρνουνε θανατικό, κορμιά ανδρειωμένων
ζωσμένα τα ντουφέκια των....*

Το παραπάνω ριζίτικο είναι λιτό και περιεκτικό. Αναφέρεται στον θάνατο ανδρειωμένων παλικαριών που μέχρι την τελευταία τους στιγμή είναι ζωσμένα τα ντουφέκια των. Η φύση συμμετέχει σ' αυτήν την τραγωδία καθώς παρουσιάζεται ντυμένη στα μαύρα με τους ποταμούς να στερεύουν από νερό και να φέρνουν τον θάνατο. Το τέλος μένει ανοιχτό.

Αγρίμι βγήκε για νερό

*Αγρίμι βγήκε για νερό κι ο Χάρος το ζυγώνει.
Σκύβει να πει στον ποταμό, θωρεί ντονε και τρέχει,
περνά λαγκάδια και κορφές μα στο γκρεμνό σκαλώνει:
«Μην τρέχεις και μην τζιριτάς, του Χάρου δεν γλιτώνεις
γιατί 'ναι γλήρορος πολύ κι όπου να πας σε βρίχνει
σε βρίχνει και λαβώνει σε...»*

Το ριζίτικο αυτό τραγούδι είναι συμβολικό και γνωμικό ταυτόχρονα. Το αγρίμι είναι η προσωποποίηση του ανθρώπου ο οποίος ό,τι και αν κάνει δεν καταφέρνει ποτέ να ξεφύγει από τον Χάρο. Αποτελείται από ένα αφηγηματικό και ένα διαλογικό μέρος. Η εναλλαγή των εικόνων και η γρήγορη δράση είναι ένα άλλο χαρακτηριστικό του. Το τέλος είναι ανοιχτό.

Κινά μια κόρη για νερό

Κινά μια κόρη για νερό με το χρυσό σταμνάκι

*μυρίζ' η γης από πατεί κι ανθίζει όπου θωρεί ντη
πουλί πετά και κάθεται στον ώμο τσι και λέει:
«Ζηλεύγω κόρη το σταμνί που το κρατείς στη χέρα
ας ήμουνε κι εγώ σταμνί, σταμνί μαλαματένιο
να πίνεις και να ξεδιψάς, να ξεδιψούνε κι άλλοι
που δεν των έδωκε ποτέ κανείς νερό να πιούνε
και το 'χουνε βαρύ καημό, παράπονο μεγάλο
πως χέρα δεν εβρέθηκε νερό να τονε δώσει
να ξεδιψάσουν μια ολιά...»*

Το ριζίτικο αυτό τραγούδι είναι κοινωνικό με κυρίαρχη μορφή την κόρη που κινά να φέρει νερό με τη στάμνα της. Χαρακτηριστικό του είναι η προσωποποίηση του πουλιού που μιλάει σαν άνθρωπος και τα λόγια του για τους «αδικημένους» της ζωής που δεν βρέθηκε ποτέ ένα χέρι να τους ξεδιψάσει. Αποτελείται από ένα αφηγηματικό και ένα διαλογικό μέρος και το τέλος του μένει ανοιχτό (θα μπορούσε να συνεχιστεί με την απάντηση της κόρης).

Κρινάκια, κρινολούλουδα

*Κρινάκια, κρινολούλουδα και γιασεμί του πόθου
ανθοί τση κιτρολεμονιάς, γαρούφαλλα τση νιότης
βασιλικός πλαθιόφυλλος, π' η γειτονιά ζηλεύγει
και μαντζουράνα κι έρωντας⁹⁶, φασκόμηλο και δυόσμος
μυρίζ' η στράτα που περνάς κι η σκάλα π' ανεβαίνεις
ξανθή και μαυρομάτα μου...*

Πρόκειται για ένα ριζίτικο που υμνεί την ομορφιά της φύσης και της γυναίκας η οποία -όπως σε όλα τα ριζίτικα- εμφανίζεται ξανθή και μαυρομάτα. Το ασύνδετο σχήμα είναι κυρίαρχο. Τα λόγια ανήκουν σ' έναν ερωτευμένο ο οποίος τραγουδά τον έρωτά του με απλά λόγια χρησιμοποιώντας ονομασίες φυτών που αναδίδουν έντονο

⁹⁶Έρωντας στην κρητική διάλεκτο είναι ο δίκταμο (ενδημικό φυτό της Κρήτης).
Πηγή: ΒΙΚΙΠΑΙΔΕΙΑ, «Δίκταμο». Πηγή: <https://shorturl.at/NqKrx>

άρωμα. Το «μου» στο τέλος-το οποίο μένει ανοιχτό- δείχνει την μεγάλη του αγάπη προς την κοπέλα.

Με τσ' όρθες κάλιο κοιμηθώ

*«Με τσ' όρθες κάλιο κοιμηθώ, τα βούγια ν' αγκαλιάσω
να πέσω σ' ένα ποταμό γι από γκρεμνό να πέσω
παρά να πάρω το Βγενιώ του Σταματολευτέρη
απού 'χει τρίχες σαν αρνιού, πόδια σαν καλιακούδα
παράουρη κι αλλήθωρη, με γλώσσα δέκα πήχες
περίγελος τω χωριανό...»*

Πρόκειται για ένα σατιρικό ποίημα. Είναι η απάντηση κάποιου σε μια πρόταση να παντρευτεί μια άσχημη κοπέλα. Σ' αυτό αναφέρονται τα χαρακτηριστικά που έχει και τα οποία θεωρούνται ψεγάδια. Είναι γραμμένο σε κρητική διάλεκτο με λέξεις που χρησιμοποιούσαν οι απλοί άνθρωποι του χωριού. Παρατηρείται το ασύνδετο σχήμα, η παρομοίωση, η επανάληψη (...να πέσω, ...να πέσω) η υπερβολή. Το τέλος είναι ανοιχτό (δεν μας λέει ποιος είναι ο περίγελος: η ίδια η κοπέλα ή εκείνος που θα την παντρευτεί ή και οι δύο τελικά:)

Βροντά κι αστράφτει ο Θεός

*Βροντά κι αστράφτει ο Θεός με μάνητα μεγάλη.
Σε ριζοβούνι προπατεί ένας βοσκός και λέει:
«Πάψε τη μάνητα Θεέ να φτάσω στο μητάτο
να δω στην πιο ψηλή κορφή των αγριμιώ τσι στράτες
να δω τσι βασιλαετούς να τσ' αποκαμαρώσω
να θέλω να γενώ αετός, να θέλω να 'μαι αγρίμι
να μη φοβούμαι θάνατο, με τσ' αντρειωμένους να 'μαι
να προπατώ ελεύτερος...»*

Το ριζίτικο θα μπορούσαμε να το εντάξουμε στα ποιμενικά. Αποτελείται από ένα αφηγηματικό και ένα διαλογικό μέρος. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται ο Θεός να είναι θυμωμένος και αυτός ο θυμός να φαίνεται στα ξεσπάσματα του καιρού. Ο

βοσκός συνομιλεί με τον Θεό και του ζητά να τον αφήσει να φτάσει στο μητάτο του γιατί λαχτάρησε να ξαναδεί και ν' αποκαμαρώσει τους βασιλαετούς και τ' αγρίμια, σύμβολα της δύναμης και της ελευθερίας, αλλά και να νιώσει ο ίδιος ελεύθερος.

Τσι χρόνους που 'σουνε μακριά

*«Τσι χρόνους που 'σουνε μακριά, ζωή δεν τη λογιάζω
μον' τσι λογιάζω θάνατο, τον πιο πικρό απ' όλους
αυγή που δεν ζημέρωνε, σα κάμπου μαύρο στάχυ
οι μέρες που σ' ανήμενα, οι νύχτες που 'μουν μόνη
και γλυκοχάραζεν ο Θιος μα γω φως δεν εθώρου
παρά εθώρου τσι σκιές απάνω μου να στέκουν
να κάνουν κύκλους γύρω μου σαν όρνια που πεινούνε
και δεν χορταίνουνε ποτές...»*

Η θεματολογία αυτού του ριζιτικού είναι η ξενιτιά και μάλιστα η επιστροφή όπου διαβάζουμε τα λόγια της συζύγου ή της αγαπημένης να μιλά για τις μέρες που εκείνος έλειπε. Έντονη είναι η αντίθεση ζωή-θάνατος, μέρα-νύχτα, ενώ παρουσιάζεται παραστατικά εκείνο το διάστημα της απουσίας με πολλές παρομοιώσεις.

Ξανθή μου ποιος σε πίκρανε

*«Ξανθή μου ποιος σε πίκρανε και κλαις και δεν αρνεύγεις
και τρέχουν χίλιοι ποταμοί απ' τα γλυκά σου μάθια
και φτάνουνε στη θάλασσα και την ανανταριάζουν;»
«Κιανένας δε με πίκρανε μηδέ ανθρώπου λόγος
παρά τσι μοίρας μου κρατώ παράπονο μεγάλο
γιατί μου πήρε τσι δικούς αφού 'χα στήριγμά μου
τσι πήρε και τσι ζόρισε στη ξενηθιάς τσι στράτες
και χρόνους δέκα λείπουνε αφού το σπιτικό μας
σε ποια λαγκάδια προπατούν, και ποιοι τσ' αναβαστούνε
νερό ποιοι τονε δίνουνε σαν είναι διψασμένοι;
Γι' αυτό θωρείς στα μάθια μου οι ποταμοί να τρέχουν*

οι ποταμοί κι οι θάλασσες...»

Το παραπάνω ριζίτικο αναφέρεται στην ξενιτιά. Πρόκειται για έναν διάλογο ανάμεσα σε έναν άνθρωπο και μια κοπέλα που κλαίει για τους δικούς της που έχουν ξενιτευτεί και δεν γνωρίζει τι έχουν απογίνει. Τα βάζει με τη μοίρα όπως κάνουν οι απλοί αγράμματοι άνθρωποι οι οποίοι, σύμφωνα με όσα πιστεύουν αποδίδουν τις συμφορές που τους βρίσκουν στο κακό τους ριζικό και όχι στον Θεό.

Στι χιονισμένες τσι κορφές

*Στι χιονισμένες τσι κορφές γιης νιος νυχτοπροπάθιε
και το φεγγάρι θώρουνε και του παραπονούντο:
«Φεγγάρι μου στη χάση σου, πάρε κι εμέ μαζί σου
να μη με βρούνε το πρωί στα όρη να γυρίζω
ο κύρης και τ' αδέρφια μου κι η μάνα που με γέννα
που μ' έστειλαν αγάραγα να πάω στα κουράδια
να ψάχνουν ίντα γίνηκα και να ρωτούνε πού 'μαι
και δεν εφάνηκα ποθές...»*

Το παραπάνω ριζίτικο αναφέρεται στη σκληρή ποιμενική ζωή. Αποτελείται από ένα αφηγηματικό και ένα διαλογικό μέρος. Στο διαλογικό μέρος διαβάζουμε το παράπονο ενός νέου ανθρώπου που οι δικοί του τον έστειλαν μια νύχτα που χιόνιζε να πάει στο βουνό να δει τι κάνουν τα ζώα τους. Η φύση (φεγγάρι) συμμετέχει στη σκληρή δοκιμασία του ήρωα. Το ασύνδετο σχήμα κυριαρχεί στο ριζίτικο το οποίο είναι γραμμένο στην κρητική διάλεκτο. Το τέλος μένει ανοιχτό.

Σε ποιου ψηλού βουνού κορφή

*Σε ποιου ψηλού βουνού κορφή τ' αγρίμια προπατούνε
ζυπνούνε με το χάραμα και παίρνουνε τσι στράτες
γυρεύουν Τούρκων κεφαλές, αγάδες να θερίσουν
γυρεύουν και ζανθές να δουν φιλί να τονε δώσουν
τσι στράτες παίρνουν ύστερα στα όρη να γαΐρουν
να θέσουν τα ντουφέκια τους σε ριζιμιό χαράκι*

*να ξεπλυθούν τα αίματα από 'χουνε στα χέρια
και τσι ζανθές να ονειρευτούν...»*

Πρόκειται για ένα αλληγορικό ριζίτικο όπου οι επαναστάτες παρομοιάζονται με τα αγρίμια. Περιγράφεται η ζωή και η δράση τους, η οποία δεν περιορίζεται μόνο στον πόλεμο αλλά και σε στιγμές τρυφερές καθώς τους βλέπουμε να παίρνουν φιλί από ζανθές και να τις ονειρεύονται τη νύχτα που θα κοιμηθούν.

Ποια νέφελα σε κρύψανε ήλιε μου διωματάρη

*«Ποια νέφελα σε κρύψανε ήλιε μου διωματάρη
και δεν προβαίνεις να σε δουν τα μάτια των ανθρώπων
τα ζεσταθούνε μια ολιά ν' αρχίσουν το τραγούδι
τραγούδι για τη λεβεντιά και για τσι μαυρομάτες
τσι μαυρομάτες, τσι ζανθές και τσι σγουρές του κάμπου
να πουν τραγούδι όμορφο...»*

Η απλότητα της ζωής παρουσιάζεται στο παραπάνω ριζίτικο. Ο Κρητικός δεν θέλει πολλά για να αρχίσει το τραγούδι. Του φτάνει ο ήλιος που προβάλλει κάθε πρωί και τον ζεσταίνει για να νιώσει αγαλλίαση και να ν' αρχίσει να τραγουδά για τις ομορφιές του κόσμου υμνώντας ιδιαίτερα τη γυναικεία μορφή (η οποία πάντα παρουσιάζεται ξανθιά, σγουρή και μαυρομάτα).

Νανούρισμα

*Νάνι, νάνι, νάνι, να, το καλό μου ξεκινά
όνειρο να δει αλλουνού, γιορτινού ουρανού.*

*Το κρατάει αγκαλιά, άγγελος στη σιγαλιά
νάνι, νάνι, νάνι, νου, σε κορμί και νου.*

*Τα δυο μάτια του σφαλνά, το γυρνά σε γαλανά
πέλαγα κι ένα αγγελούδι αρχινά τραγούδι.*

*Για 'να ναύτη στ' όνειρό του, το ζεστό χαμόγελό του,
πως θα βρει σαν μεγαλώσει, μπάρκο ν' αρματώσει.*

*N' αρμενίζουν νάνι νου, θάλασσες τ' Αυγερινού,
με φεγγάρια αλλοτινά, νάνι, νάνι, να.*

Το νανούρισμα ανήκει στα ριζίτικα τραγούδια. Είναι τα τρυφερά λόγια μιας μητέρας που αναφέρονται σε ένα μέλλον όπου το παιδί της θα είναι χαρούμενο και θ' αρμενίζει σε θάλασσες τ' Αυγερινού.

Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η έρευνα και η συλλογή πληροφοριών για το ριζίτικο τραγούδι, αλλά και το εγχείρημα γραφής ριζίτικων τραγουδιών.

Το ριζίτικο τραγούδι ανήκει στην κρητική δημοτική ποίηση. Ξεχωρίζει ως είδος από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ως προς τον τρόπο ωδής, τη θεματολογία και τη γλώσσα και την ποιητική του. Είναι η πηγαία έκφραση της κρητικής ψυχής και αντανακλά το μεγαλείο, την υπερηφάνεια και τη λεβεντιά της.

Από την έρευνα στη βιβλιογραφία διαπιστώνεται ότι η ιστορία του ριζίτικου τραγουδιού χάνεται στα βάθη των αιώνων. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς τραγουδήθηκε το πρώτο ριζίτικο. Ίσως οι Μινωίτες να ήταν εκείνοι που το πρωτοτραγούδησαν ως ύμνο στη Μητέρα Φύση, καθώς στις τοιχογραφίες τους παρατηρούμε να τραγουδούν. Ίσως πάλι οι Δωριείς να το έφεραν μαζί τους στο νησί ως στοιχείο του πολιτισμού τους ή οι βυζαντινοί άποικοι την εποχή του Νικηφόρου Φωκά.

Ο Κρητικός έχει το ριζίτικο τραγούδι στο DNA του. Μέσα από αυτό βρήκε τον τρόπο να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του, να μιλήσει για τους καημούς και τα πάθη του, για την απλή καθημερινή του ζωή, αλλά και να υμνήσει τις αξίες και τους ήρωές του, τον αγώνα του ενάντια σε κάθε κατακτητή, τις ομορφιές του Απάνω Κόσμου. Η λεβεντιά, η αξιοπρέπεια, το χρέος, η ελευθερία, η περπιά ανέκαθεν υπήρξαν αξίες ιερές που διαποτίζουν όχι μόνο την ποίηση αλλά και την ίδια την ύπαρξή του.

Το ριζίτικο τραγούδι είναι γέννημα και αντιφέγγισμα της ψυχής του Κρητικού. Το γεγονός ότι ακόμα και σήμερα τραγουδιέται με το ίδιο πάθος και την ίδια συγκίνηση δείχνει ότι πρόκειται για ένα αυθεντικό και γνήσιο κομμάτι της λαϊκής παράδοσης. Είναι συνυφασμένο με τη ζωή των απλών ανθρώπων τόσο της παλαιότερης όσο και της σύγχρονης εποχής δεδομένου ότι οι Κρητικοί εξακολουθούν να τραγουδούν και να γράφουν καινούρια τραγούδια πατώντας στους σκοπούς και τις μελωδίες των παλιών.

Η ενασχόληση με τη γραφή ριζιτικού τραγουδιού δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση. Ξεκινώντας από το πιο απλό, οι στίχοι θα πρέπει να είναι δεκαπεντασύλλαβοι και ανομοιοκατάληκτοι. Όσον αφορά τη γλώσσα θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί το κρητικό γλωσσικό ιδίωμα. Τα νοήματα να είναι συμπυκνωμένα και βαθιά, ώστε μέσα από ελάχιστους στίχους να προκαλέσουν ρίγη συγκίνησης στον ακροατή. Το περιεχόμενό τους να αντανακλά πρότυπα, αξίες και πτυχές της ζωής με τρόπο δωρικό, χωρίς υπερβολές και μεγαλοστομίες. Να εκφράζει με τρόπο λιτό και λυρικό την ευγένεια, τη μεγαλοπρέπεια και το πλήθος των συναισθημάτων της κρητικής ψυχής.

Ο Κρητικός στις μέρες μας εξακολουθεί να τραγουδά και να γράφει ριζίτικα. Οι πιο παλιοί τα κρατούν στη μνήμη τους ως βιώματα ιερά, ως κομμάτι αυθεντικό της ύπαρξής τους. Οι νεότεροι έρχονται σε επαφή με το ριζίτικο τραγούδι, μαγεύονται, νιώθουν την ίδια μέθεξη και το ίδιο ρίγος που ένιωθαν και οι παλιότεροι όταν τα τραγουδούσαν. Είναι παρήγορο και ενθαρρυντικό το γεγονός ότι και σήμερα γράφονται ριζίτικα τραγούδια. Αν θα εκτιμηθεί η αξία τους και αν θα αντέξουν θα το δείξει ο χρόνος.

Επίσης υπάρχουν αρκετοί παραδοσιακοί πολιτιστικοί σύλλογοι που ασχολούνται με τη διατήρηση και τη διάδοση του ριζιτικού τραγουδιού. Το γεγονός ότι οι άνθρωποι μινούνται από παιδιά στο ριζίτικο τραγούδι μέσα από τη συμμετοχή τους σε τέτοιους συλλόγους δίνει την ελπίδα ότι η παράδοσή του θα συνεχιστεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αποστολάκης, Σ. (2010). «Ριζίτικα-Τα δημοτικά τραγούδια της Κρήτης». Γνώση
- Βαβουλές, Π. (2003). «Ο Κρητικός τραγουδιστής-Συλλογή μαντινάδων και δημοτικών τραγουδιών». ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ
- Βαβουράκης, Μ. (1998). «ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΡΙΜΕΣ ΚΑΙ ΡΙΖΙΤΙΚΑ». ΑΦΟΙ ΚΑΒΒΑΔΙΑ
- Βαβουράκης, Μ. (1998). «ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΡΙΜΕΣ ΚΑΙ ΡΙΖΙΤΙΚΑ». ΑΦΟΙ ΚΑΒΒΑΔΙΑ
- Βλαζάκης, Μ. (1961). Ριζίτικα τραγούδια Κρήτης. (αυτοέκδοση)
- Βουτιεριδής, Η. (1996). «Σύντομη ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας». Παπαδήμας
- Γεωργακάκης, Δ. (2022). «Ριζίτικα τραγούδια της Κρήτης». Ροδάμανθος
- Καβρουλάκης, Ν. (1992). «ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΩΝ ΡΙΖΙΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ – ΤΑ ΠΑΝΑΡΧΑΙΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ». (Με δαπάνη μορφωτικού συλλόγου Καράνου: Η ΡΙΖΑ)
- Καζαντζάκης, Ν. (2011). «Αναφορά στον Γκρέκο». Καζαντζάκη
- Κακριδής, Ι., Τσαγκαράκης, Ο., Καψωμένος, Ε., Χουρδάκης, Μ., Παπαδάκης, Μ., Χαραλαμπίδης, Χ., Αικατερινίδης, Γ., Μουτζούρης, Κ., Λαγουδιανάκης, Κ., Μαρκάκης, Γ., Αποστολάκης, Σ., Λεκανάκης, Α., Ανδρουλιδάκης, Μ., Καραγιαννάκης, Δ., Πολίτης, Α., Μιχελουγιαννάκη-Καραβελάκη, Α., Ιδομενέως, Ι., Χαρωνίτης, Β., Λέκκας, Γ., Καρατζής, Γ., (2010) «Η ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ» ΠΡΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ. Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας
- Καψωμένος, Ε. (1979). «Το σύγχρονο κρητικό ιστορικό τραγούδι, η δομή και η ιδεολογία του». Θεμέλιο
- Κελαϊδής, Π. (1984). «Ριζίτικα για τα Σφακιά» (δεύτερος τόμος). Καραβί και τόξο
- Κουκουλές, Φ. (1940). «Συμβολή εις την Κρητικήν Λαογραφίαν επί Βενετοκρατίας. (χ.ε.)
- Κυριακίδης, Σ. (1954) «Αι ιστορικά αρχαία της δημόδους νεοελληνικής ποιήσεως» 2^η εκδ. Θεσσαλονίκη
- Λαϊνάκης, Σ., Λαϊνάκη, Χ., Λαϊνάκης, Λ. (χ.χ.). «ΤΑΜΠΑΧΑΝΙΩΤΙΚΑ Αστικά τραγούδια της δυτικής Κρήτης». Κασσιμάτης

- Μιχελογιαννάκη-Καραβελάκη, Α. (2017). «*ΚΡΗΤΙΚΗ ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ*». Mystis
- Μουζουράκης, Δ. (2004). «*ρίζα-ριζίτικο-ριζίτης*», ΕΝΤΕΛΕΧΕΙΑ
- Μουτζούρης, Κ., Καψωμένος, Ε., Πολίτης, Α., Σηφάκης, Γ.Μ., Αλεξίου, Σ., Ψαρός, Ν., Καβρουλάκης, Ν., Παυλάκης, Γ., Αποστολάκης, Σ., Κακριδής, Φ., Μανουσάκης, Γ., Τωμαδάκης Ε., Γιακουμάκη, Ε., Πατρελάκη, Μ., Χαρωνίτης, Β., Νταγκουνάκη-Coanoux. Β., Ανδρουλιδάκης, Μ., Αικατερινίδης, Γ., & Αποστολάκης, Ν., (2009). «*ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ-ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ*». ΔΗΜΟΣ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΧΑΝΙΩΝ.
- Παπαρηγοράκης, Ι. (1957). «*ΤΑ ΚΡΗΤΙΚΑ ΡΙΖΙΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ*». (χ.ε.)
- Παπασηφάκης, Σ. (2010). «*Ανθολόγιο Κρητών-Μαντινάδες*». Κασσιμάτης
- Πατεράκης, Θ. (2006). «*ΑΝΤΙΛΛΑΟΣ ΠΑΛΙΟΥ ΚΑΙΡΟΥ*». (αυτοέκδοση)
- Πατεράκης, Θ. (2018). «*ΣΤΑ ΖΑΛΑ ΤΩΝ ΠΡΟΓΟΝΩΝ*». (αυτοέκδοση)
- Παυλάκης, Γ. (1997). «*ΡΙΖΙΤΙΚΑ-ΚΡΗΤΙΚΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ*». Βιβλικδοτική
- Πετρουλάκης, Ν. (1994). «*ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ-Παιδαγωγική και κοινωνιολογική προσέγγιση*» (χ.ε.).
- Πολίτης, Ν.(2005). «*Τα δημοτικά τραγούδια εκλογαί από τα δημοτικά τραγούδια του Ελληνικού λαού*». ΕΚΑΤΗ.
- Χανταμπάκης, Γ. (1986). «*Το ριζίτικο τραγούδι από τις πηγές του*». (χ.ε.)
- Χατζιδάκης, Γ. (1958). «*Κρητική μουσική. Ιστορία, μουσικά συστήματα, τραγούδια και χοροί*» (χ.ε.) Αθήνα
- Χουρδάκης, Ν. (2019). «*Τα βασικά συναισθήματα στα ριζίτικα τραγούδια και δυο ακόμα κείμενα*». (αυτοέκδοση). Χανιά
- Ψαρός, Ν. (2016.) «*Λευκορείτικα: Ριζίτικα-Μαντινάδες*». Οικογένεια Νίκου Ψαρού
- Buondolmonti C., 2002, «*ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ-ΕΝΑΣ ΓΥΡΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΣΤΑ 1415*», (Σ. Αλεξίου, επιμ.) Μικρός Ναυτίλος
- Φωτάκης, Σ. (2019).«*ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΣΗ*». print fair

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΨΗΦΙΑΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Δουλιγεράκης, Μ. (1961). «Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ». Πηγή: <https://shorturl.at/UEsFY>

Σπανάκης, Σ. «ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ» Πηγή: <https://shorturl.at/KPQ1t>

Καβρουλάκης, Ν., «Το ριζίτικο τραγούδι», Πηγή: <https://www.rizitiko.gr/egrafa/kavrulaki.pdf>

ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Βλαζάκης, Μ.(1952). «Ανάλυσις Κρητικής Μελωδίας». Κρητική Εστία, τεύχος 33 34, σ. 27-28 Πηγή: <https://shorturl.at/jFdv6>

Μοτάκης, Σ. (1952). «Ο ΕΡΩΤΑΣ ΚΑΙ Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΑ ΚΡΗΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ» Κρητική Εστία, τεύχος 33-34, σ. 19-25 Πηγή: <https://shorturl.at/jFdv6>

Μουστακάς, Β. (1952). «Η ξενιτιά στο Κρητικό δημοτικό τραγούδι». Κρητική Εστία, τεύχος. 33-34. σ.57-64 Πηγή: <https://shorturl.at/jFdv6>

Χαριτάκης Στ. (1953).«Η μουσική της Δυτικής Κρήτης». Κρητική Εστία, τεύχος. 33 34. σ.48-49 Πηγή: <https://shorturl.at/jFdv6>

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΣ-ΛΕΞΙΚΑ

ΒΙΚΙΠΑΙΔΕΙΑ, «Μαντινάδα». Πηγή: <https://shorturl.at/nDREP>

ΒΙΚΙΠΑΙΔΕΙΑ, «Ριζίτικα τραγούδια». Πηγή: <https://shorturl.at/aeEJ3>

ΒΙΚΙΠΑΙΔΕΙΑ, «Χαϊνηδες». Πηγή: <https://shorturl.at/OgXkr>

Hall of people © 2014-2334 S. Andrulakis, Chania, Crete

Πηγή: <https://www.hallofpeople.com/gr/parοimies.php?id=4846>

CRETANS-Ήθη, έθιμα, παραδόσεις, λαογραφία & ιστορία της Κρήτης

Πηγή: <https://www.cretans.gr/kritiko-lexiko/prepia/>

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Κατσανεβάκης, Μ. (2024, Μάιος, 5). «Πότε θα κάμει ζαστεριά». Χανιώτικα Νέα

Πηγή: <https://shorturl.at/e1pXC>

(χωρίς συγγραφέα). (2024, Μάιος, 25) «Τα προυκιά». Χανιώτικα Νέα Πηγή:

<https://shorturl.at/HQYiC>

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

Ανδρουλάκης Ν., «Από την Κάντανο έρχομαι», Πηγή: <https://shorturl.at/rmdKS>

Καψωμένος, Ε. (2019, Σεπτέμβριος, 10). «Γιατί πρέπει να σωθεί το ριζίτικο

τραγούδι». ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ

Πηγή: <https://shorturl.at/PZG0T>

Μέλια, (2014, Ιούλιος, 14), «Η ιστορία της Κρήτης μέσα από το ριζίτικο τραγούδι»,

ΑΒΕΡΩΦ-Διαδικτυακό Θωρηκτό Πηγή: <https://shorturl.at/6Iwsp>

Ogdo.gr, «Ταμπαχανιώτικα: Τα αστικά τραγούδια της Δυτικής Κρήτης».

Λαϊνάκης, Λ. Πηγή: <https://shorturl.at/caZrF>

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΚΡΗΤΩΝ ΑΙΓΑΛΕΩ. «Τα Κρητικά τραγούδια».

Πηγή: <https://www.kritesegaleo.gr/ta-kretika-tragoudia>

ΣΦΑΚΙΑ-η ρίζα της Κρήτης, «Ριζίτικα της στράτας και της τάβλας».

Πηγή: <https://shorturl.at/euNMa>

ΣΦΑΚΙΑ-η ρίζα της Κρήτης, «Μοιρολόγια», Πηγή: <https://shorturl.at/qV66S>

Φωτάκης, Σ., (2018, Φεβρουάριος), «Επαναστατικά Ριζίτικα

Τραγούδια», Ομοσπονδία Σωματίων Επαρχίας Αμαρίου

Πηγή: <https://omospamari.gr/epanastatika-rizitika-tragoudia/>

Χαϊνήδες Πηγή: <https://www.hainides.gr/discography/kathodos2/1-oso-varoun-ta-sidera.html>